

บทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์

นับแต่ พ.ศ. 2325 อันเป็นปีสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จนถึง พ.ศ. 2435 อันเป็นปีที่ยกเลิกตำแหน่งสมุหพระกลาโหม¹ นั้น มีผู้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม รวม 11 ท่าน² คือ

ใน พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินใหม่ ยกฐานะกรมราชการต่าง ๆ ขึ้นเป็นกระทรวง 12 กระทรวง และโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่งสมุหพระกลาโหมและสมุหนายก ตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีทั้งสอง ให้เจ้ากระทรวงทุกกระทรวงมีฐานะเป็นเสนาบดีเท่าเทียมกันหมด

²ดูประวัติของ สมุหพระกลาโหมแต่ละท่านได้ในภาคผนวก

ตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมนี้นับเป็นตำแหน่งสูงสุดของขุนนางฝ่ายทหาร ดังนั้นผู้ที่ได้เป็นสมุหพระกลาโหมแล้ว ส่วนใหญ่มักจะอยู่ในตำแหน่งนี้จนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรม มีสมุหพระกลาโหม 3 ท่าน ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นไปดำรงตำแหน่งที่สูงกว่า คือ เจ้าพระยามหาเสนา (ปั้น) เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คึก) และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง)

โดยทั่วไปแล้ว เมื่อได้รับพระราชทานตำแหน่งสมุหพระกลาโหม มักจะได้รับพระราชทานราชทินนามว่า "อรรคมหาเสนา" หรือ "มหาเสนา" ตามตำแหน่ง มีพิเศษเมื่อครั้งพระยาราชบุรี (แสง) ได้เป็นสมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 2 ได้รับพระราชทานราชทินนามว่า "วงศ์สุริยศักดิ์" ประเพณีนี้เลิกไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ได้เป็นเจ้าพระยาที่สมุหพระกลาโหม คงใช้ราชทินนาม "ศรีสุริยวงศ์" ดังเดิม และสมุหพระกลาโหมท่านต่อ ๆ มา ก็ไม่ได้ใช้ราชทินนาม "มหาเสนา" อีกเลย อย่างไรก็ตาม ราชทินนาม "เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา" ยังคงมีที่ใช้อยู่แต่ในท้องตราของสมุหพระกลาโหมที่มีไปถึงหัวเมืองต่าง ๆ ตามประเพณีดังเดิมที่เคยปฏิบัติมา

1. เจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ท่านรับราชการในตำแหน่งนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 จนถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2336 <11>

2. เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) ท่านรับตำแหน่งต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) และอยู่ในตำแหน่งนี้จนถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2348 <12>

3. เจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) ท่านเป็นสมุหพระกลาโหมครั้งสุดท้ายในรัชกาลที่ 1 ในรัชกาลที่ 2 ท่านได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาอภัยราชา สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ขึ้นไปรับราชการในกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ

4. เจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) ได้เป็นสมุหพระกลาโหมต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) แต่อยู่ในตำแหน่งไม่นานก็ถึงแก่อสัญกรรม

5. เจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) เป็นสมุหพระกลาโหมจนถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2365

6. เจ้าพระยามหาเสนา (สังข์ หรือ บุญสังข์) ท่านดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมตั้งแต่ก่อนปลายรัชกาลที่ 2 จนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อตอนต้นรัชกาลที่ 3

7. เจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ท่านเป็นสมุหพระกลาโหมต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) ได้ไม่นาน ก็ถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2373

8. เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คิต) ท่านอยู่ในตำแหน่งนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2373 จนถึง พ.ศ. 2394 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ มีอำนาจสำเร็จราชการตลอดหัวพระราชอาณาจักร

9. เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ท่านได้ว่าที่สมุหพระกลาโหมตั้งแต่ พ.ศ. 2394 - 2398 หลังจากสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงแก่พิราลัยแล้วจึงได้เป็นสมุหพระกลาโหม จนถึง พ.ศ. 2412 ระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2416 ได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เพิ่มยศท่านเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ใน พ.ศ. 2416

10. เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ (วร) ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมตั้งแต่ พ.ศ. 2412 จนถึงแก่อสัญกรรม พ.ศ. 2431

11. เจ้าพระยาพลเทพที่สมุหพระกลาโหม (พม) เป็น สมุหพระกลาโหมตั้งแต่ พ.ศ. 2431 - 2435¹

2325-2435 ^{๑๐๐}ปี

ในช่วงเวลา (110) ปีนี้ สมุหพระกลาโหมแต่ละท่านมีบทบาทมากน้อยแตกต่างกันไป ทั้งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ อาทิ สถานการณ์แวดล้อม ระยะเวลาที่ได้อยู่ในตำแหน่ง ความสามารถในการแสวงหาและรักษาอำนาจของสมุหพระกลาโหมแต่ละท่าน รวมทั้ง บทบาทของเจ้านายและขุนนางอื่น ๆ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีส่วนกำหนดบทบาทของ สมุหพระกลาโหมได้ทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่าระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373 สมุหพระกลาโหมท่านต่าง ๆ ในช่วงนั้นยังไม่มียุทธศาสตร์ทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม โดดเด่นกว่า ขุนนางท่านอื่น ๆ ต่อมาระหว่าง พ.ศ. 2373 - 2394 นับเป็นระยะเวลาแห่งการ รวมอำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) วาที่^{สมุห}พระกลาโหม ซึ่งท่านผู้นี้ได้มี บทบาทสำคัญในการจัดการสืบราชสมบัติในปลายรัชกาลที่ 3 หลังจากนั้นใน พ.ศ. 2394 - 2412 เป็นสมัยแห่งความรุ่งโรจน์ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ที่สมุหพระกลาโหม เป็นช่วงเวลาที่มีบทบาททางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจสังคมอย่างมาก และได้รับการยกย่องเป็นหัวหน้าของเสนาบดีขุนนางข้าราชการทั้งหลาย จาก ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมนี้เอง ได้เป็นบันไดนำเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปสู่ตำแหน่งผู้สำเร็จ ราชการในต้นรัชกาลที่ 5 แต่มาถึงสมัยที่เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ (วร) เป็นสมุหพระ-

¹ เมื่อมีการยกเลิกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้งสองตำแหน่ง และจัดตั้งกรม- พระกลาโหมขึ้นเป็นกระทรวงกลาโหมใน พ.ศ. 2435 เจ้าพระยาพลเทพฯ ยังคงได้เป็น เสนาบดีกระทรวงกลาโหมอยู่จนถึง พ.ศ. 2437 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหมแทน ยก เจ้าพระยาพลเทพฯ ที่สมุหพระกลาโหมเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่องคราชาการ ปีต่อมาจึงทรงพระ- กรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งท่านเป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ที่สมุหพระกลาโหม เพื่อเป็น เกียรติยศ แต่ท่านไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับราชการกระทรวงกลาโหมอีกแต่อย่างใด

กลาโหม ระหว่าง พ.ศ. 2412 - 2431 บทบาทของ สมุหพระกลาโหม ก่อ ๆ ลุคความสำคัญลง เนื่องจากเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ไม่อาจจะรักษาอำนาจและอิทธิพลที่ได้รับสืบทอดจากเจ้าพระยาตรีสุริยวงศยุบิศวกได้ ส่วนเจ้าพระยาพลเทพว่าที่สมุหพระกลาโหม (พุม) สมุหพระกลาโหมคนสุดท้ายซึ่งอยู่ในตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. 2431 - 2435 ก็ดูเหมือนจะเข้ามารับตำแหน่งเพียงเพื่อรอคอยให้ถึงเวลาที่จะมีการเปลี่ยนแปลงอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหม

การศึกษาบทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์นี้อาจแบ่งออกเป็น 4 หัวข้อใหญ่ คือ

1. บทบาทของสมุหพระกลาโหมระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373
2. การครองตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมและโภษาริบัติของ เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) (พ.ศ. 2373 - 2394)
3. บทบาทของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ ที่สมุหพระกลาโหม (พ.ศ. 2394 - 2412)
4. การสลายอำนาจและอิทธิพลของ เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ (พ.ศ. 2412 - 2430)

บทบาทของสมุหพระกลาโหมระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373

ในสมัยนี้มีสมุหพระกลาโหมรวมทั้งสิ้น 7 ท่าน เท่าที่ศึกษาจากเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ที่มีอยู่ พบว่า สมุหพระกลาโหมในช่วงนี้ไม่ค่อยมีบทบาทสำคัญเท่าใดนัก ส่วนใหญ่นอกจากจะบริหารราชการประจำตามหน้าที่แล้ว ก็มีบทบาทในคดีการรบ เช่น เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) ไปทำราชการสงครามหลายครั้ง จนถึงอสัญกรรมในที่รบ ณ เมืองหวาย เจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ (แสง) ออกไปตั้งซัดตาทพิที่เมืองราชบุรี คอยฟังข่าวศึกพม่าใน พ.ศ. 2364

สมุหพระกลาโหมที่มีบทบาททางการเมืองอยู่บ้างในช่วงนี้คือ เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) และ เจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) ซึ่งทั้งสองท่านต่างเป็นขุนนางใกล้ชิด

และเป็นหัวใจวางทุกข์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ส่วนบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของ สมุหพระกลาโหมในระยะนี้ ไม่พบหลักฐานใด ๆ เลย

ในหัวข้อนี้จึงจะศึกษาเรื่อง

1. บทบาททางการเมืองของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) และเจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น)

2. ปัจจัยที่ไม่ส่งเสริมให้สมุหพระกลาโหมมีบทบาทสำคัญในช่วงนี้

1. บทบาททางการเมืองของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) และเจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) บทบาทของทั้งสองท่านนี้มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ เป็นผู้สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างเด่นชัด เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) ได้แสดงให้เห็นแก่ครั้งเป็นเจ้าพระยามรราช ส่วนเจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) นั้นได้ยอมออกจากตำแหน่งสมุหพระกลาโหมไปเพื่อสนองพระบรมราโชบายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) นอกจากจะเป็นพระสหายแก่ครั้งเยาว์วัยและข้าหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว ยังเป็น "น้องเขย" ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลนี้อีกด้วย จึงนับว่าเป็นขุนนางที่มีความใกล้ชิดกับพระบรมราชจักรีวงศ์ยิ่งนัก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จเสวยราชสมบัติแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นพระยาอุไทยธรรม และต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยามรราช ได้โดยเสด็จการพระราชสงครามหลายครั้ง นับว่าเป็นผู้มีบทบาทในการรบป้องกันเอกราชและความมั่นคงของกรุงรัตนโกสินทร์มาแต่เริ่มแรก

บทบาทสำคัญของท่านอีกประการหนึ่งคือ การถวายความอารักขาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อเสด็จไปทรงพยาบาลกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ครั้งนั้นใน พ.ศ. 2346 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทประชวรหนัก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อทรงทราบ ก็เสด็จขึ้นไปวังหน้า เพื่อทรงรักษาพยาบาล

พระอนุชาธิราชด้วยพระองค์เอง ครั้นพวกข้าราชการวังหลวงจะขึ้นไปตั้งกองรักษาพระองค์ที่วังหน้าตามธรรมเนียม ข้าราชการวังหน้าก็กักกัน ไม่ยอมให้เข้าไปตั้งกองรักษาพระองค์ได้ เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) สมุหนายกกองเชิงุเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นไปเป็นประธานจัดการตั้งกองรักษาพระองค์ ส่วนเจ้าพระยารัตนาพิพิธและเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) เมื่อครั้งยังเป็นพระยายมราช เดินทางเสด็จไปสองข้างพระเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เหตุการณ์จึงเป็นไปโดยเรียบร้อย¹ นับว่าครั้งนั้นพระยายมราช (บุญนาค) ได้แสดงความจงรักภักดีอย่างชัดเจน ตามเสด็จเข้าไปในวงล้อมของเจ้านายข้าราชการวังหน้าที่ไม่ได้เป็นมิตร²อย่างไมครั้นคร้าม หลังจากนั้นไม่นานก็จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยายมราชขึ้นเป็น

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 1, หน้า 298 - 299. ในพระราชพงศาวดารไม่ระบุชื่อตัวของพระยายมราชท่านนี้ แต่ใน ปินาต บุญนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุญนาค, หน้า 59 ว่าคือเจ้าพระยายมราช (บุญนาค) ยศของเจ้าพระยายมราชนั้น ในพระราชพงศาวดารฉบับนี้ว่าเป็นแค่ "พระยา" แต่ในหนังสืออื่น ๆ เช่น เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ ว่าเป็นเจ้าพระยายมราช ในที่นี้อ้างตามพระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 1 จึงใช้ว่าพระยายมราช ตามคณฉบับ

²พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เคยทรงบาดหมางกันอย่างรุนแรง ^{ถึงกับเอาปืนใหญ่ขึ้นป้อมและเตรียมกำลังจะต่อสู้กันเมื่อ พ.ศ. 2339} แต่สมเด็จพระที่นั่งทั้งสองพระองค์ทรงระงับเหตุขัดแย้งได้ (นอกจากนี้ก่อนเกิดเหตุตั้งกองรักษาพระองค์ไม่นานนัก ก็มีความขัดเคืองกันอยู่ เนื่องในการรบพม่าที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2345 เจ้านายและข้าราชการวังหน้าแสดงฝีมือการรบที่เหนือกว่า ข้าราชการวังหลวง เกิดकुหมื่นพวกวังหลวงว่ารบสู้ไม่ได้ ฝ่ายพวกวังหลวงก็โกรธที่ถูกकुหมื่นต่างฝ่ายจึงถือที่รู้เป็นค่างพวกค่างฝ่ายกันอยู่) เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททิวงคตในปีนั้น พระองค์เจ้าลำควนและพระองค์เจ้าอินทปัต พระโอรสกรมพระราชวังบวรฯ ก็ของสมัญคนยกกักกันจะแย่งราชสมบัติ แต่ถูกจับได้ จึงถูกสำเร็จโทษด้วยทอนจันทน์

เจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม¹ แต่เนื่องจากท่านดำรงตำแหน่งอยู่ในระยะเวลา

¹เจ้าพระยามรราช (บุณนาค) ได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนาปีใดไม่ปรากฏแน่ชัด ในประวัติเจ้าพระยามหาเสนา (บุณนาค) ซึ่งพระยาโกมารกุลมนตรีแต่ง เมื่อ พ.ศ. 2493 ระบุว่า เมื่อเสด็จกลับจากสงครามเมืองทวาย พ.ศ. 2336 แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเจ้าพระยามรราชขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนา แต่ในพระราชพงศาวดารและหนังสือ เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ไม่ได้ระบุไว้ตรง ๆ เช่นนั้น จะว่าผู้แต่งพระราชพงศาว- ดารจะละเลยเหตุการณ์สำคัญของต้นตระกูลท่านไป ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ เนื่องจากหลังการ รบพม่า พ.ศ. 2328 เมื่อพระยาอุไทยธรรม (บุณนาค) ได้เลื่อนเป็นที่พระยามรราช ท่านก็ บันทึกลงไว้ด้วย นอกจากนี้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2336 ไม่ปรากฏว่ามีกร้อยถึงตำแหน่งเจ้าพระยา- มหาเสนาอีกเลย ซึ่งถ้าเจ้าพระยามรราชได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนาแต่ปีนั้น ก็น่าจะมีเรื่อง รวบรวมงานของท่านในพระราชพงศาวดารบ้าง เนื่องจากท่านเป็นทั้งนักรบและขุนนางคนสนิท ของรัชกาลที่ 1 จึงน่าจะได้ทำราชการอื่น ๆ อีกมาก แต่เมื่อไม่เป็นเช่นนั้น จึงน่าจะเป็นไป- ได้ว่าเจ้าพระยามรราชได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนาหลังปี พ.ศ. 2346 การที่ปล่อยให้ตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมว่างอยู่ถึง 10 ปีนี้ อาจจะเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ไม่ทรงเห็นพ้องกันในเรื่องบุคคลที่ควรจะได้เป็นสมุห- พระกลาโหม ในการตั้งตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีเมื่อต้นรัชกาล เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) เป็นข้าหลวงเดิมของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในขณะที่เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) เป็นข้าหลวงเดิมของรัชกาลที่ 1 เมื่อเจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) ถึงแก่อสัญกรรม กรมพระ- ราชวังบวรฯ อาจจะไม่ทรงมีพระประสงค์ให้คนของพระองค์ดำรงตำแหน่งนี้ต่อมา แต่พระบาท- สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ คงจะไม่ทรงเห็นด้วย จึงทรงปล่อยให้ตำแหน่งว่างอยู่ จนเมื่อกรม- พระราชวังบวรฯ ทิวงคตแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าพระยามรราช (บุณนาค) ข้าหลวงเดิมและเป็นราชินิกุลขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนา แต่ประจวบกับในระยะ- มีเหตุการณ์ที่สำคัญกว่าคือ เรื่องพระโอรสกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก่อกบฏและการเลื่อน- กรมเจ้านาย ผู้แต่งพระราชพงศาวดารจึงละเรื่องตั้งเจ้าพระยามหาเสนาไปเสีย และ- เจ้าพระยามหาเสนาเองอยู่ในตำแหน่งนี้ไม่นานก็ถึงอสัญกรรม จึงไม่ได้มีผลงานที่สำคัญ- ระหว่างดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมนี้

อันสั้น ใน พ.ศ. 2348 ก็ถึงแก่อสัญกรรม จึงไม่ปรากฏว่าท่านมีบทบาทในเรื่องอื่นใดอีก

ส่วนเจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเช่นกัน และเป็นผู้หนึ่งที่ถืออำนาจนายทัพนายกอง เข้ามาที่เมืองธนบุรี เมื่อคราวเกิดการจลาจลปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้นเป็นพระยาพลเทพ (ปิ่น) เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปทรงทำสงครามกับพม่าใน พ.ศ. 2328 และ 2336 ก็โปรดเกล้าฯ ให้พระยาพลเทพเป็นผู้รักษาพระนคร¹ ดูแลกิจการต่าง ๆ ภายในราชธานี

ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) ก็ได้มีโอกาสสนองพระบรมราโชบายในการสร้างความสามัคคีระหว่างข้าราชการวังหลวง และวังหน้า กล่าวคือ ในรัชกาลนี้ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระบิณฑุรน้อยเป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ไม่ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะตั้งข้าราชการวังหน้าเอง เพราะทรงเกรงว่าจะเป็นการถือต่างพวกพ้อง จึงได้กราบบังคมทูลขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 2 ทรงเลือกตั้งกรมพระราชอัชยาศรัย² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) เป็นเจ้าพระยาอภัยราชา มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวร และโปรดแบ่งข้าราชการวังหลวงไปรับราชการฝ่ายวังหน้าด้วย บรรดาตระกูล

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 2, หน้า 154, 233 ปี พ.ศ. 2336 พระยาพลเทพเป็นผู้รักษาการพระนครร่วมกับกรมหมื่นนเรนทรพิทักษ์ พระยาธรรมมา (ทองดี) และพระยาเพชรพิไชย

²ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระอำนาจของพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516) หน้า 95.

ขุนนางถ้ามีพี่น้อง ก็แบ่งไว้รับราชการวังหลวงคนหนึ่ง วังหน้าคนหนึ่ง¹ ทำให้ข้าราชการวังหลวงและวังหน้าสนิทสนมกันดี ไม่แบ่งพรรคแบ่งพวก ในการขึ้นไปรับราชการในฝ่ายพระราชวังบวรนี้ จมื่นเสมอใจราช (สิงห์) บุตรชายเจ้าพระยาอภัยราชา (เป็น) ก็ได้ย้ายไปรับราชการฝ่ายวังหน้าด้วย ใ้เป็นพระนายเสมอใจ²

เจ้าพระยาอภัยราชา (เป็น) น่าจะเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหัวหน้าข้าราชการ

¹ บุตรชายสองคนของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) ที่รับราชการเป็นมหาดเล็กอยู่นั้น ก็โปรดให้แยกไว้รับราชการวังหลวงคนหนึ่ง วังหน้าคนหนึ่งดังนี้ จมื่นไวยวรรณาด (คิต) ผู้พี่ได้เป็นพระยาสุรวงศ์มนตรี จางวางมหาดเล็กวังหลวง นายสนิทหุ้มแพร (ทัต) ผู้น้อง ใ้เป็นจมื่นเด็กชายหัวหมื่นมหาดเล็กวังหน้า เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาเสนา-นุรักษ์ถึงวต พ.ศ. 2360 จึงโปรดฯ ให้จมื่นเด็กชายกลับมารับราชการในวังหลวงตามเดิม โดยเลื่อนเป็นที่ พระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก

² สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (พระนคร : องค์การคำครุสภา, 2504), หน้า 24.

พระนายเสมอใจผู้นี้ต่อมาได้เป็นขุนนางคนสำคัญในรัชกาลที่ 3 แต่ที่น่าประหลาดคือ ในรัชกาลที่ 2 ขณะที่เจ้าพระยาอภัยราชาผู้บิดาเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย แต่พระนายเสมอใจกลับไม่เป็นที่โปรดปรานเลย ด้วยต้องโทษถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นเพราะพ่ายเรือตัดหน้าฉาน (คือพ่ายเรือผ่านไปทางเรือพระที่นั่งและเรือกระบวนตามเสด็จ) อีกครั้งหนึ่งเมื่อเป็นพระยาเกษมศรีรักษาราชการกรมหน้า ทำการค้าสำเภาและขายเศษเหล็กอยู่นั้น เมื่อออกไปควบคุมการทวนาหลวง ก็ถูกกล่าวหาว่าไปตั้งค่ายคูอย่างทำศึก และถูกระวางว่าสะสมเหล็กไว้ทำอาวุธ จึงต้องโทษ ถูกนำตัวมาจำไว้ในพระบรมมหาราชวัง จนเมื่อกรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์ขึ้นครองราชสมบัติ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อภัยโทษ

คุณข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรทั้งหมด นอกจากจะช่วยราชการสมเด็จพระอนุชาแล้ว ยังเปรียบเสมือนเป็น "พระเนตรพระกรรณ" ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อีกด้วย

ตำแหน่งเจ้าพระยาอภัยราชา แม้ว่าจะมีฐานะเป็น "สมเด็จพระยาวิงหน้" สูงกว่าตำแหน่งสมุหพระกลาโหม แต่อำนาจหน้าที่ย่อมจะน้อยกว่าสมุหพระกลาโหม เพราะควบคุมแต่กิจการเฉพาะฝ่ายพระราชวังบวรเท่านั้น หากเจ้าพระยาอภัยราชา ก็ได้รับราชการสนองพระบรมราโชบายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยดี และปรากฏว่าข้าราชการทั้งวังหลวงและวังหน้าในรัชกาลนี้ต่างก็ปรองดองกัน ไม่ได้มีเหตุให้ชนชั้นของหมองใจกันถึง เช่นในรัชกาลก่อน

✓ 2. ปัจจัยที่ไม่ส่งเสริมให้สมุหพระกลาโหมมีบทบาทสำคัญในช่วงนี้ การที่สมุหพระกลาโหมระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373 ไม่มีบทบาทสำคัญนัก เนื่องจากสมุหพระกลาโหมเองก็ไม่ได้มีอำนาจเต็มที่ตามตำแหน่ง และตำแหน่งนี้ก็ยังไม่มียศประโยชน์มากมาย ยิ่งกว่าตำแหน่งเสนาบดีอื่น ๆ ในระดับเดียวกัน ประกอบด้วยระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งของสมุหพระกลาโหมแต่ละท่านก็สั้นเกินกว่าจะสะสมอำนาจและอิทธิพลได้ (และในเวลานั้นยังมีเจ้านายและขุนนางอื่น ๆ ที่มีความสามารถอยู่มาก) จึงจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

ก. การแบ่งแยกอำนาจของสมุหพระกลาโหม ในระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373 สมุหพระกลาโหมไม่ได้มีอำนาจเต็มที่ในการบริหารราชการตามหน้าที่แต่ลำพัง หากมีขุนนางหัวเมืองและเจ้านายที่ทรงกำกับกรมพระกลาโหม เข้ามามีส่วนในการปกครองดูแลหัวเมืองภาคใต้และบริหารราชการอื่น ๆ ของกรมพระกลาโหมด้วย

ในด้านการปกครองหัวเมืองภาคใต้นั้น ตามหัวเมืองชั้นนอกที่อยู่ห่างไกล สมุหพระกลาโหมสามารถควบคุมดูแลได้แต่เพียงห่าง ๆ เจ้าเมืองเหล่านี้มักมีอำนาจสิทธิ์ขาด โดยที่อำนาจของสมุหพระกลาโหมยังครอบคลุมออกไปได้ไม่ทั่วถึง จึงจะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงส่งเจ้าพระยาสุรินทรราชา (จันทร์ ถันสกุลจันทร์โรจนวงศ์) สมุหคชบาลซ้าย ขุนนางผู้ใหญ่ ออกไปกำกับ

หัวเมืองภูเก็ตและสำเร็จราชการหัวเมืองใกล้เคียงอีก 7 เมือง และครอบครัวเจ้าเมืองภาคใต้เข้ามา¹ วิธีการนี้อาจจะให้ผลดีในแง่ที่สามารถดึงหัวเมืองเหล่านี้ให้เข้าอยู่ภายใต้การปกครองของส่วนกลางได้อย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น แต่ก็เป็นการทำงานซ้ำซ้อนกับสมุหพระกลาโหม และทำให้อำนาจของสมุหพระกลาโหมในการดูแลหัวเมืองเหล่านั้นลดน้อยลง อย่างไรก็ตามหลังจากเจ้าพระยาสุรินทรราชาถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ไม่ปรากฏว่ามีการแต่งตั้งขุนนางจากราชธานีไปปกครองหัวเมืองภาคใต้ในทำนองนี้อีกเลย

ถึงสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ขุนนางหัวเมืองที่มีบทบาทสำคัญคือ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าเมืองสงขลาที่เคยมีบทบาทสำคัญกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราชในรัชกาลที่ 1 นั้นลดความสำคัญลงไป เนื่องจากพระยาสงขลาคนต่อ ๆ มาไม่มีความสามารถทัดเทียมเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ต้นตระกูลได้ เมื่อ พ.ศ. 2354 ก็โปรดให้ยกเมืองศรีภูวราชที่เคยขึ้นกับสงขลาให้ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช² นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังไม่ทรงโปรดปรานเจ้าเมืองสงขลา ภัยเหตุที่

¹ "พงศาวดารเมืองกลาง ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 1 : 501 - 502. เจ้าพระยาสุรินทรราชา เป็นบุตรเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู) ขุนนางผู้ใหญ่ครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ รัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงมีพระราชดำริจะเลื่อนเจ้าพระยาสุรินทรราชาเป็นเจ้าพระยามหาเสนาสืบต่อจากเจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) แต่ท่านกราบบังคมทูลขอลอยรับราชการที่หัวเมืองภาคใต้ต่อไป เนื่องจากชราแล้ว ถ้าเป็นเสนาบดีคงตามเสด็จพระราชดำเนินไปไหนก็มีความลำบาก บุตรหลานของท่านรับราชการอยู่ในหัวเมืองภาคใต้ ได้เป็นพระยาพิทลุง พระยาถลาง และปลัดเมืองนครศรีธรรมราช

² กพร. จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ 2 เล่มที่ 5 จ.ศ. 1173 หนังสือเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาถึงพระยานครศรีธรรมราชน้อย

ไม่สนใจช่วยเหลือราชการในการสักเลก¹ ในรัชกาลที่ 3 ฐานะของพระยาสงขลาที่ไม่ได้ คี่ขึ้น เนื่องจากพระยาสงขลามีส่วนรู้เห็นในการขายเงินซึ่งเป็นของต้องห้าม ชักพระราไช- บายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว² เมื่อมีปัญหารว่าเมือง ไทรบุรีจะขึ้นกับ เมืองนครศรีธรรมราชหรือสงขลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกักค้ำที่จะ ให้อสงขลาได้ปกครองไทรบุรี ทรงมีรับสั่งพาดพิงถึงพระยาสงขลาว่า "(ถ้า) มีการมัน จะช่วยใครได้ กับอ้ายคนย่าโมซี้ชลาคอย่างนี้"³

ดังนั้นในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นับเป็นผู้ทรงอิทธิพลที่สุดในหัวเมืองภาคใต้ชั้นนอก สภาพเมืองนครศรีธรรมราชก็เป็น หัวเมืองเอกใหญ่กว่าเมืองอื่น ๆ ได้ปกครองหัวเมืองประเทศราชไทรบุรีและกลันตัน ทั้งยังเป็นเมืองท่าที่พ่อค้าต่างประเทศไปมาค้าขายอยู่มิได้ขาด⁴ จึงเป็นเมืองสำคัญเมือง หนึ่ง ส่วนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) เจ้าเมืองผู้สืบตำแหน่งต่อจากเจ้าพระยา นครศรีธรรมราช (พัฒน์) ผู้บิดา ก็เป็นขุนนางที่มีความสามารถในการรบ การค้าขาย และปฏิบัติราชการ ได้ดีมีประสิทธิภาพเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า- ภาลัยและกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดี⁵ ทั้งยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเจ้า

¹ พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53, " ประชุม พงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 13 : 114 - 117.

² หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุอุดมสมบัติ, หน้า 178.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

⁴ "เรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2, " ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 1 : 483.

⁵ เที่ยงแข พงษ์ศิริบัญญัติ, "นโยบายการปกครองเมืองสงขลาในสมัยรัตน- โกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2494)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชา ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 77, 81.

น้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพในรัชกาลที่ 2 ซึ่งได้ทรงกำกับราชการกรมพระกลาโหม ในรัชกาลนี้ด้วย โดยเจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ เจ้าจอมมารคาในกรมหมื่นศักดิ์พลเสพเป็น ธิดาเจ้าพระยามนตรีสุริยวงศา (พัฒน์) เช่นกัน กรมหมื่นศักดิ์พลเสพจึงทรงสนับสนุน เจ้าพระยามนตรีสุริยวงศา (น้อย) อยู่เสมอ¹ นอกจากนั้นขณะที่เจ้าพระยามนตรีสุริยวงศา (น้อย) เป็นใหญ่อยู่นั้น บุตรของท่านหลายคนได้เป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ หลายเมือง เช่น ตรีัง พัทลุง ไทรบุรี² ซึ่งย่อมจะเป็นกำลังสนับสนุนท่านได้เป็นอย่างดีด้วย

ด้วยเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ เจ้าพระยามนตรีสุริยวงศา (น้อย) จึงเป็นขุนนาง หัวเมืองที่มีอิทธิพลมากในหัวเมืองภาคใต้ จนเมื่อทางกรุงเทพฯ ส่งกองทัพเจ้าพระยา ศรีพิพัฒน์และเจ้าพระยามรราชไปช่วยปราบกบฏเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2381 หัวเมืองภาคใต้ เช่น ไซยา ท่าทอง ไม่ค่อยให้ความร่วมมืออำนวยความสะดวกแก่กองทัพ พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ถึงกับทรงมีว่า "อายพวกบ่าวไพร่เจ้าพระยาครา แล้วมันสุจริตนักหนาที่เคียว มันฟังแต่ค่านายมันเท่านั้น ถ้านายไม่บอกไม่สั่งไว้แล้ว มันไม่ทำไม่พูดเอาเลย มันกลัวอยู่ที่แต่นายมันคนเคียว"³ บางครั้งการกระทำของเจ้าพระยามนตรีสุริยวงศา (น้อย) ก็แทรกแซงอำนาจของสมุหพระกลาโหมโดยตรง เช่น เมืองพัทลุง

¹ กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 4 จ.ศ. 1174 หนังสือนายสังจางวาง ถึงขุนนครศรีธรรมราช ตอนหนึ่งว่า "...เมืองนครนี้อยู่ในละอองธุลีพระบาท (เจ้าฟ้า กรมขุนอิศราภิรมย์ พระโอรสกรมสมเด็จพระศรีสุทธารักษ์พระพี่นางในรัชกาลที่ 1 - ผู้เขียน) กับกรมหมื่นศักดิ์พลเสพได้ช่วยว่ากล่าวอยู่ที่กว่าฝ่ายสงขลาสักสิบส่วน"

² "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53...", ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 13 : 104 - 105, กทข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 29 ม.ป.ป. เจ้าพระยา ศรีพิพัฒน์ถึง สมุหพระกลาโหม

³ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุอุดมสมบัติ, หน้า 198.

ซึ่งเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพฯ โดยตรง กลับบอกข้าราชการส่งส่วยอากรไปยังเมืองนครศรี-
ธรรมราช¹ ทำที่ว่าเป็นเมืองขึ้นของเมืองนครศรีธรรมราช แทนที่จะส่งมาถึงกรุงเทพ
ทันทีอย่างที่ควร

นอกจากขุนนางหัวเมืองจะมีส่วนลดอำนาจของสมุหพระกลาโหมแล้ว การที่
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระบรมราชโองบายแต่งตั้งเจ้านายให้ทรงกำกับ
ราชการกรมต่าง ๆ นั้น ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สมุหพระกลาโหมไม่มีอำนาจในการบริหาร
ราชการอย่างเต็มที่ ตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 2 ถึง พ.ศ. 2373 กรมพระกลาโหมมีเจ้านาย
ผู้ใหญ่ทรงกำกับราชการกรมมาโดยตลอด ในรัชกาลที่ 2 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
ศักดิ์พลเสถ ทรงกำกับอยู่กับพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีกษัตริย์² ต่อมาใน
รัชกาลที่ 3 เมื่อกรมหมื่นศักดิ์พลเสถได้เลื่อนขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสถ

---

¹ กหข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 112 จ.ศ. 1201 จกหมายเจ้าพระยา
อัครมหาเสนาถึงเจ้าพระยามหา

² กหข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 3 จ.ศ. 1173 หนังสือนายสังจางวาง
มหาดเล็กสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนอิศราบุรีกษัตริย์ถึงพระยาศรีธรรมโศกราช,
เลขที่ 4 จ.ศ. 1173 หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสถเจ้ากรมถึงพระศรีธรรมโศกราช, เลขที่ 3
จ.ศ. 1174 หนังสือหมื่นศักดิ์พลเสถถึงพระยามกร, เลขที่ 4 จ.ศ. 1174

กรมหมื่นศักดิ์พลเสถทรงเป็นพระโอรสในรัชกาลที่ 1 กับเจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่
ธิดาเจ้าพระยามนตรีศรีธรรมราช (พັນ) พระนามเดิมคือ พระองค์เจ้าอรุโณทัย ต่อมา
ได้เป็นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสถในรัชกาลที่ 3 ทิวกกใน พ.ศ. 2375

เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีกษัตริย์ ทรงเป็นพระโอรสในกรมสมเด็จพระศรีสุทธารักษ์
พระพี่นางในรัชกาลที่ 1 ทรงเป็นอนุชาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในรัชกาลที่ 2
และเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้ทรงกำกับกรมมหาดไทยต่อจากเจ้าฟ้ากรมหลวง
พิทักษ์มนตรี สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2373

เจ้านายที่ทรงไถ่ก่ากับกรมพระ
 กลาโหมต่อมา คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ซึ่งในรัชกาลก่อนเคยทรงก่ากับกรมพระนครบาล¹
 พระองค์ทรงไถ่ก่ากับกรมพระกลาโหมอยู่จนถึงพระชนม์ พ.ศ. 2373 หลังจากนั้นไม่ปรากฏ
 ว่ามีเจ้านายพระองค์ใดได้ทรงก่ากับราชการกรมพระกลาโหมอีก

ตามปกติเจ้านายที่ทรงก่ากับราชการนั้น จะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเสนาบดี
 เมื่อเสนาบดีจะทำการสิ่งใดต้องทูลปรึกษาหารือ และเมื่อจะมีกระแสพระราชดำริ พระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงปรึกษาเจ้านายผู้ก่ากับราชการกรมนั้นด้วย² สำหรับกรมหมื่น
 ตักกิพลเสพและเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณุกาญ์ ทั้งสองพระองค์นอกจากจะทรงทำหน้าที่เป็นที่
 ปรึกษา มีอิทธิพลในการตัดสินปัญหาต่าง ๆ แล้ว³ ยังทรงมีอำนาจในการสั่งราชการอีก
 ด้วย เช่น ให้พระยานครฯ และพระยาสงขลาเข้ามาเฝ้าทูลละออง⁴ การบอกกงส่งช่วยอากร⁵

¹ปฐมวงศ์ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 8, "ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ,
 4 : 195 - 196. กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ทรงเป็นพระโอรสในรัชกาลที่ 1 กับเจ้าจอม
 มารดาทามี่ ชิดาเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) แต่ต่างมารดากับเจ้าพระยาพระคลัง
 ว่าที่สมุหพระกลาโหม (ทิศ) มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้านัทร

²สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2,
 1 : 122.

³กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 3, 4 จ.ศ. 1174, เลขที่ 6 จ.ศ. 1180
 หนังสือหมื่นตักกิพลเสพเจ้ากรมถึงพระยานครฯ

⁴กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 8 จ.ศ. 1174 หนังสือหมื่นตักกิพลเสพ
 เจ้ากรม

⁵กทช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 เลขที่ 6 จ.ศ. 1178 หนังสือหมื่นตักกิพลเสพ
 เจ้ากรมถึงพระยานครฯ ให้กงส่งช่วยเงินอากรวังนทที่เหลือซื้อค้ำบุงและข้าวไว้สำรอง
 ราชการ ให้กอบเสด็จก่อนจะทรงตัดสินว่าจะใช้เงินประการใด

การใช้จ่ายเงินอากรรังนกเงินส่วยซื้อสิ่งของต่าง ๆ¹ หรือให้ส่งคนไปสืบข่าวลาคณะระเว
ตามชายแดน²

แม้ว่าการสั่งราชการทั่วไปจะต้องใช้ทองคำตราเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาอยู่
หากการที่เจ้านายทั้งสองพระองค์ทรงสามารถมีหนังสือสั่งราชการบางเรื่องได้ด้วยพระองค์
เอง ย่อมแสดงให้เห็นว่าสมุหพระกลาโหมถูกแบ่งอำนาจออกไป ไม่ได้มีอำนาจเต็ม
แต่ผู้เดียว การที่อำนาจตามตำแหน่งสมุหพระกลาโหมถูกบั่นทอนไปโดยเจ้านายที่ทรงกำกับ
ราชการกรมพระกลาโหมและขุนนางหัวเมืองที่สำคัญนั้น เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สมุหพระกลา
โหมทั้งหลายในช่วงนี้ ไม่สามารถกุมอำนาจได้เต็มที่ที่จะเสริมสร้างอำนาจและอิทธิพล
ของตนได้มากนัก

ข. สถานะตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 1
ถึงตอนต้นรัชกาลที่ 3 นั้น มีอำนาจหลักในการปกครองและควบคุมไพร่ในหัวเมืองภาคใต้
และดูแลประเทศราชบนแหลมมลายู แม้จะใกล้เคียงกับบัญชากรมทหารต่าง ๆ เช่น กรมอาสา
กองมอญ แต่กระนั้นก็ไม่ได้ทำให้มีอำนาจทางการทหารยิ่งกว่าเสนาบดีขุนนางชั้นผู้ใหญ่
อื่น ๆ เนื่องจากกองทหารที่มีอยู่นั้นยังเป็นกองทหารแบบโบราณซึ่งไม่ได้มีการฝึกหัดใช้
อาวุธยุทโธปกรณ์ที่พิเศษและมีประสิทธิภาพดีกว่ากองกำลังของฝ่ายพลเรือน กองเรือที่อยู่

¹ กทศ. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 2 เลขที่ 1 จ.ศ. 1182 หนังสือหมื่นถักกิดพลเสพ
เจ้ากรมถึงพระยานคร, เลขที่ 7 จ.ศ. 1182 หนังสือนายขุนนางวางถึงหลวงภักดีสมบัติ

² กทศ. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 2 เลขที่ 3, 4 จ.ศ. 1180 หนังสือหมื่นถักกิดพลเสพ
เจ้ากรม ให้แก่คนไปสืบราชการเมืองไทรบุรีและพม่า

เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่พบเอกสารที่แสดงถึงการทำงานของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์
แต่สันนิษฐานว่าคงจะทรงมีอำนาจไม่น้อยไปกว่ากรมหมื่นถักกิดพลเสพและเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรา
นุรักษ์ เพราะทรงเป็นเจ้านายที่รัชกาลที่ 3 ทรงรักใคร่สนิสนมมาก

ใ้การบังคับบัญชาอันเลาก็เป็นเรือที่ใช้ในการลำเลียงพลมากกว่าจะเป็นเรือรบใช้ในการต่อสู้ เมื่อพิจารณาถึงอำนาจทางการทหารแล้ว ในระยะนี้สมุหพระกลาโหมไม่ได้เห็นอกกว่าเสนาบดีผู้ใหญ่อื่น ๆ เลย

ในขณะที่เดียวกัน สมุหพระกลาโหมก็ยังไม่ได้รับอำนาจในการจัดการภาษีอากรผูกขาดบางประเภท จึงขาดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่จะเป็นฐานอำนาจของตน สมุหพระกลาโหมคงมีหน้าที่ประสานงานการจัดเก็บส่วยอากรจากหัวเมือง ในบังคับแคส่วยและอากรจากหัวเมืองภาคใต้ เช่น ส่วยตีบูก อากรรังนก บางครั้งก็ไม่ได้นำเข้ามากรุงเทพฯ แต่ให้ส่งออกไปขายทางแถบมลายู เพื่อซื้อสินค้าประเภทเครื่องเพชรพลอยผ้าแพรพรรณกลัดับมาก หรือเก็บไว้ใช้ในราชการหัวเมืองในยามจำเป็น เช่น ซื้อข้าวไว้แจกจ่ายราษฎรยามเกิดทุกข์ภัย¹

นอกจากนี้เงินอากรจากหัวเมืองภาคใต้อีกคงจะยังมีไม่มาก เนื่องจากสถานะเศรษฐกิจของหัวเมืองภาคใต้ในเวลานั้นยังไม่เจริญนัก แม้ว่าทางหัวเมืองตะวันตก เช่น กูเก็ด ตะกั่วป่า จะอุดมด้วยแร่ตีบูก แต่ก็ยังไม่มีการทำเหมืองแร่ตีบูกอย่างจริงจังจนกว่าจะถึงตอนกลางสมัยรัชกาลที่ 4² ความเจริญทางค้าขายเศรษฐกิจส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณ

¹ กทศ. จดหมายเหอรัชกาลที่ 2 เลขที่ 11 จ.ศ. 1175 ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช ให้เอาเงินอากรและส่วยตีบูกซื้อผ้าด้ายอย่างพระกระบวนเมืองเกาะหมาก, เลขที่ 5 จ.ศ. 1179 ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาไทรบุรี, เลขที่ 7 จ.ศ. 1180 ท้องตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงพระยาศรีธรรมโศกราช, เลขที่ 6 จ.ศ. 1178 และ บุญรอด แก้วกันหา, "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," หน้า 62.

² พรณี อวนสกุล, "กิจการเหมืองแร่ตีบูกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ของประเทศไทย พ.ศ. 2411 - 2474" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 48 - 51.

หัวเมืองทางฝั่งตะวันออก เช่น นครศรีธรรมราช สงขลา ซึ่งมีพื้นที่เหมาะแก่การเพาะปลูกมากกว่า¹ และมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ² แต่ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373 ดินแดนแถบนี้ก็ไม่ใคร่มีความสงบสุข ด้วยเกิดการสงครามการรบพุ่งหลายต่อหลายครั้ง เช่น การรบกับพม่า พ.ศ. 2328 และ 2352 การปราบกบฏเมืองปัตตานี พ.ศ. 2334 และการปราบกบฏเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2364 การสงครามทำให้ท้องทุ่งเสียขวัญผู้คนและทรัพย์สินจำนวนมาก ทั้งสภาพการรบพุ่งซ้ำกัน ความจำเป็นในการเกณฑ์แรงงานผู้คนและยวดยานพาหนะโคกระบือ ตลอดจนพืชพันธุ์ธัญญาหารไปเลี้ยงกองทัพ ย่อมไม่เอื้อต่อความเจริญทางเศรษฐกิจของหัวเมืองเหล่านี้

เพราะฉะนั้นฐานะทาง เศรษฐกิจของสมุหพระกลาโหมส่วนใหญ่ในระยะนี้คงจะไม่มั่งคั่งนัก คงจะเห็นได้ว่าในรัชกาลที่ 2 เมื่อมีการสร้างสวนขวาขึ้นในพระบรมมหาราชวัง โปรดให้กะเกณฑ์ข้าราชการแบ่งหน้าที่กันสร้างและตกแต่งสวน แต่ไม่ปรากฏว่ามีชื่อเจ้าพระยามหาเสนาฯ รับสร้างหรือตกแต่งสิ่งใดเลย³ และในรัชกาลที่ 3 ในพระราชพิธีฉลองพระที่นั่ง ป.ศ. 2368 ครั้งนั้นโปรดให้เจ้านายขุนนางทำกระทง ต่างทำกระทงใหญ่โตสวยงามประกวดประชันกัน กระทงหนึ่ง ๆ ใช้เงินไม่น้อยกว่า 20 ชั่ง ในบรรดาราชาธิราชขุนนางที่ตรงขอแรงให้ทำกระทงนั้นก็ไม่มีชื่อเจ้าพระยามหาเสนาฯ เลย มีแต่เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต) พระยาพิชัยวาริ พระยาราชมนตรี และพระยาโชฎึกราชเศรษฐี⁴

¹ วชิราวรรณ คัตตพงษ์, "นโยบายเศรษฐกิจที่มีต่อหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก สมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 35.

² Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, II : 50-51.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, หน้า 97 - 100.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 1 : 28 - 29.

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในช่วงเวลานี้ สถานะตำแหน่งของสมเด็จพระกลาโหมไม่ได้เด่นกว่าเสนาบดีอื่น ๆ ไม่ได้กุมอำนาจทางทหารอย่างแท้จริง หัวเมืองที่อยู่ใต้การปกครองยังไม่เจริญทางเศรษฐกิจพอที่จะหัวผลประโยชน์ໄໝวค ทั้งสมเด็จพระกลาโหมก็ยังไม่ได้อำนาจหน้าที่ในด้านกาจัดการภาษีอากรผูกขาดที่จะเป็น "ขุมเงินขุมทอง" ให้แก่สมเด็จพระกลาโหม-

ถ้าเปรียบเทียบตำแหน่งสมเด็จพระกลาโหมกับโกษาธิบดีแล้ว จะเห็นได้ว่าในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งโกษาธิบดีที่พระคลัง เป็นตำแหน่งที่มีผลประโยชน์มาก เจ้าพระยาพระคลัง โภษาธิบดีมีอำนาจหน้าที่ในการบังคับบัญชาการเงินทั้งรายรับและรายจ่ายของหลวง จัดเก็บภาษีอากร ดูแลแต่งสำเภาของหลวงไปค้าขายกับต่างประเทศ นอกจากนี้ยังได้ดูแลการค้าต่างประเทศ และได้บังคับบัญชาหัวเมืองบนปากอ่าวไทยทางชายทะเลด้านตะวันออกรวม ๑ เมือง¹ ซึ่งล้วนมีความสำคัญทางเศรษฐกิจ อุดมด้วยพืชผลที่เป็นสินค้าออกที่มีค่ายิ่งในสมัยนั้น เช่น-พริกไทย กระวาน กานพลู การบูร รง และไม้กฤษณา ทั้งยังเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลทรายซึ่งเป็นสินค้าสำคัญอย่างหนึ่งด้วย²

จากอำนาจหน้าที่ในการจัดเก็บภาษีอากรและดูแลธุรกิจการค้าของหลวง ย่อมทำให้โกษาธิบดีหรือเจ้าพระยาพระคลังมีหนทางแสวงหาความมั่งคั่งให้แก่ตนเองได้มาก ดังจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ซึ่งเป็นโกษาธิบดีในปลายรัชกาลที่ 2 และต่อมาตลอดรัชกาลที่ 3 เป็นบุคคลที่มีฐานะมั่งคั่งร่ำรวย มีเรือเดินทะเลค้าขายกับจีน

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน...", หน้า 129 - 130. เมืองที่โกษาธิบดีได้ปกครองคือ นนทบุรี สมุทรปราการ สาครบุรี ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี ตราด และสมุทรสงคราม

²กูร์ถัน เลิศพาดิษย์กุล, "สมาคมฉบับอั้งยี่ในประเทศไทย...", หน้า 79, 82.

สิงคโปร์ และชวา ถึง 5 ลำ¹ มีเงินสร้างและบูรณะปฏิสังขรวัดได้มากมายหลายแห่ง ทั้งในกรุงเทพฯ และในหัวเมือง²

ก. ระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมในสมัยนี้ แต่ละท่านถือได้ว่าเป็น "ผู้บุกเบิก" นอกจากจะมีส่วนร่วมในการก่อร่างสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นปึกแผ่นมีอำนาจแผ่ไพศาลแล้ว ยังเป็นผู้ "ก่อร่างสร้างตัว" ของท่านเองอีกด้วย แม้ว่าส่วนใหญ่จะสืบเชื้อสายมาจากตระกูลขุนนาง เก้าครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่การเสียกรุงศรี-อยุธยาแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 นั้น ได้ทำลายอำนาจและอิทธิพลของตระกูลขุนนางเก่า ๆ ไปเป็นอันมาก ผู้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในเวลาต่อมาแต่ละท่านจึงต่างต้องตั้งตนรับราชการกันใหม่อีกครั้ง ในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ โดยได้เต้าจากตำแหน่งเล็ก ๆ ขึ้นมาเป็นลำดับ ทั้งนี้แทนที่จะมีเครือข่ายอิทธิพลและความมั่งคั่งของตระกูลเป็นเครื่องสนับสนุนให้แสวงหาอำนาจและมีบทบาททางการเมืองได้อย่างสะดวกสบาย สมุหพระกลาโหมแต่ละท่านกลับจะต้องเริ่มสะสมอำนาจทรัพย์สินเงินทองและสร้างความสัมพันธ์กับขุนนางตระกูลอื่น ๆ ด้วยตนเอง

ในบรรดาสมุหพระกลาโหม 7 ท่านแรกนี้ เจ้าพระยาวางศาสดุรงค์ดี (แสง) และเจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) อาจจะได้เปรียบสมุหพระกลาโหมท่านอื่น ๆ อยู่ เนื่องจากตระกูลของท่านนั้นใหญ่โต เป็นปึกแผ่นมั่นคงแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ถือเป็นราชินิกุลบางช้าง และโดยส่วนตัวก็มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-หล้านภาลัย อย่างไรก็ตาม การเป็นพระญาติก็ไม่ได้ทำให้ก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็วเสมอไป ก็ยังเห็นได้ว่าเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) แม้จะเป็นน้องเขยสมเด็จพระ

¹Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, II : 277-278.

²ปิยนารถ บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค, (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2520), หน้า 92 - 93.

พระอมรินทรราชบรมราชินีในรัชกาลที่ 1 แต่ท่านก็ต้องใช้เวลาานกว่าจะได้เป็นสมุหพระกลาโหม

การเป็นสมุหพระกลาโหม ย่อมจะเปิดโอกาสให้ไปสู่ทางแห่งอำนาจได้ทางหนึ่ง แต่ปรากฏว่า สมุหพระกลาโหมทั้ง 7 ท่าน ต่างอยู่ในตำแหน่งนี้ได้ไม่นานนัก เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) อยู่ในตำแหน่งนี้ 11 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2336 เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) คงจะอยู่ในตำแหน่งไม่เกิน 2 ปี ประมาณ พ.ศ. 2346 - 2348¹ พระยาลาดเทพ (ปิ่น) ที่ได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนาต่อมานั้น ก็ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาอภัยราชาเมื่อ พ.ศ. 2352 ท่านจึงคงอยู่ในตำแหน่งนี้อย่างมากที่สุด 4 ปี ในรัชกาลที่ 1 เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) เป็นผู้อยู่ในตำแหน่งนานที่สุด อย่างไรก็ตามในเวลานั้น ไทยมีศึกติดพันอยู่กับพม่า เจ้าพระยามหาเสนา (ปลี) ต้องออกไปทำศึกสงครามหลายครั้ง จึงเป็นการยากที่จะสร้างสมอำนาจและอิทธิพลได้

ในระยะเวลา 21 ปีต่อมา ระหว่าง พ.ศ. 2352 - 2373 มีสมุหพระกลาโหม 4 ท่าน ระยะเวลาที่แต่ละท่านดำรงตำแหน่งอยู่นั้นไม่ทราบแน่ชัด อย่างไรก็ตาม พระราชพงศาวดารและประวัติของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญมา) และเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) กล่าวว่า ท่านทั้งสองอยู่ในตำแหน่งนี้ไม่นานถึงถึงแก่อสัญกรรม เพราะฉะนั้นจึงจะกำหนดโดยเฉลี่ยแล้ว สมุหพระกลาโหมทั้งสี่ท่าน ท่านหนึ่ง ๆ อยู่ในตำแหน่งเพียง 5 ปีเศษเท่านั้น ระยะเวลาอันสั้นนี้เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้สมุหพระกลาโหมไม่มีโอกาสเสริมสร้างอำนาจ หรือมีบทบาทสำคัญเด่นชัดเท่าใดนัก

ง. การกระจายอำนาจในหมู่เจ้านายและขุนนาง ในสมัยนี้มีเจ้านายและขุนนางที่มีความสามารถอยู่เป็นจำนวนมาก ต่างทำราชการมีผลงานไม่ด้อยไปกว่ากัน อำนาจทางการเมืองปกครองจึงกระจายไปอยู่ในหมู่เจ้านายและขุนนางต่างตำแหน่งต่าง ๆ

¹ ดูเรื่องข้อสันนิษฐานระยะเวลาที่เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) ได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนา จากเชิงอรรถที่ 1 หน้า 142 .

ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 เห็นได้ชัดว่าเจ้านายและขุนนางต่างมีส่วนร่วมในการปกครองป้องกันประเทศชาติ

แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 เจ้านายทั่วไปจะยังไม่ทรงมีส่วนร่วมในการปกครองบริหารราชการแผ่นดินโดยตรง แต่เจ้านายหลายพระองค์ เช่น พระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข¹ พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา² และพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทพริภิษย์³ ต่างก็มีบทบาทในการเป็นแม่ทัพคุมกำลังคนไปราชการศึกสงครามหลายครั้ง

ครั้นถึงรัชกาลที่ 2 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายได้ทรงกำกับราชการกรมต่าง ๆ โดยมาก ดังนั้นเจ้านายหลายพระองค์จึงได้ทรงมีส่วนร่วมในการปกครองควบคุมไปกับขุนนางตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นอกจากนี้เมื่อมีราชการศึกสงครามหรือการชำระคดีสำคัญ ๆ เช่น คดีกบฏเจ้าฟ้ากระษัตริย์ราชกุมารี คดีความปาราชิก หรือคดีวิวาทเจ้าพระยามหาเสนา (สังข์) และเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) ก็โปรดฯ ให้เป็นธุระของเจ้านายที่จะทรงเป็นแม่ทัพหรือชำระพิจารณาคดีความเหล่านั้น เจ้านายที่ทรงกำกับราชการและมีบทบาทสำคัญในรัชกาลที่ 2 มีหลายพระองค์ เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี⁴

¹กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ พระนามเดิมว่า ทองอิน เมื่อครั้งกรุงธนบุรีได้เป็นพระยาสุริยภักย์ เจ้าเมืองนครราชสีมา ทรงมีส่วนสำคัญในการปราบจลาจลกรุงธนบุรีเมื่อ พ.ศ. 2325 และรักษาเมืองไว้ถวายสมเด็จพระบรมมหาราชกุมารี พระองค์ที่วงศ์เมื่อ พ.ศ. 2349

²พระนามเดิมว่า ลา สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2350

³พระนามเดิมว่า ต้น เป็นพระโอรสกรมสมเด็จพระศรีสุทธารักษ์ พระพี่นางองค์น้อยในรัชกาลที่ 1 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2347

⁴พระนามเดิมว่า จ้อย เป็นพระโอรสในกรมสมเด็จพระศรีสุทธารักษ์ ในพระราชพงศาวดารว่าได้ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณด้วย สิ้นพระชนม์ พ.ศ.

ได้ทรงกำกับราชการกรมมหาดไทยและกรมวัง พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้ทรงกำกับกรมพระคลัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นทักษิณเสฟ และพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจันทรงกำกับกรมพระกลาโหม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ทรงกำกับกรมพระนครบาล และพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นรักษารเวศทรงกำกับกรมพระกษบาล¹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคตแล้ว กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติสืบต่อมา และโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นทักษิณเสฟพระปิตุลา เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ส่วนเจ้านายที่ได้ทรงกำกับราชการมาแต่รัชกาลที่แล้ว ส่วนใหญ่ก็ทรงมีอำนาจต่อมา

สุรินทรรักษ์ได้ทรงกำกับกรมพระกลาโหมแทนกรมพระราชวังบวรมหาดไทย กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์เมื่อเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ได้ทรงกำกับกรมพระกษบาล² กรมพระเทศาภิตรเมื่อยังเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเคชอภิศรได้ทรง

¹ทรงเป็นพระโอรสในรัชกาลที่ 1 พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าไกรสร ได้เลื่อนเป็นกรมหลวงรักษารเวศในรัชกาลที่ 3 ต่อมาถูกกล่าวหาว่ามีใหญ่ไม่สูงคิดจะตั้งตนเป็นกษัตริย์เมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 3 จึงถูกถอดยศเป็นหม่อมไกรสรและถูกประหารด้วยหอนจันทร์เมื่อ พ.ศ. 2391

²ทรงเป็นพระโอรสในรัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารคาศิลา พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าพนมวัน ประสูติ พ.ศ. 2337 สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2399 เมื่อหม่อมไกรสรถูกชำระความ พ.ศ. 2391 ทรงให้การสารภาพว่าถ้าได้เป็นกษัตริย์จะตั้งกรมขุนพิพิธภูเบนทร์เป็นวังหน้า เมื่อรัชกาลที่ 3 โกล้จะสวรรคต กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ทรงหวาดกลัวภัยจึงระดมผู้คนเข้ามารักษาพระองค์ที่วัง จนเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม (คิต) ให้พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) นำทหารจากเมืองสมุทรปราการเข้ามาช่วยให้กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ไลกองของพระองค์กลับไปสำเร็จ

กำกับกรมนา¹ ในรัชกาลที่ 3 นี้ ทรงปล่อยให้ตำแหน่งเสนาบดีว่างอยู่หลายตำแหน่ง แต่ราชการก็ไม่เสียไป เนื่องจากมีเจ้านายทรงกำกับอยู่แล้ว²

ฝ่ายขุนนางที่มีบทบาทสำคัญเกินกว่าสมุหพระกลาโหมในระบอบนี้ คือ สมุหนายก และโกษาธิบดี เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)³ สมุหนายกซึ่งได้ดำรงตำแหน่งเกือบตลอดรัชกาลที่ 1 นั้น เป็นขุนนางที่รับราชการใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาโดยตลอด เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) สมุหนายกในรัชกาลที่ 2 ก็มีบทบาทเด่นชัดเป็นพระยาอนุชิตราชา จางวางกรมพระตำรวจ เป็นผู้พบหนังสือทิ้งกล่าวโทษเจ้าฟ้ากรมขุน-กระษัตริย์ธิติ พระเจ้าหลานเธอในรัชกาลที่ 1 พระโอรสสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าเป็นกบฏ และได้รับราชการเป็นแม่ทัพในการศึกหลายครั้ง⁴ ในรัชกาลที่ 2 นี้ ขุนนางที่มีบทบาทสำคัญอีกคนหนึ่งคือ พระยาสุริยวงศ์โกษา (กิศ) ซึ่งต่อมาปลายรัชกาลได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง นอกจากจะมีบทบาทด้านการค้าและการต่างประเทศตามหน้าที่แล้ว ยังมีบทบาทในการสร้างเมืองสมุทรปราการและการทำสวนขวาในพระบรมมหาราชวังอีกด้วย

¹ทรงเป็นพระโอรสในรัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารคานิม ธิดาเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ามิ่ง ได้ทรงกำกับกรมพระอภัยมณีในรัชกาลที่ 2 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2402

²"พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 3..." ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 8 : 344.

³เป็นข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ 1 กรังกรุงธนบุรีเป็นที่พระอภัยมณีสุนทรเสมียนตรากรมมหาดไทยรับราชการมาด้วยกันกับรัชกาลที่ 1 เมื่อยังทรงเป็นเจ้าพระยาจักรี ท่านเป็นต้นสกุลสนธิรัตน์

⁴ท่านได้เป็นเจ้าพระยาอมรรตเมื่อ พ.ศ. 2352 ภายหลังจึงได้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายกต่อจากเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ท่านเป็นบุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด ต้นสกุลบุญรัตนพันธุ์) เสนาบดีกรมวังในรัชกาลที่ 1 ถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. 2370

ในรัชกาลที่ 3 ชุนนางที่ลี้ภัยนอกจากเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ยังได้รักษาตำแหน่งโยธาธิบดีต่อมาจากรัชกาลก่อนแล้ว มีเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) สมุหนายกที่ดำรงตำแหน่งต่อจากเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) ใน พ.ศ. 2372 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) เป็นผู้ที่รัชกาลที่ 3 ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมาก กล่าวกันว่า ทรงตรัสเรียกอย่างสนิทสนมว่า "พื้มบดินทร์"¹ เจ้าพระยาบดินทร์เดชาท่านนี้ในรัชกาลที่ 2 เมื่อเป็นพระนายเสมอใจและพระยาเกษกรรักษา ถูกต้องโทษ แต่ได้รับการอนุเคราะห์จากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่เสมอ หลังจากที่พระองค์ขึ้นครองราชย์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาราชสุภาวดี ต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี และได้ว่าที่สมุหนายกแต่ พ.ศ. 2370 ชุนนางทั่วไปในรัชกาลที่ 3 ยกย่องเจ้าพระยาบดินทร์ว่าเป็น "เจ้าคุณผู้ใหญ่" ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านจะต้องเป็นชุนนางที่มีอำนาจสูงสุดท่านหนึ่ง²

ก๊วยโจจัยทั้งสี่ที่กล่าวมาข้างต้น สมุหพระกลาโหมจึงไม่มีบทบาทเด่นในช่วง พ.ศ. 2325 - 2375 แต่เหตุการณ์จะเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้ว่าที่สมุหพระกลาโหมถือตำแหน่งหนึ่งใน พ.ศ. 2373

¹ โสภทัต เทเวศร์, เจ้าฟ้าจุฑามณี (พระนคร : สำนักพิมพ์แพรวพินทยา, 2513), หน้า 137.

² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาควรางราชานุภาพทรงอธิบายไว้ใน จดหมายเหตุวงอุทม-สมบัติ หน้า 35 ว่า มีแต่สมุหนายกหรือสมุหพระกลาโหมเท่านั้นที่จะเป็น "เจ้าคุณผู้ใหญ่" ได้ ในสมัยหนึ่ง ๆ ชำราชากรมักจะเรียกเจ้าคุณผู้ใหญ่ว่าคนเดียว บางทีก็เป็นสมุหนายก บางทีก็เป็นสมุหพระกลาโหม สุดแล้วแต่ว่าผู้ใดจะเป็นผู้ใหญ่และมีอำนาจกว่ากัน

การครองตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมและโกษาธิบดีของเจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ)

(พ.ศ. 2373 - 2394)

เมื่อเจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ถึงอสัญกรรมใน พ.ศ. 2373 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะให้เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ดำรงตำแหน่งนี้ต่อมา แต่เจ้าพระยาพระคลังกราบบังคมทูลปฏิเสธ อ้างว่า ผู้เป็นเจ้าพระยามหาเสนามักอายุสั้น ขอให้ทรงตั้งผู้อื่นเป็นแทน แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าไม่มีผู้อื่นใดที่จะเป็นได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมไปก่อน¹ นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ที่บุคคลคนเดียวกันได้ครองตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีพร้อมกันถึง 2 ตำแหน่ง เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ว่าที่สมุหพระกลาโหมได้อยู่ในตำแหน่งทั้งสองนี้นานถึง 21 ปี ใน พ.ศ. 2394 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้สำเร็จราชการตลอดทั่วพระราชอาณาจักร

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ให้ว่าที่สมุหพระกลาโหมคือนั้น เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่ง เพราะทำให้เจ้าพระยาพระคลังฯ ได้ครอบครองตำแหน่งที่มีความสำคัญทั้งในด้านการปกครองและเศรษฐกิจ มีอำนาจในนครและหัวเมืองที่กินอาณาบริเวณตั้งแต่ชายทะเลตะวันออกบนปากอ่าวไทยไปจนถึงตลอดหัวเมืองภาคใต้ ควบคุมไพร่ในหัวเมืองเหล่านั้น กิจการงานการทหาร การคลัง และ การต่างประเทศ ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้อยู่จะก่อให้เกิดผลสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 1 : 112. สาเหตุอีกประการหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลังไม่เต็มใจว่าราชการกรมพระกลาโหมนั้น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บรรยายของท่านแล้วว่า เป็นเพราะ "ในสมัยนั้นที่ได้เสียในกรมท่ามีมากกว่าในกรมพระกลาโหมหลายเท่า" กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 เลขที่ 9 จ.ศ. 1144 ลำดับเสนาบดี

1. สาเหตุที่ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นเจ้าพระยาพระคลัง
ว่าที่สมุหพระกลาโหม ตามพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 3 กล่าวแต่เพียงว่า พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนกรานให้เจ้าพระยาพระคลังไปว่าที่สมุหพระกลาโหม
 ทั้ง ๆ ที่ท่านกรวยบังคมทูลปฏิเสธแล้ว เนื่องจากทรง "ไม่เห็นว่ายู่ใจจะเป็นได้"¹
 หรืออีกนัยหนึ่งคือ ทรงเห็นว่าเจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้ที่เหมาะสมที่สุดในเวลานั้นที่จะครอง
 ตำแหน่งสำคัญนี้ สองนี้ คุณสมบัติสำคัญที่ช่วยให้เจ้าพระยาพระคลังได้รับพระราชทานความ
 ไว้วางพระราชหฤทัยนี้ น่าจะเป็นเพราะท่านเป็นขุนนางที่เคยรับราชการใกล้ชิด ^{หรือที่ 1. 81 ใน กษัตริย์} มีชาติ ^{1877 กษัตริย์}
 ตระกูลนับเป็นพระญาติสนิท มีความจงรักภักดีพระองค์เสมอมา และมีความรู้ความสามารถ
 ในราชการทั้งปวง ประกอบกับดำรงตำแหน่งเสนาบดีระดับสูงอยู่แล้ว สมควรจะเลื่อน
 ขึ้นเป็นสมุหพระกลาโหมตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีได้

เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เคยรับราชการใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวมาโดยตลอดรัชกาลที่ 2 ระหว่างที่ท่านเป็นพระยาสุริยวงษ์มนตรีจางวางมหาด
 เล็กได้มีส่วนช่วยงานตกแต่งสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
 เจ้าอยู่หัวเมื่อยังเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงเป็นแม่กองจัดสร้าง
 ต่อมาเมื่อท่านได้เป็นเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ก็ได้ปฏิบัติงานอย่างใกล้ชิดร่วมกับกรมหมื่น
 เจษฎาบดินทร์ ซึ่งทรงกำกับราชการกรมพระคลังอยู่ นอกจากนี้ยังเป็นแม่กองร่วมกันใน
 การจัดสร้างเมืองสมุทรปราการให้เป็นเมืองหน้าด่านป้องกันศัตรูทางทะเลใน พ. ศ. 2365
 อีกด้วย²

การที่ทำการราชการมาด้วยกัน ย่อมจะเปิดโอกาสให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และ
 เจ้าพระยาพระคลังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดสนิทสนม ดังจะเห็นได้จากในปลายรัชกาลที่ 2

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 1 : 112.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 2, หน้า 97 - 98,

เมื่อพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ แบ่งเป็น 2 พวก ก็คือ พวกหนึ่งนับถือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ และอีกพวกหนึ่งนับถือ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์นั้น ปรากฏว่าฝ่ายหลังมีเจ้าพระยาพระคลังเป็นกำลังสำคัญ¹ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต โดยไม่ทรงมีพระบรมราชโองการมอบราชสมบัติแก่พระราชวงศ์พระองค์ใด เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ก็เป็นหนึ่งในบรรดาขุนนางที่ปรึกษากันกับพระบรมวงศานุวงศ์พร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

พื้นฐานชาติกำเนิดวงศ์ตระกูลของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) มีส่วนส่งเสริมให้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยผู้มีอำนาจ โดยที่เจ้าพระยาพระคลัง เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) และเจ้าคุณนวดพระคณิสสรสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงนับว่าเป็นพระญาติทางฝ่ายพระราชบิดาของพระองค์ใดทางหนึ่ง นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลังยังเป็นพระญาติสนิทของพระเจ้ายอดวงศ์ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์² พระบิดาซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักใคร่สนิทสนมยิ่งนัก ถึงกับทรงเคยมีพระราชปรารภว่า ทรงเป็นเพื่อนยาก รับราชการมาด้วยกันแต่ในรัชกาลก่อน³ ญาติพี่น้องทั้งชายและหญิงของเจ้าพระยาพระคลัง

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 2, 2 : 162 — 163. ทรงอ้างจากบันทึกของจอห์นครอเฟ็ดบุตรของผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดีย ซึ่งเดินทางมาขอทำสัญญากับไทยเมื่อ พ.ศ. 2365 ฝ่ายที่นับถือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎมีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี พระมาตุลาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงเป็นหัวหน้าแต่พระองค์สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2365 ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสวรรคต สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจึงทรงขาดบุคคลสำคัญที่จะสนับสนุนพระองค์ไป

² เจ้าจอมมารคตธานี เจ้าจอมมารดาของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) แต่ต่างมารดากับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ)

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 2 : 134-135. พระบรมวงศานุวงศ์อีกพระองค์หนึ่งที่ทรงถือว่าเป็นเพื่อนยากด้วยกันคือ กรมหลวงรักษมรเฑศ

หลายคนได้ถวายตัวรับราชการสนองพระเดชพระคุณได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย เช่น ทักษิณ น้อยชาย ได้เป็นพระยาตรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็กในรัชกาลที่ 2 และเป็นพระยาตรีพิพัฒน์จางวางพระคลังสินค้าในรัชกาลนี้ เจ้าคุณปราสาท (นามเดิมว่า กระต่าย) ซึ่งเคยรับราชการอยู่ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพวงศ์ พระเจ้าน้องนางเธอในรัชกาลที่ 2 ถึงในรัชกาลที่ 3 ก็ได้เป็นผู้ดูแลราชการฝ่ายในพระบรมมหาราชวัง¹

นอกจากนี้แล้ว เจ้าพระยาพระคลังยังเป็นขุนนางที่มีความจงรักภักดีอย่างแน่นอนตั้งแต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีโอรสได้ราชสมบัติ เจ้าพระยาพระคลังก็เป็นกำลังสำคัญของพระองค์ เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว เจ้าพระยาพระคลังได้แสดงความจงรักภักดีเสมอมา เช่น ทานกับพระยาตรีพิพัฒน์ (ทักษิณ) น้อยชาย เป็นผู้ริเริ่มชักชวนขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยให้เฝ้าถวายความจงรักภักดี โดยอยู่คอยส่งเสด็จพระราชดำเนินขึ้นจากทรงลอยพระประทีป แทนที่จะเข้าเฝ้าแต่เวลาเสด็จลงแล้วแยกย้ายกันกลับบ้านไม่รอเสด็จขึ้นอย่างแต่ก่อน การริเริ่มของเจ้าพระยาพระคลังและน้อยชายในพระราชพิธีลอยพระประทีป พ.ศ. 2368 ครั้งนี้เป็นที่พอพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่งนัก และกลายเป็นธรรมเนียมต่อมาที่ขุนนางจะเข้าเฝ้าอยู่จนเสด็จขึ้น²

¹ปิยนาด บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค, หน้า 9, 15.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 1 : 28 - 29. ธรรมเนียมนี้เลิกไปในรัชกาลที่ 4 เพราะเสด็จลงลอยพระประทีปทุก ๆ เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ หัวหน้าเสนาบดีในเวลานั้นนอนหัวค่ำวันไม่ได้ จึงมาบ้างไม่มาบ้าง จนตอนปลายรัชกาลเกิดเลิกธรรมเนียมเสนาบดีเข้าวัง ก็เลยพลอยสูญไปด้วยกันหมด. ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระสมภพ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2503), หน้า 38.

ในปีรุ่งขึ้น พ.ศ. 2369 เจ้าพระยาพระคลังก็หาช่างพลายกระมาถวาย¹ แม้ว่าภายหลังช่างนั้นจะกลายเป็นช่างคำชรรบคาไป ก็แสดงถึงความจงรักภักดีของเจ้าพระยาพระคลังที่ต้องการหาช่างที่มีคุณลักษณะดีมาถวายเป็นพระบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามคติที่นิยมถือกันมาแต่โบราณกาล

คุณสมบัติที่สำคัญอีกข้อหนึ่งของเจ้าพระยาพระคลังคือ เป็นผู้มีความสามารถสูง สามารถปฏิบัติราชการต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ไม่ว่าจะเป็นการบริหารราชการทั่วไป การต่างประเทศ หรือการค้าขาย หรืองานที่ได้รับมอบหมายเป็นพิเศษ เช่น เป็นแม่กองสักเลกไพร่ร่วมกับพระยาราชสุภาวดีเมื่อต้นรัชกาล การก่อสร้างเมืองสมุทรปราการที่ค้างอยู่ให้เสร็จเรียบร้อย และการขุดคลองสุนัขหอนใน พ.ศ. 2371²

ด้วยคุณสมบัติทั้งสี่ประการคือ การที่เคยรับราชการด้วยกันมาอย่างสนิทสนม ความจงรักภักดีไม่เสื่อมคลาย พื้นฐานชาติตระกูลที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และรับราชการใกล้ชิดทั้งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อนและรัชกาลปัจจุบัน คุณความดีส่วนตัวบุคคลย่อมจะเอื้อหนุนให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นขุนนางที่มีความสำคัญและเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมากกว่าขุนนางอื่น ๆ)

ในเวลาที่เจ้าพระยามหาเสนา (น้อย) ถึงอสัญกรรมนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ซึ่งทรงกำกับกรมพระกลาโหมอยู่นั้น สิ้นพระชนม์แล้ว ราชการกรมพระกลาโหมจึงขาดผู้ที่จะบริหารงานให้เป็นไปโดยเรียบร้อย ขุนนางผู้ใหญ่ในเวลานั้นมีแต่เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ซึ่งเพิ่งได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นที่สมุหนายกเมื่อ พ.ศ. 2372 กับเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ส่วนขุนนางตำแหน่งเจ้าพระยากรมราชเสนาบดีกรมนครบาล ซึ่งเคยได้เป็นเจ้าพระยามหาเสนามาแล้วหลายคน

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 1 : 79.

²เรื่องเดียวกัน, 1 : 12, 24, 30 - 38, 94 - 95.

ในครั้งรัชกาลที่ 3 หลังจากเจ้าพระยาอมราช (น้อย) ได้เป็นสมุหพระกลาโหมแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าจะมีเจ้าพระยาอมราชท่านใดมีผลงานสำคัญหรือแสดงความสามารถเด่นเป็นพิเศษ¹ พอที่จะได้รับความดีความชอบเลื่อนขึ้นเป็นสมุหพระกลาโหมอีก

การเลื่อนเจ้าพระยาพระคลังขึ้นเป็นสมุหพระกลาโหมได้เคยเป็นมาก่อนแล้ว
 ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเจ้าพระยา
โกษาสงขรินทร์ขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนา "ซึ่งนั้นถ้ามองพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้า
 พระยาพระคลังเป็นสมุหพระกลาโหมจึงมีใตเรื่องแปลก" หากที่พิเศษคือ ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ
ให้ดำรงทั้งสองตำแหน่ง นอกจากเหตุผลที่ทรงอธิบายไว้คือ ไม่มีตัวขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งมีศ
 และอำนาจสมควรจะเป็นอธิบดีในกรมพระกลาโหมแล้ว (น่าจะเป็นเพราะเจ้าพระยาพระ
 คลังเป็นบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชการที่สุกคนหนึ่งที่จะปล่อยให้ท่านอำนาจสำคัญทั้งสองนี้
 และประกอบกับเวลานั้น ราชการฝ่ายกรมพระกลาโหมก็ยังไม่มีความวุ่นวาย) ก็กิจการคาน
 การหัวเมืองภาคใต้มีเจ้าพระยาณรงค์ไชยรินทรราช (น้อย) เป็นผู้ช่วยดูแล การกีดกัน
 การทหารแบบยุโรป กองเรือกลไฟ การศาลหัวเมือง และการภาษีอากรผูกขาด ยังมีได้
 เกิดขึ้นในกรมพระกลาโหม ทั้งกิจการฝ่ายพระคลังเองนั้น ท่านก็มีพระยาศรีพิทักษ์ (ทัต)
 น้องชายช่วยแบ่งเบาภาระในคานการดูแลพระคลังสินค้า เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุห
 พระกลาโหมจึงสามารถแบ่งเวลาดูแลบังคับบัญชาราชการทั้งสองกรมนี้ได้โดยเรียบร้อย

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จพาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹เจ้าพระยาอมราชในรัชกาลที่ 3 มี 4 ท่าน คือ 1. เจ้าพระยาอมราช (น้อย) ซึ่งต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยามหาเสนา 2. เจ้าพระยาอมราช (ทองพูน) เดิมเป็นพระยามหาอำมาตย์ 3. เจ้าพระยาอมราช ซึ่งเดิมเป็นพระยาทิพโกษา ต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี และท่านสุดท้ายคือเจ้าพระยาอมราช (บุญนาค ตะเข็บ) เดิมเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์

2. สถานะของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเมื่อเปรียบกับสมุห-
พระกลาโหมท่านอื่น ๆ ก่อน พ.ศ. 2373 เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้ว่าที่สมุห-
 พระกลาโหมแล้วนั้น มีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในกรมพระกลาโหม ปัญหาหลาย
 ประการที่เคยเป็นอุปสรรคของสมุหพระกลาโหมท่านก่อน ๆ นั้น มิได้ก่อความยุ่งยากให้
 แก่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมอีกต่อไป ปัญหาความแบ่งแยกอำนาจของสมุห-
 พระกลาโหม โดยเจ้านายที่ทรงกำกับราชการกรมพระกลาโหมนั้นหมดสิ้นไป หลังจากที่
กรมหมื่นสรินทรราชสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2373 แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็ได้ทรงแต่งตั้งเจ้านายพระองค์ใดให้ทรงกำกับราชการกรมพระกลาโหมอีกเลย ส่วน
 บทบาทของขุนนางหัวเมืองที่เคยทอนอำนาจของสมุหพระกลาโหมในหัวเมืองก็ลดน้อยลง
 ความล้มเหลวของเจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราช (น้อย) ในการรักษาความสงบเรียบร้อย
 ภายในหัวเมืองประเทศราชในแหลมมลายู มีส่วนสำคัญที่ทำให้อำนาจและอิทธิพลของ
เจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราชเสื่อมสลายลง เมื่อเจ้าพระยาอนุสรณ์ธรรมราช (น้อย) ถึงแก่อสัญกรรม
 ใน พ.ศ. 2382 แล้ว พระเสด็จหม่อมศรีนครไชยศรี ซึ่งได้เป็นพระยาอนุสรณ์ธรรมราชสืบต่อมา
 ก็ไม่อาจจะสร้างอำนาจและอิทธิพลได้ทัดเทียมบิดา เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลา-
 โหมจึงต่างจากสมุหพระกลาโหมท่านก่อน ๆ โดยมีอำนาจเต็มตามตำแหน่งสมุหพระกลาโหม
 ไม่มีผู้ใดแบ่งแยกอำนาจไป

ในด้านการทหาร เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมนับว่าอยู่ในฐานะ
 ดีกว่าสมุหพระกลาโหมคนก่อน ๆ เนื่องจากในสมัยของท่าน สมุหพระกลาโหมได้จัดการ
คุมกำลังทหารที่มีการฝึกหัดตามแบบยุโรป มีอาวุธเป็นทันสมัย และมีประสิทธิภาพเหนือกว่า
 บรรดากองกำลังคนของเจ้านายและขุนนางทั่วไปในขณะนั้น เจ้าพระยาพระคลังว่าที่
 สมุหพระกลาโหมได้จัดตั้งกรมทหารอย่างยุโรปขึ้นใน พ.ศ. 2374 มีทหารประจำการถึง
 1,000 คนเกิน มีหลวงสิทธิไชยเวร (ชวง) บุตรชายของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุห-
 พระกลาโหมเป็นผู้บังคับบัญชา นอกจากกรมทหารอย่างยุโรปแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง
 ว่าที่สมุหพระกลาโหมยังได้กรมทหารปืนเล็ก (หรือที่เรียกว่า กรมมหากเล็กปืนเล็ก) ซึ่งอยู่

ใ้การบังคับบัญชาของบุตรชายคนเดียวกันนี้ เป็นกำลังอีกด้วย¹ การที่ไ้บังคับบัญชากรมทหารที่ไ้รับการฝึกหัดอย่างดี มีอาวุธที่มีอำนาจสูงย่อมเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ทำให้ท่านมีฐานกำลังทางทหารที่มั่นคง สามารถนำมาใช้ในการครองและสนับสนุนนโยบายทางการเมืองของท่านได้ ดังจะเห็นไ้ว่าในปลายรัชกาล เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประจวรเกล้าจะสวรรคต พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิพิธภูเบนทรทรงระคมผู้คนมารักษาพระองค์มากมาย เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมก็ไ้ใช้กำลังทหารปืนเล็กจากเมืองสมุทรปราการ ลงเรือกำปั่นมาทอดสมอที่กรุงเทพฯ แล้วพระยาศรีสุริยวงค์ (ช่วง) บุตรชายของท่านไ้ยื่นคำขาดไ้กรมขุนพิพิธภูเบนทรไล้คนกลับไป มิฉะนั้นจะไ้ทหารจับตัวเอาไปทำโทษ คำขู่นี้ไ้ผล กรมขุนพิพิธภูเบนทรทรงยอมปล่อยผู้คนกลับไป² เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมจึงสามารถรักษาสถานการณ์ระหว่างที่ไ้จะเปลี่ยนแปลงแผ่นดินไ้อยู่ในความสงบได้

X ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมไ้เปรียบสมุหพระกลาโหมท่านอื่น ๆ อย่างเห็นไ้ชัดคือ การที่ท่านไ้บังคับการทั้งกรมพระคลังและกรมพระกลาโหมพร้อมกัน ทำให้ท่านไม่ประสบปัญหาการขาดผลประโยชน์ทางการเงิน เช่นสมุหพระกลาโหมก่อนหน้านั้น ผลประโยชน์ทางการค้าและการจัดเก็บภาษีอากรที่ไ้โดยตำแหน่ง โภชาธิปไตยนี้ย่อมจะเป็นทรัพยากรทางการเมืองที่เกื้อหนุนไ้ให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมีอำนาจและอิทธิพลมั่นคง

¹กรมทหารปืนเล็กนี้เดิมเป็นพวกมอญอาสา ซึ่งพระยาศรีสุริยวงค์ (ช่วง) นำมาฝึกหัด ความปกติประจำการอยู่ที่เมืองสมุทรปราการ ๓ ๓ พลเอกหลวงสวัสดิสรยุทธ, กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2325 ถึงพุทธศักราช 2475 ว่าด้วยประวัติและกิจการทหารการยุทธครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : สรยุทธการพิมพ์, 2512), หน้า 26.

²ดูเกล้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ : บั้หลวงการพิมพ์, 2522), หน้า 80 - 81.

นอกจากนี้การที่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้ดำรงตำแหน่ง โฆษา-
ชิบคี่และว่าที่สมุหพระกลาโหมอยู่นานถึง 21 ปี ซึ่งระยะเวลาอันยาวนานนี้ ยังผลให้
ท่านสามารถปูพื้นฐานอำนาจของท่านเองและบุตรหลานญาติพี่น้องได้อย่าง คุ้มที่และต่อเนื่อง
กันไป

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 3 นี้มี
สถานะแตกต่างจากสมุหพระกลาโหมก่อน พ.ศ. 2373 มาก มีอำนาจเต็มตามตำแหน่ง
และสามารถเมินักกำลังทั้งทางเศรษฐกิจ การทหาร และการเมืองการปกครองเข้าไว้
ด้วยกัน ส่งเสริมให้ท่านกลายเป็นขุนนางที่มีบทบาทสำคัญที่สุดคนหนึ่ง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3
จนถึงต้นรัชกาลที่ 4

3. ปัจจัยที่ส่งเสริมเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมให้เป็นผู้นำขุนนาง
นอกจากการได้ครองตำแหน่ง โฆษาชิบคี่และสมุหพระกลาโหมอัน เป็นตำแหน่งสำคัญพร้อมกัน
ถึง 2 ตำแหน่งแล้ว การที่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้เป็นผู้ขุนนางที่มี
อำนาจและมีอิทธิพลที่สุดในตอนปลายรัชกาลที่ 3 นั้น ยังเนื่องมาจากปัจจัยอื่นอีกหลาย
ประการ อันได้แก่ บุคลิกภาพของความเป็นผู้นำ ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ รวมทั้ง
สถานการณ์แวดล้อมเอื้ออำนวย

ก. บุคลิกภาพ พิจารณาจากประวัติและผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง
ว่าที่สมุหพระกลาโหมแล้ว เห็นได้ชัดว่าท่านเป็นขุนนางที่มีลักษณะความเป็นผู้นำอยู่มาก
มีความคิดริเริ่มและมีความเชื่อมั่นในตัวเอง ถ้าพูดถึงถ้ากล่าวถึงความภาคภูมิใจ เช่น
เมื่อเป็นพระยาสุริยวงศมนตรีในรัชกาลที่ 2 ท่านก็คิดตัดแปลงเรือสำปั้นเงินให้มีรูปร่าง
เพรียวขึ้น แล้วคิดอ่านต่อไปทำเป็นเรือสำปั้นขนาดใหญ่ยาว 14 - 15 วา มีเก๋งสลัก
ลวดลาย เรียกว่า เรือเก๋ง ใช้เป็นเรือพระที่นั่ง เรือประทับเจ้านายและเรือข้าราชการ
ผู้ใหญ่ ใช้งานได้ดี เมื่อเป็นเจ้าพระยาพระคลังในต้นรัชกาลที่ 3 ก็คิดประดิษฐ์แคร่กัญญา
ให้สวยงามยิ่งขึ้น

ในคํานางานราชการแผ่นดิน เมื่อรัฐบาลอังกฤษที่อื่นเคียดส่งทูตเข้ามาขอทำสัญญา
กับไทยใน พ.ศ. 2368 ครั้งแรกพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดจะให้ทำ
สัญญา แต่เจ้าพระยาพระคลังก็คัดค้านบ้าง กรมหมื่นร่วมกับเจ้านายและขุนนางอื่นอีก 3 ท่าน¹
ขอให้ตกลงทำสัญญากับอังกฤษเพื่อรักษาทางพระราชไมตรีไว้ นับว่าท่านเป็นคนไทยรุ่นแรก ๆ
ที่ตระหนักถึงความเจริญและแสนยานุภาพของชาติตะวันตกที่จะเข้ามามีส่วนพัวพันในดินแดน
ใกล้เมืองไทยเข้าทุกที จึงต้องการจะผูกมิตรไมตรีที่ต่อกันไว้ก่อน ปลายรัชกาล เมื่อ
รัฐบาลอังกฤษส่งทูตมาเจรจาขอลดค่าธรรมเนียมภาษีสินค้า ท่านก็กราบบังคมทูลแนะนำ
ให้ผ่อนปรนลดตามที่อังกฤษขอมา ทั้ง ๆ ที่ในขณะนั้นขุนนางส่วนใหญ่ไม่มีใครเห็นด้วยกับ
ท่านเลย นอกจากนี้ท่านยังสนใจวิทยาการความรู้ใหม่ ของชาติตะวันตก และยอมรับ
วิทยาการที่เป็นประโยชน์ เช่น การแพทย์แผนใหม่มาใช้

นอกจากลักษณะความเป็นผู้นำแล้ว เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม
ยังรู้จักผูกใจผูกคอตลอดหัวไป เช่น ให้ความช่วยเหลือมิชชันนารีทั้งในคํานที่อยู่อาศัยและการ
ทำงาน ทำให้มิชชันนารีเลื่อมใสชื่นชมท่านมาก และได้เผยแพร่คุณความดีของท่านให้
ชาวต่างประเทศอื่น ๆ ได้ทราบทั่วกัน นอกจากนี้การคบค้ากับมิชชันนารีก็ยังประโยชน์ให้
ท่านได้ทราบเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวในต่างประเทศได้ดี ในหมู่ขุนนางไทย ท่านได้
ให้ความอนุเคราะห์สนับสนุนเท่าที่จะทำได้ เช่น กรณีแห่ทัพนายกอง รัชสมัยพระยาพานทอง
หลายคนไม่ยอมออกเรือไปรบญวนคราวที่เมืองสระเดกนั้น เจ้าพระยาบดินทร์เดชาคิดจะ
ลงโทษประหารเสียทั้งหมด แต่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมหักท่านไว้ และ
แก้แทนทำให้รอดพ้นโทษประหาร ขุนนางเหล่านี้ย่อมจะสำนึกบุญคุณท่านเสมอ หรือเมื่อ
เจ้าพระยาบดินทร์ธรรมราช (น้อย) ถึงอสัญกรรมแล้ว ท่านก็ยังคงสนับสนุนบุตรของ
เจ้าพระยาบดินทร์ ให้เป็นขุนนางคํารองตำแหน่งใหญ่โตสืบมา

¹ มีกรมพระราชวังบวรมหาดำรงที่พลเสพ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ และเจ้าพระยา
บดินทร์ธรรมราช (น้อย)

ข. ฐานะทางสังคมและแรมบุกิจ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมีพื้นฐานทางสังคมที่ค้ำเขี่ยม ค้ำยันกันเกิดมาในตระกูลขุนนางที่เป็นราชินิกุลใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ทั้งยังได้รับราชการในตำแหน่งใหญ่โตเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ตลอดมา

บุครหลานญาติพี่น้องของท่านต่างก็รับราชการในตำแหน่งสำคัญ ๆ หลายคน อาทิ ทัด น้องชายของท่านได้เป็นพระยาศรีพิพิธนจางวางพระคลังสินค้า ช่าง บุครชายคนโตได้เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็ก และ ข้า บุครชายอีกคนหนึ่งได้เป็นจมีนราชามาตย์ปลัดกรมพระตำรวจ ซึ่งบุครชายทั้งสองของท่านได้ช่วยราชการในกรมพระกลาโหมและกรมท่าอย่างแข็งขัน นอกจากนี้แล้วญาติพี่น้องของท่านยังมีรับราชการอยู่ใน กรมมหาดเล็ก กรมพระคลัง กรมท่า กรมพระกลาโหม กรมตำรวจ กรมภูษา และกรมอาลักษณ์ ทั้งในวังหลวงและวังหน้า ญาติผู้ใหญ่ก็ได้ถวายตัวรับราชการฝ่ายใน ทั้งในวังหลวงวังหน้า และเป็น เจ้าจอมหม่อมตำมของเจ้านายในพระราชวังก็อีกตำม นับว่าท่านเป็นผู้ที่มีพวกพ้องที่มีอำนาจวาสนา ซึ่งช่วยส่งเสริมท่านในการทำราชการได้ดี และทำให้ท่านมีพื้นฐานอำนาจมั่นคง สามารถขยายอิทธิพลออกไปได้มาก

นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมยังได้สร้างความสัมพันธ์ฉันเครือญาติกับตระกูลขุนนางอื่น ๆ ด้วยการแต่งงาน ตัวท่านเองสมรสกับบุตรีเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) ซึ่งนับเนื่องในตระกูลสิงหเสนี บุครหลานของท่านได้สมรสกับคนในตระกูลขุนนางสำคัญ เช่น ตระกูลชูโต ฉ นกร และ ณ บางช้าง เป็นการแผ่ขยาย "วงวานวานเครือ" ของท่านออกไป บุครหลานที่เป็นญาติเกี่ยวดองกันนี้ ท่านก็ได้อุปการะคำฐ เช่น พระยาสุรเสนา (สวัสดิ์ ชูโต) สมรสกับเปี่ยม บุตรสาวของท่าน ก็เข้ามาอยู่ในบริเวณบ้านของท่าน บุครของพระยาสุรเสนาก็ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอยู่ในแวดวงตระกูลขุนนาง¹

¹จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (พระนคร : องค์การค้ำการุสภา, 2504), 1 : 1 - 10.

ส่วนฐานะทาง เศรษฐกิจของ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมนั้น ย่อมจะดีกว่าขุนนางอื่น ๆ เป็นอันมาก ด้วยท่านเองได้เป็นเจ้าพระยาพระคลังตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 2 ทั้งน้องชายของท่านได้เป็นจางวางพระคลังสินค้า ได้ร่วมมือดูแลกิจการค้าของหลวงและการพาณิชย์ด้วยกันอย่างใกล้ชิด จึงท่านคงจะได้รับผลประโยชน์จากอำนาจหน้าที่นี้ไม่ใช่น้อย ประกอบกับท่านยังทำการค้าขายส่วนตัวกับต่างประเทศอีกด้วย ความนี้จึงว่ารวมนี้อาจจะส่งเสริมบารมีของ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมยิ่งขึ้น

ถ้าเปรียบเทียบกับเจ้าพระยามหินทรศักดา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายกในสมัยเดียวกับท่านนั้น เห็นได้ว่า เจ้าพระยามหินทรศักดาแม้จะมีชาติกำเนิดที่ดีเยี่ยมกับท่าน คือเป็นบุตรเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) สืบเชื้อสายตระกูลขุนนางเก่าแก่ และบิดาก็เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 แต่ตัวท่านเองกลับไม่เป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 2 และในรัชกาลนี้ท่านตกอับถึงกับถูกจำคุก ท่านจึงหมดอำนาจทางการเมืองการปกครองไปชั่วระยะหนึ่ง ในขณะที่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมสามารถปูพื้นฐานอำนาจของท่านได้อย่างต่อเนื่อง โดยตลอดมา

ค่านิยมหลายประการที่พี่น้องของเจ้าพระยามหินทรศักดาไม่เจริญรุ่งเรืองเท่าของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ญาติทางฝ่ายบิดา แม้ว่าจะได้เป็นเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) และเป็นกรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์พระภักดีของกรมหมื่นนรินทร์เทวี พระกนิษฐาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ก็จัดว่าเป็นคนรุ่นเก่า ในขณะที่คนรุ่นเดียวกับท่าน เช่น น้อง ๆ ของท่านก็ไม่ได้รับราชการตำแหน่งใหญ่โตนัก มีบรรดาศักดิ์ชั้น "หลวง" เสียโดยมาก ได้เป็นพระยาเพียงคนเดียวคือ พระยาพิชัยสงคราม (ไห้) บุตรชายของท่าน ถึงปลายรัชกาลที่ 3 ได้เป็นเพียงจมื่นเสมอใจราช (เกก) และ พระ

มหาเทพ (แก้ว)¹ ไม่ได้มีบทบาทสำคัญทางการเมืองการปกครองแต่อย่างใด ทั้งยังไม่
 ปรองดองกับ ถึงกับวิวาทแย่งชิงทรัพย์สินมรดกของเจ้าพระยาบดินทร์ เสด็จมาเป็นภคิความ
 ใหญ่โตในต้นรัชกาลที่ 4

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแวควงของท่านจะด้อยกว่าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุห-
 พระภคิใหม่ แต่โดยตัวของท่านเองแล้ว มิได้ด้อยกว่าเลย ท่านเป็นขุนนางที่มีบุคลิก
 เป็นผู้นำ เป็นนักรบที่มีความสามารถ กล้าหาญ เด็ดขาด และฉลาดเฉลียว พระบาทสม-
 เ็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงไว้วางพระราชหฤทัยและยกย่องท่าน รับสั่งชมเชยอยู่เนือง ๆ
 ฐานะทางการเงินของท่านก็คงจะอยู่ในสภาพแข็งขัน ดังจะเห็นได้ว่าตระกูลของท่านสามารถ
 สร้างวัดทางฝั่งพระนครได้ถึง 8 วัด² นอกจากนี้ท่านตำแหน่ง สมุหนายกท่านได้ควบคุม
 หัวเมืองภาคเหนือ มีกำลังผู้คนได้บังคับบัญชาเป็นจำนวนมาก เป็นที่เคารพยำเกรงของ
 ขุนนางทั้งหลาย เมื่อท่านว่างจากราชการสงครามอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อใด ท่านก็ได้เป็น
 ประธานในที่ประชุมขุนนางเสมอ

ค. สถานการณ์ที่ ใช้อำนาจ นอกจากบุคลิกภาพ ฐานะทางสังคม และเศรษฐกิจ
 ของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระภคิใหม่จะทำให้ท่านเป็นขุนนางที่เด่นกว่าผู้อื่นแล้ว
 สถานการณ์ตอนปลายรัชกาลที่ 3 ยังช่วยส่งเสริมให้ท่านมีโอกาสเป็นผู้นำของขุนนางทั้งปวง
 ได้อย่างเต็มที่ด้วย

ใน พ.ศ. 2391 กรมหลวงรักษ์รณเรศ ซึ่งทรงกำกับราชการกรมวังและดูแล
 การมหาดไทย และเป็นเจ้านายที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้อำนาจกว้างขวางนั้น

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ประวัติสังเขปเจ้าพระยาบดินทร์เดชา,
 หน้า 23. และ ณัฐวดี สุทธิสงคราม, สามเจ้าพระยา (พระนคร : โรงพิมพ์อักษร
 อักษร, 2505), หน้า 148 - 159.

² ปิยนาก บุนนาค, "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าพระยา
 บรมมหารัษฎีริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)...," หน้า 33.

ถูกฟ้องว่าทรงใช้อำนาจในทางที่ผิด ทรงรับสินบนจากผู้มีศักดิ์และผู้ที่ต้องการเป็นขุนนาง หลังจากชำระไต่สวนแล้ว ได้ความพาดพิงไปถึง เรื่อง ส่องส่องผู้คนก็จะตั้งคนเป็นกษัตริย์ เมื่อสิ้นแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ด้วย จึงถูกถอดลงเป็นหม่อมไกรสรและถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ สิ้นพระชนม์ในปีนั้น ปีถัดมา เมื่อเจ้าพระยาบดินทร์เคชสมุหนายกป่วยถึงแก่สัจกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็มีใ้ทรงแต่งตั้งขุนนางผู้ใดเป็นที่สมุหนายก คงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสุภาวดี (โต) ว่าที่สมุหนายกแทน

เจ้านายที่ทรงรับราชการอยู่ในเวลานั้น เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิพิธ-
ภูเบนทร์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเคชอศิธร¹ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวงศาสนิต²
และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนอิศเรศรังสรรค์³ ต่างก็ทรงกำกับกรมราชการที่ไม่สำคัญนัก

¹กรมขุนเคชอศิธร พระนามเดิมว่า มิ่ง เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าจอมมารกานิม สกุลบุญหลง ในรัชกาลที่ 2 ได้เป็นกรมขุนเคชอศิธรแล้วต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้เลื่อนขึ้นเป็น กรมสมเด็จพระเคชาธิศรใน พ.ศ. 2394 และทรงกำกับราชการกรมนามาตลอด สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2402

²กรมหมื่นวงศาสนิต พระนามเดิมว่า นวม เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าจอมมารกาปรางใหญ่ ในราชินิกุลบางช้าง เป็นกรมหมื่นวงศาสนิตในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงกำกับกรมหมอ ในรัชกาลที่ 4 ได้เลื่อนเป็นกรมหลวงวงศาธิราชสนิทกำกับราชการกรมมหาดไทย ว่าพระคลังสินค้า ในรัชกาลที่ 5 เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน แต่ทรงพระประชวรล้มตทุพพลภาพมาแต่รัชกาลที่ 4 ไม่นานก็สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2413

³สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระนามเดิมว่า จุฑามณี เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี เป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2375 ได้ว่ากรมทหารปืนใหญ่ ในรัชกาลที่ 4 ได้รับพระบรมราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวรับพระบรมราชโองการ ทิวศคเมื่อ พ.ศ. 2408

หรือยังไม่มีความชัดเจนเป็นพิเศษ ส่วนขุนนางผู้ใหญ่ตำแหน่งอื่น ๆ เช่น ที่เจ้าพระยา
 ธรรมมา ที่เจ้าพระยาอมราช ที่เจ้าพระยาพลเทพ ก็วางอยู่ มีใ้ทรงแต่งตั้งผู้ใด
 คำนึงขุนนางที่จะเป็นประธานในหมู่เสนาบดีข้าราชการทั้งหลาย คือ เจ้าพระยาพระคลัง
 ว่าที่สมุหพระกลาโหม รองลงมาคือ พระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษา น้องชายของท่าน
 และพระยาราชสุภาวดีว่าที่สมุหนายกและพระกลังมหาสมบัติ (โต)

นอกจากนี้ในปลายรัชกาลที่ 3 ไทยกำลังประสบปัญหาทางด้านการต่างประเทศ
 ชาตินะวันตกไม่พอใจการค้าผูกขาดของไทยและต้องการขอแก้ไขสนธิสัญญาที่เคยทำไว้
 ในระยะนั้นชาตินะวันตกได้แสดงให้เห็นแล้วว่า พร้อมทั้งดำเนินนโยบายทางการเมือง
 เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า และมีที่กล่าวว่าจะใช้กำลังบีบบังคับไทย ในกรณีที่ไม่อาจ
 ตกลงกันได้โดยการเจรจาทางการทูต โดยนัยนี้บุคคลเช่น เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุห-
 พระกลาโหมที่มีความรู้ความชำนาญในด้านการศึกษาต่อกับต่างประเทศ และสนใจติดตาม
 เหตุการณ์ต่างแดนย่อมจะทวีความสำคัญกว่าเดิมในฐานะเป็นผู้รอบรู้ อาจจะหาหนทาง
 แก้ไขปัญหาได้

4. บทบาทของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาพระ-
 คลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมีบทบาทสำคัญหลายด้าน ไม่ว่าจะในการทำนุบำรุงบ้านเมือง
 การรักษาความสงบภายในประเทศ การเสด็จสงคราม การต่างประเทศ เกราะธุรกิจ
 และสังคม

ในกิจการด้านการทำนุบำรุงบ้านเมือง เน้นหนักไปในด้านการก่อสร้าง เช่น
 สร้างป้อมกำแพงเมืองกาญจนบุรี พ.ศ. 2374 สร้างเมืองจันทบุรี พ.ศ. 2377 ตกแต่ง
 สร้างป้อมก่าป้องกันเมืองสมุทรปราการเพิ่มเติม พ.ศ. 2387 และยังเป็นแม่กองต่อเรือ
 ป้อมแม่ขุวนไว้ใช้ในราชการทหารใน พ.ศ. 2377¹ นอกจากผลงานด้านการโยธาแล้ว

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 1 : 121,
 156 - 157; 2 : 93.

ท่านมีส่วนช่วยท่านบำรุงการเกษตร ออกไปดูแลทำท่านบิณฑลสองไข่น้ำเข้านาในเขตหัวเมืองภาคกลาง เช่น ลพบุรี สุพรรณบุรี อโยธยาใน พ.ศ. 2386 เมื่อเกิดภาวะฝนแล้ง เพื่อช่วยเหลือให้ชาวนาปลูกข้าวได้¹

ใน พ.ศ. 2391 เป็นแม่กองออกไปสักเลกไพร่ในหัวเมืองภาคใต้² เจ้าพระยาพระคลังเคยเป็นแม่กองสักเลกมาแล้วครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2368 ร่วมกับพระยาราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนี) อธิบดีกรมพระสุรัสวดีซึ่งมีหน้าที่ในการสักเลกโดยตรง แต่ใน พ.ศ. 2391 นี้ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้อำนวยการสักเลกหัวเมืองภาคใต้ตามลำพัง ไม่มีเสนาบดีกรมพระสุรัสวดีคอยกำกับอยู่ด้วย นับว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ต่อมาการสักเลกไพร่หัวเมืองภาคใต้นี้ก็ขึ้นอยู่กับอำนาจของสมุหพระกลาโหมมาโดยตลอด

ด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ ท่านมีหน้าที่รับผิดชอบในการปราบปรามโจรผู้ร้ายใน พ.ศ. 2380 ร่วมกับพระยามหาเทพและพระมหามนตรี ต่อมาใน พ.ศ. 2390 และ 2391 ก็อำนวยการปราบปรามจีนหัวเหี้ยที่ก่อการจลาจลในเมืองสาครบุรี (หัวเมืองขึ้นกรมท่า) และเมืองฉะเชิงเทรา (หัวเมืองขึ้นกรมมหาดไทย) ให้สงบราบคาบลง³

ส่วนการศึกสงครามนั้น แม้ว่าตามตำแหน่งก็สมเด็จพระกลาโหมจะเป็นอธิบดีเสนาบดีฝ่ายทหารก็ตาม แต่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมกลับไม่ค่อยมีบทบาททางการรบที่เด่นเท่าใดนัก ใน พ.ศ. 2375 เป็นแม่ทัพเรือไปสมทบกับกองทัพ

¹ กทข. จคหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เลขที่ 37 จ.ศ. 1205 ร่างตราขอรับเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมช่วยราชการบิณฑลน้ำแขวงกรุงเก่า

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 2 : 137.

³ เรื่องเดียวกัน, 1 : 182; 2 : 125, 128.

เจ้าพระยาบวรราชนิธิยุวราช (น้อย) ปรากฏชื่อเมืองไทรบุรี ในการรบกับญวน ท่านมีส่วนเฉพาะคอนตันสงครามคือ ใน พ.ศ. 2376 เป็นแม่ทัพเรือไปตีบ้านทายนาศ และเป็นเพียงกำลังสนับสนุนให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา และหลังจากเพลิงพล้ำในการรบที่เมืองสะแกก ท่านก็ยกทัพกลับกรุงเทพฯ¹ ไม่ได้เข้าร่วมในการสงครามอีกเลย

เนื่องจากท่านมีความรู้กว้างขวางในเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวในต่างประเทศ และชัดเจนในการเจรจาทางการทูต จึงมีบทบาทสำคัญในด้านการทำสนธิสัญญากับต่างชาติ และเป็นผู้สนับสนุนให้ไทยทำสนธิสัญญาเป็นมิตรไมตรีกับชาติตะวันตก² โดยทำสนธิสัญญากับอังกฤษ พ.ศ. 2369 ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่ไทยไม่ได้เสียเปรียบแต่อย่างใด แต่ในคอนปลายรัชกาลเมื่อ เซอร์ เจมส์ บรุก เข้ามาขอแก้ไขสนธิสัญญาใน พ.ศ. 2393 ความคิดเห็นของท่านที่ให้ออมลดค่าธรรมเนียมภาษีตามที่อังกฤษขอ เพื่อรักษาไมตรีและให้ไทยถือโอกาสเจรจากลنگกันเรื่องปัญหาเขตแดนเมืองกระของ ไทยซึ่ง ประชิดเขตแดนของอังกฤษเสียคัยนั้น ไม่เป็นที่ยอมรับของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและขุนนางผู้ใหญ่อื่น ๆ³ ไทยจึงปฏิเสธไม่ยอมแก้สัญญา ซึ่งต่อมาไทยก็ต้องเปลี่ยนนโยบายในเรื่องนี้ใหม่ โดยคล้อยตามความคิดเห็นของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม

ในฐานะเป็นพระคลัง เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมีบทบาทสำคัญในด้านการค้าขายกับต่างประเทศ ในสมัยต้นรัชกาลที่ 3 การค้าขายกับต่างประเทศยังมีลักษณะเป็นการค้าผูกขาดโดยรัฐบาล ท่อค้าชาวต่างประเทศต้องเผชิญปัญหาที่ว่า

¹เรื่องเดียวกัน, 1 : 134 - 144.

²เรื่องเดียวกัน, 1 : 31.

³"ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 14 : 341 - 342. ในเวลานั้นเจ้าพระยาพระคลังฯ ก็คงไม่คาดคิดว่าต่อมาอังกฤษจะต้องการให้ไทยลดภาษีขาเข้าอย่างมากมาย และจำกัดพิภพอัตราภาษีขาออกของไทยอย่างที่ทำในสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398

ไม่มีพ่อค้าคนใดในกรุงเทพฯ กล้าซื้อหรือขายสินค้ากับพวกตน เว้นแต่จะได้รับการอนุญาตจาก เจ้าพระยาพระคลังเสียก่อน พ่อค้าชาวต่างประเทศเองก็ไม่สามารถไปติดต่อซื้อขายในตลาดได้อย่างเปิดเผย ถ้าแอบทำก็เสี่ยงต่อการถูกยึดทรัพย์ เจ้าพระยาพระคลังจึงเป็นบุคคลหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการดำเนินการค้าผูกขาดนี้ ถึงกับมีผู้กล่าวว่า "ที่จริงแล้วพ่อค้าต่างประเทศอยู่ที่อำนาจพระคลังและผู้ช่วยคือ พระยาพิพัฒน์ (โกษา)"¹

ต่อมาภายหลัง เมื่อไทยทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการพาณิชย์กับอังกฤษใน พ.ศ. 2369 และกับสหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2375 อนุญาตให้พ่อค้าสองชาตินี้ซื้อขายกับพ่อค้าในกรุงเทพฯ ได้โดยสะดวก ซึ่งเท่ากับเป็นการเลิกการค้าผูกขาดของหลวง โดยปริยายนั้น รัฐบาลไทยก็ยอมให้มีเจ้าภานายอากรผูกขาดกับภานายสินค้าชาวต่างประเทศต้องการแทน ทำให้เจ้าภานายอากรมีอิทธิพลกำหนดราคาสินค้าชาวต่างชาติ ๆ ได้ด้วย เท่ากับเป็นการเปลี่ยนมือการค้าผูกขาดจากรัฐบาลไปสู่เอกชน ซึ่งแบ่งผลประโยชน์ให้รัฐบาลอีกต่อหนึ่ง แม้ว่าภานายอากรผูกขาดส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับกรมพระคลังสินค้า² แต่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมในฐานะเสนาบดีกรมพระคลังก็ย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องและได้รับผลประโยชน์จากการค้าผูกขาดนี้ด้วย ดังจะเห็นได้ว่า เซอร์ จอห์น เบาริง ราชทูตอังกฤษที่เข้ามาใน พ.ศ. 2398 ได้กล่าวถึงเจ้าพระยาพระคลังไว้ว่า เป็นผู้ที่สนับสนุนระบบผูกขาดและได้รับประโยชน์จากระบบนี้³ นอกจาก

¹ ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์, "การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511), หน้า 173.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 152.

³ Sir John Bowring, The Kingdom And People of Siam,

นี้แล้วเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมยังคงดำเนินธุรกิจการค้าส่วนตัว มีเรือเดินทะเลค้าขายกับต่างประเทศเป็นประจำอยู่อีกถึง 5 ลำ

เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมจัดว่าเป็นผู้นำสังคมคนหนึ่งในยุคสมัยของท่าน ตั้งแต่เมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพระคลังในตอนต้นรัชกาลที่ 3 ท่านก็เป็นผู้ริเริ่มประดิษฐ์เครื่องจักรกลไต้กงตาม โดยจัดหาไม้ที่มีลวดลายประหลาดมาประกอบเป็นแม่แครงแล้วหุ้มทองเหลืองหุ้มเงินที่มุกม่าน เป็นแบบอย่างแก่เจ้านายและขุนนางอื่น ๆ ทำใ้บ้าง¹ ทั้งยังเป็นผู้ริเริ่มชักชวนให้ขุนนางเข้าเฝ้าส่งเสด็จในงานพระราชพิธีลอยพระประทีปจนเป็นธรรมเนียมสืบมา²

นอกจากนี้แล้วท่านยังเป็นผู้สนใจในความรู้ความเจริญทางวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ของชาวตะวันตก และให้การสนับสนุนการทำงานของมิชชันนารีในด้านการแพทย์แผนใหม่ โดยยอมให้มีการผ่าตัดพระภิกษุในวัดประยุรวงศ์ที่ประสมอุบัติเหตุขาดเจ็บกระดูกแตก และส่งเสริมการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ³

ท่านเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่ก็มีจิตใจกว้างขวางมิได้รังเกียจศาสนาอื่น ท่านช่วยเหลือสนับสนุนมิชชันนารีให้ได้ความสะดวกในสถานที่พักอาศัยและการทำงานรวมทั้งการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในหมู่ชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย การที่ท่านให้ความอนุเคราะห์มิชชันนารีนี้มีประโยชน์ต่อสังคมในทางอ้อม เนื่องจากมิชชันนารีเหล่านี้ได้นำวิทยาการตะวันตก เช่น การพิมพ์ การแพทย์ วิทยาศาสตร์ และการศึกษา

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 3, 1 : 8.

²เรื่องเดียวกัน, 1 : 28 - 29.

³"จดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 5 : 36 และ "จดหมายเหตุมิชชันนารีอเมริกัน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 7 : 585.

มาเผยแพร่ในหมู่ประชาชนชาวไทย และทำให้คนไทยสามารถติดตามความเคลื่อนไหว
ในโลกสมัยนั้นได้ดีขึ้น

นอกจากบทบาทต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ผลงานสำคัญของเจ้าพระยาพระ-
คลังว่าที่สมุหพระกลาโหมคือ การอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจาก
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถวญครุฑของท่านครั้งนั้นนอกจากจะเป็นคุณ
ประโยชน์เอนกอนันต์ต่อบ้านเมืองแล้ว ยังมีผลดีต่อตัวท่านเองและตระกูลมุนานาคอีกด้วย

ปลายรัชกาลที่ 3 เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรหนัก
ทรงมีพระราชกระแสดำริว่า พระองค์จะไม่ทรงเลือกเจ้านายพระองค์ใดขึ้นเสวยราชย์
ต่อจากพระองค์ หากทรงให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง ประชุม
ปรึกษาราชการกัน เห็นพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดเหมาะสมก็ให้ยกขึ้นครองราชสมบัติ
ตามประเพณี

เจ้านายที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภถึงซึ่งอยู่ใน
ในขณะที่จะได้ราชสมบัตินั้นมี 4 พระองค์ คือ กรมขุนเขตอิศร์ กรมขุนพิพิธภูเบนทร
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งล้วนเป็นพระโอรส
ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทั้งสิ้น ในบรรดาเจ้านายทั้งสี่พระองค์นี้
ที่ทรงรับราชการอยู่นั้นมี 3 พระองค์ เว้นแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งยังทรงครองเพศ
บรรพชิต ทรงมีฉายาว่า วชิรญาณเถระ ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอาการทรุดลง จวนจะ
สวรรคต เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมจึงเริ่มเคลื่อนไหวในการหาเจ้านาย
ที่จะทรงรับราชสมบัติต่อมา ท่านมีบัญชาให้หมื่นราชามาตย์ (ชำ) บุตรชายไปเฝ้าสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ามงกุฎเพื่อกราบบังคมทูลทูลถามว่า ถ้าจะเชิญเสด็จครองราชสมบัติจะโปรดรับ
หรือไม่ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงตอบรับ เมื่อเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม
ทราบกระแสรับสั่งแล้ว จึงให้ทหารไปตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ
ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว

ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีและข้าราชการ จึงพร้อมใจกันอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติ

การที่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นเสวยราชสมบัตินี้ นับว่าท่านเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม มองการณ์ไกล โดยฐานันดรศักดิ์แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงมีพระอิสริยยศสูงกว่าพระบรมวงศานุวงศ์อื่น ๆ เนื่องจากทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระราชโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี พระมหาลีในรัชกาลที่ 2 แม้ว่าจะทรงผนวชอยู่นานถึง 27 พรรษา ทรงห่างเหินจากราชการงานเมืองมาช้านาน พระองค์ก็ทรงมีประสบการณ์อย่างประการที่พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่น ๆ ไม่มี ระหว่างทรงผนวชอยู่นั้น ได้เสด็จไปเที่ยวชุกคองที่หอพระเนตรภูมิประเทศหัวเมืองที่ห่างไกล และทราบทุกซอกซอกของราชมณฑลด้วยพระองค์เอง ก็ได้ทรงมีเวลาศึกษาวิชาความรู้แบบตะวันตก ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจนใช้การได้เป็นอย่างดี ซึ่งในยามที่ชาติตะวันตกเริ่มแผ่อำนาจมาทางไทย บ้านเมืองย่อมต้องการพระมหากษัตริย์ที่ทรงเข้าใจสถานการณ์ความเป็นไปในโลกที่เปลี่ยนแปลงไป และทรงรู้จักความกึกก้องอันของชาวตะวันตก เพื่อจะทรงสามารถวางนโยบายรับสถานการณ์และปัญหาความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้น เนื่องจากการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตกในภูมิภาคแถบนี้ได้

นอกจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่เหมาะสมที่สุดแล้ว การอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชย์ ก็เป็นช่องทางที่ดีที่สุดของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมและญาติพี่น้องของท่านไปในตัวด้วย ในขณะที่ กรมขุนเคชอติศกรมขุนพิริยภมรินทร์ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่รับราชการ มีกำลังคนและพวกพ้องเป็นของพระองค์เองนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎแทบจะไม่ทรงมีกำลังที่จะสนับสนุนพระองค์เลย เนื่องจากทรงอยู่ในสมณเพศมาช้านาน ผู้คนที่จะเข้ามาสวามิภักดิ์ก็น่าจะมีไม่มากนัก เพราะไม่ได้ทรงมีตำแหน่งหน้าที่ทางราชการหรืออำนาจราชศักดิ์ที่จะให้คนเหล่านั้นแสวงหาผลประโยชน์ได้แต่อย่างใด

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงอยู่ในฐานะ "ไม่มีพวกพ้อง" เช่นนี้ การที่
เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม และพวกของท่านเลือกสนับสนุนให้พระองค์ได้
ราชสมบัติ ย่อมทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงสำนึกบุญคุณของ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่
สมุหพระกลาโหมและพวกเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับพระองค์ไม่ทรงมีกำลังของพระองค์
เอง และยังไม่ได้ทรงคุ้นเคยราชการงานเมืองมาก่อน จึงจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัย
เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมอยู่มาก

เหตุการณ์ในเวลาต่อมา พิสูจน์ว่าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม
มิได้คิดสนใจผิดเลย สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎเมื่อเสวยสิริราชสมบัติ ทรงพระนามพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถ และ
ทรงร่วมมือกับเจ้านายเสนาบดีข้าราชการดำเนินนโยบายต่างประเทศ ให้ไทยรอดพ้น
จากภัยอันตรายของลัทธิจักรวรรดินิยมไปได้ และปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า
ตามสมควร

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมและพวกพ้องของ
ท่านนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงระลึกถึงบุญคุณของท่านเหล่านี้
เสมอ นอกจากจะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ตั้งเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม
และญาติพี่น้องบุตรหลานของท่านดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ และใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทแล้ว
ยังทรงยกย่องเป็นพระประยูรญาติ¹ ทรงยกย่องบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค)

¹ในเวลาสงครามที่ รัชกาลที่ 4 ก็เสด็จไปร่นำเจ้าคุณฉวยยิกาฝ่ายบุญนาค
ที่ตำแหน่งกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ก็พระราชทานมรดกสูงสุดในเวลา
สงครามที่เรียบร้อยแล้ว เจ้านายฝ่ายวังหน้าซึ่งนับว่าสนิทกว่าพวกราชินิกุล ปรากฏว่าไม่มี
พระองค์ใดได้รับพระราชทานมรดกสูงสุดในเวลาสงครามเลยแม้พระองค์เดียว รัชกาลที่ 5
ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า "การที่พระราชทานมรดกสูงสุดในบ้านสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใหญ่
องค์น้อยนั้น ต้องนับว่าพระราชทานโดยการที่ทรงนับถือพิเศษหรือเป็นรางวัลความชอบ
มิใช่โดยเนื่องในพระวงศ์แท้" พระราชพิธีสิบสองเดือน, หน้า 379.

ชั้นเดียวกับเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม เป็นเจ้าคุณต๋มพันขวางค์ ส่วนบุตร
เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมนั้น ทรงยกย่องเป็นเจ้าคุณพระรารักษ์

ในรัชกาลที่ 4 นี้ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้เลื่อนขึ้นเป็น
สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์¹ ถือศักดินา 30,000 นับเป็นขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์
สูงสุดในราชอาณาจักร ได้พระราชทานกลด เสื้อี่ยงงา พระแสงประดับพลอยลงยา-
ราชาวดี เป็นเครื่องสำหรับยศอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ให้สำเร็จราชการตลอดทั่ว
พระราชอาณาจักร พระราชทานตราสุริยบทพลเทพบุตรจักรด และธงถือตราพระคชสีห์
ครามัวแควของกรมพระกลาโหมและกรมท่าทั้ง 2 กว เจ้าพระยาตรีพิพัฒน์น้องชายของ
ท่านก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ถือศักดินา 30,000 และได้
รับพระราชทานเครื่องสำหรับยศอย่างพระองค์เจ้าต่างกรม เช่นเดียวกับท่านพี่ชาย
ถือตราจักรมณฑลเทพบุตรจักรด และได้สำเร็จราชการในพระนครและกรมพระคลัง-
สินค้าด้วย²

พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) และหมื่นราชวงษาภักย์ (ช่วง) บุตรชายของสมเด็จ
เจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ ก็ไปรบกเกล้า ยกขึ้นเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ ได้เป็นเจ้า-
พระยาตรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม ถือตราศรพระขรรค์³ และเจ้าพระยาวรวิวงศ์
มหาโกษาธิบดี ผู้ช่วยราชการในกรมท่า⁴ ตามลำดับ

¹คนทั่วไปนิยมเรียกว่า "สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่"

²คนทั่วไปเรียกท่านว่า "สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย"

³ท่านใช้ตราศรพระขรรค์ประดับตราสังราชการ เพราะตราคชสีห์ของสมุห-
พระกลาโหม สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ยังถืออยู่

⁴ต่อมา พ.ศ. 2408 ได้เปลี่ยนราชทินนามเป็น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

นอกจากนี้บุตรและหลานของสมเด็จพระยามบรมมหาราชวัง ยังได้
ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ อีกมาก เช่น เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม)¹ จางวางมหาด-
เล็ก จมื่นไวยวรนาถ (วร)² หัวหมื่นมหาดเล็ก พระยาร่วงศรีพิพัฒน์ (แยม)³
พระยาตรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ)⁴ จางวางพระคลังสินค้า

เห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมประสบความสำเร็จอย่าง
งดงามในชีวิตราชการของท่าน และสามารถวางรากฐานอำนาจให้แก่บุตรหลานในตระกูล
ขุนนางได้เป็นอย่างดี จากตำแหน่งจางวางมหาดเล็กและโกษาธิบดีในรัชกาลที่ 2
มาเป็นเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมในต้นรัชกาลที่ 3 จนได้เป็นประธานของ
ข้าราชการทั้งปวงในปลายรัชกาล มีอำนาจมั่นคงและมีบทบาทสำคัญในการอัญเชิญสมเด็จพระ
เจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นครองราชสมบัติ ท้ายที่สุดท่านได้เป็นสมเด็จพระยามบรมมหาราชวัง
มีศักดิ์สูงกว่าขุนนางข้าราชการทั้งปวง ทั้งยังสามารถรักษาอำนาจ
ให้อยู่ในตระกูลของท่านได้ โดยสืบทอดตำแหน่งสมุหพระกลาโหมและโกษาธิบดี ให้แก่
บุตรชายของท่านทั้งสองคน ซึ่งจะได้เป็นอัครมหาเสนาบดีที่มีชื่อเสียงเกียรติคุณระบือ
ไปไกลในภายภาคหน้า

¹ เป็นบุตรสมเด็จพระยามบรมมหาราชวังว่าที่สมุหพระกลาโหมใหญ่กับท่านผู้หญิงจันทร์ ร่วมมารดาเดียวกับ
เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์

² เป็นบุตรสมเด็จพระยามบรมมหาราชวังว่าที่สมุหพระกลาโหมกับท่านผู้หญิงกลิ่น ต่อมาได้
เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 5

³ เป็นบุตรสมเด็จพระยามบรมมหาราชวัง

⁴ เป็นบุตรสมเด็จพระยามบรมมหาราชวัง

บทบาทของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม (พ.ศ. 2394 - 2412)

เมื่อเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมได้เลื่อนขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ใน พ.ศ. 2394 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) บุตรชายคนโตของท่านขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าที่สมุหพระกลาโหม และเมื่อสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2398 แล้ว ท่านก็ได้เป็นที่สมุหพระกลาโหมสืบมาตลอดรัชกาลที่ 4¹ จนกระทั่งได้เลื่อนขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในต้นรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2411

ถ้าเปรียบกับสมุหพระกลาโหมท่านอื่น ๆ ก่อนหน้าแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นสมุหพระกลาโหมที่มีอำนาจราชศักดิ์ยิ่งกว่าท่านใด² นอกจากจะมีอำนาจอิทธิพลใน

¹เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ย้ายเปียง ไนยอมรับพระราชทานพระสุพรรณบัฏเป็นที่สมุหพระกลาโหม จนกระทั่ง พ.ศ. 2406 จึงยอมรับ ในคราวที่จะพระราชทานพระสุพรรณบัฏเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช) เป็นที่สมุหนายก

²หากเปรียบกับเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 3 จะเห็นได้ว่าถึงแม้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะมีใ้ครองตำแหน่งสมุหพระกลาโหมและโงษาธิบดีพร้อมกันถึง 2 ตำแหน่ง ท่านก็สามารถแก้ข้อบกพร่องของตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในด้านการแสร้งจืดได้ โดยการดึงอำนาจการจับ กับภาษีอากรผูกขาดหลายชนิดมาไว้ในกรมของท่าน ทำให้ได้ผลประโยชน์มากมาย ถึงแม้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม มีจำนวนเมืองใ้บังคับบัญชามากกว่า เนื่องจากรวมหัวเมืองขึ้นของกรมท่าเข้าไว้ก็จริง แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็มีอิทธิพลในการ เมือง การปกครองในยุคของท่านมากกว่าและนานกว่าที่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมจะทำได้ โดยท่านได้เป็นผู้นำของขุนนางตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 4 ในขณะที่เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมีอำนาจเต็มที่เฉพาะตอนปลายรัชกาลที่ 3

ภาชนะที่ของสมุหพระกลาโหมแล้ว¹ เจ้าพระยาตรีสุริยวงค์ยัง เป็นอัครมหาเสนาบดี
ที่ปรึกษาใกล้ชิดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปฏิบัติราชการวางนโยบาย
 ต่าง ๆ ร่วมกัน ไม่ว่าในด้านการต่างประเทศ การรักษาป้องกันราชอาณาจักร ตลอดจน
จนการพัฒนาประเทศ กล่าวได้ว่าเป็น "กุญแจ" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
 อยู่หัวโดยแท้ ใน พ.ศ. 2404 เมื่อท่านเดินทางไปสิงคโปร์ ได้เกิดปัญหาการสืบราช-
 สมบัติในเขมร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ก็ทรงมีพระราชหัตถเลขาตาม
 ตัวเจ้าพระยาตรีสุริยวงค์ให้รีบกลับมาช่วยราชการ ในพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าลูก-
 ยาเธอ กรมหมื่นวิศุณยานิภาธร ซึ่งเสด็จไปพร้อมกับเจ้าพระยาตรีสุริยวงค์ ตอนหนึ่งว่า

ตัวอย่างเช่น การแต่งตั้งขุนนางข้าราชการหัวเมืองภาคใต้ในบังคับบัญชา
 เจ้าพระยาตรีสุริยวงค์มีอำนาจสิทธิ์ขาด ภายใต้อาณัติของพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ถึงพระ-
 องค์เจ้าปัทมราชพระธิดากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทกับเจ้าจอมมารคานัญ ชิดดา
 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) เมื่อพระองค์เจ้าปัทมราชทรงขอให้ตั้งนายบัวขาวใน
 พระองค์เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ รัชกาลที่ 4 ทรงสงสัยว่านายบัวผู้นี้จะตามเสด็จพระองค์เจ้า
 ปัทมราชเข้ามากรุงเทพฯ หรือจะอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ถ้าอยู่เมืองนครฯ แล้ว
 ไม่ทรงทราบจะตั้งอย่างไร เพราะ "การในหัวเมืองปักขไค์ทั้งปวงก็ขึ้นอยู่แก่ ๗ หน้ำ
 สมุหพระกลาโหมทั้งสิ้น คือ ๗ หน้ำ สมุหพระกลาโหมเห็นควรจะตั้งใครเป็นอะไรก็คิอ่าน
 จัดแจงการให้ผู้นั้นมีที่ว่าการแล้ว มังกับบัญชาตกลงเรียบร้อยแล้ว จึงขอชื่อขอตราตั้งแลเกรือง
 ยศให้กรมหม่อมฉันทิให้ไปการจึงเรียบร้อยแล้ว ก็จึงจะให้กรมหม่อมฉันทิแทรกแรงเข้าไปตั้ง
 ไม่เอาตามใจตามความคิด ๗ หน้ำ สมุหพระกลาโหมนั้น การไม่เคยทำ" กหข. จดหมาย-
 เหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 112 จ.ศ. 1224 พระราชหัตถเลขาถึงพระยาเทพวารขุนข้าหลวง
 เรื่องให้ทูลเตือนพระองค์เจ้าปัทมราชในการที่จะเสด็จกลับกรุงเทพฯ

กราบเรียนคุณศรีสุริยวงษ์ด้วยเถิด เคี้ยวนี้ตัวคนเคี้ยวไม่มีใครช่วยติดอ่านราชการ มีแต่กรมหมื่นอุดมกับเจ้าพระยามรราช ทานกรมทานนั้นก็บอกป่าวว่าเป็นเริ่มใหม่ไปค นออกไปยังไม่หาย . . . กราบเรียนคุณศรีสุริยวงษ์ด้วย ถ้าพบหนังสือแล้วเชิญ รีบกลับมาเร็ว ๆ จะใคร่มาช่วยกันติดอ่านอ่านช่วยการวางงาน . . . จะให้ใครทำอะไร วาอะไรแทนกรมวงษาไป เคี้ยวนี้กรมวงษาช่วยคนไปเยี่ยมมักไม่ใคร่จนวายใจ ไม่สบาย . . .¹

บรรดาขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยในเวลานั้นต่างก็เคารพนับถือเจ้าพระยา ศรีสุริยวงศ์ว่าเป็นหัวหน้าของข้าราชการทั้งปวง เป็นใหญ่กว่าเจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต) และเจ้าพระยาภูธรราชัย (นุช) ที่สมุหนายก² จึงพากันเรียกท่านว่า "เจ้าคุณผู้ใหญ่"³

¹ กทช. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 เลขที่ 109 จ.ศ. 1223 พระราชหัตถ์เลขา ถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ครั้งเรื่องเขมร ในนั้นมีพระราชหัตถ์เลขาถึงกรมหมื่นวิศณุมาด- นิภาธรอยู่ด้วย

"กรมหมื่นอุดม" คือ กรมหมื่นอุดมรัตนรังษี พระโอรสในรัชกาลที่ 3 พระนาม เต็มว่า พระองค์เจ้าอรณพ ไท่ภากรมมหาดเล็กและกรมสังฆการีในรัชกาลที่ 3 ในรัชกาล ที่ 4 คงว่ากรมสังฆการี สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2409 "เจ้าพระยามรราช" คือ เจ้าพระยา ยมราช (นุช บุตรรัตนพันธ์) ต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาภูธรราชัยใน พ.ศ. 2406 "ทานกรมทา" คือ เจ้าพระยารวิวงษ์มหาโกษาธิบดี (ขำ) ต่อมาเปลี่ยนราชทินนามเป็น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ "กรมวงษา" คือ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทั้งเวลานั้นประชวร อัมพาตเป็องซ้าย

² ศักดินาและเครื่องยศของท่านก็สูงกว่าสมุหนายกทั้งสอง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีศักดินา 20,000 ขณะที่สมุหนายกมีศักดินา 10,000 นอกจากนี้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ยังได้รับพระราชทานมาลาเป็องอย่าง เจ้าต่างกรมอีกด้วย ทุกรายละเอียดใน เจ้าพระยา ทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 4, 1 : 69.

³ สมเด็จเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, จดหมายหลวงอุดมสมบัติ, หน้า 53.

ฝ่ายชาวต่างประเทศก็เข้าใจถูกต้องตรงกันว่าท่านเป็นหนึ่งใน "ปรัยมินิสเตอร์"¹ ของไทย

ก่อนที่จะกล่าวถึงบทบาทต่าง ๆ ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม มีคำถามที่น่าพิจารณาคือ เหตุใดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมและให้มีอำนาจมาก (ซ้ำ) น้องชายของท่านเป็น โภชาธิบดีที่พระคลัง ทั้ง ๆ ที่ในสมัยเจ้าพระยาพระคลังฯ บิดาของท่านได้ปฏิบัติตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมเพื่อรักษาตำแหน่ง โภชาธิบดีไว้ และอีกประการหนึ่ง คือ การเป็นขุนนางที่มีอำนาจสูงสุดในสมัยนี้ เป็นผลสืบเนื่องจากการดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมมาก่อนเพียงใด

1. เหตุที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เลือกดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม เป็นที่น่าเสียดายว่ายังไม่พบหลักฐานโดยตรงที่ให้ความกระจ่างในเรื่องนี้ แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานแวดล้อมอื่น ๆ แล้ว เห็นว่าการที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เลือกดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าตำแหน่ง โภชาธิบดีที่พระคลัง ลดความสำคัญลง ส่วนตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมยังมีความสำคัญอยู่มาก

ในสมัยปลายรัชกาลที่ 3 และต้นรัชกาลที่ 4 อำนาจหน้าที่ของตำแหน่งพระคลังคงจะเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยที่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้ว่าการอยู่แต่แรกในตอนปลายรัชกาลที่ 2 และต้นรัชกาลที่ 3 เนื่องจากการที่เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ได้ว่ากรมพระคลังและกรมพระกลาโหมพร้อมกันนี้ แม้ว่าจะทำให้เจ้าพระยาพระคลังฯ มีอำนาจมากขึ้น แต่ในเวลาเดียวกันภาระรับผิดชอบก็เพิ่มมากขึ้นด้วย นอกจากงานพิเศษอื่น ๆ ที่ท่านต้องทำ เช่น ปราบปรามโจรผู้ร้าย อำนวยการทำห่านบิณฑลองไข่น้ำแล้ว งานในหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมในสมัยของท่านก็มากขึ้น เช่น การจัดกองทัพอย่างยุโรป

¹ กหข. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 203 จ.ศ. 1228 หนังสือมีไปมากับกงสุลโปรตุเกส และ เลขที่ 115 จ.ศ. 1228 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลว่ากับต้นเรือรบฝรั่ง ส่งขอหนังสือเดินทาง

การก่อเรือป้อมแบบฉนวน การจัดการปราบปรามกบฏในหัวเมือง ประเทศราชแหลมมลายู และการสักเลกไพร่ในหัวเมืองภาคใต้ เราจะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมุ่งสนใจในงานของกรมพระกลาโหม ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะว่าเป็นหน้าที่รับผิดชอบใหม่ของท่าน ที่จะต้องเอาใจใส่ดูแลจัดการให้ดี ในขณะที่งานด้านกรมพระคลังนั้นท่านเคยปฏิบัติมานานแล้ว และมีขุนนางที่ไว้วางใจ เคยใช้งานอยู่ จึงสามารถปล่อยให้ดำเนินการกันโดยลำพังได้ เมื่อเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมแบ่งเบางานบางประเภทให้ขุนนางอื่นช่วยดูแลแทน นานเข้าขุนนางเหล่านั้นก็มีอำนาจอิทธิพลในกรมที่ตนไต่บังกับบัญชา เช่น กรมพระคลังสินค้าตกอยู่ในบังคับของพระยาศรีพิพัฒน์ กรมพระคลังมหาสมบัติอยู่ในอำนาจของพระยาราชภักดิ์ เพราะฉะนั้นอำนาจของเจ้าพระยาพระคลังจึงลดลงโดยปริยาย ในที่สุดเจ้าพระยาพระคลังก็ไม่ได้มีอำนาจบังคับบัญชากรมพระคลังต่าง ๆ หากได้ดูแลแต่กรมท่าที่บังคับการหัวเมืองชายทะเลตะวันออกบนปากอ่าวไทย และดูแลการค้าต่างประเทศ คลังเดิมที่ไต่บังกับอยู่มีแต่คลังราชการซึ่งเป็นพนักงานรับส่งจากหัวเมืองขึ้นกรมท่า¹ แต่เนื่องจากหัวเมืองขึ้นกรมท่ามีน้อย ส่วนที่ได้ก็ยังมีจำนวน

---

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," หน้า 129 - 130, 152 - 154.

สำหรับสาเหตุที่ทำให้พระคลังสินค้าอำนาจในทางการคลังนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงสันนิษฐานว่า "ครั้นเมื่อยกหัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหมไปขึ้นกรมท่าต้องเดิมตำแหน่ง เช่นว่ามาแล้วนั้นขึ้นอีก ก็คือ เจ้าพระยาพระคลังต้องเป็นเสนาบดีว่าการบ้านเมือง เสนาบดีว่าการยุติธรรม เสนาบดีว่าการทหาร เสนาบดีว่าการคลัง เสนาบดีว่าการกรมท่า มีการลดตำแหน่งขึ้นไปมากกว่าตำแหน่งสมุหนายก สมุหพระกลาโหมอีกดังนี้ จึงต้องลดวงการคลังเสีย ส่วนการเก็บจ่ายเงินตกอยู่แก่พระยาราชภักดิ์ ส่วนการแต่งสำเภาคตกอยู่แก่พระยาศรีพิพัฒน์ ซึ่งเป็นที่ 2 สำหรับหน้าที่นั้น ๆ ยังคงอยู่แต่บัญชีเบี้ยหวัด เจ้าพระยาพระคลังยังคงต้องตรวจตรา..."

ไม่มากนัก สมัยก่อนช่วยจากเมืองเหล่านี้มีค่ามาก เพราะเมื่อรัฐทำการค้าของหลวง ใ้ช่วยเหล่านี้เป็นสินค้า มาบัดนี้การค้าของหลวงเสื่อมโทรมลง ช่วยก็ไม่ค่อยจะมีราคา ผลประโยชน์ของกรมท่าจึงมีอยู่ไม่มาก ในเวลานี้ยังไม่มีหลักฐานว่า ช่วยที่ขึ้นกรมท่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 มีจำนวนมากน้อยเท่าใด แต่มีหลักฐานใน พ.ศ. 2412 รัชกาลที่ 5 ว่า เงินแทนช่วยต่าง ๆ ที่ขึ้นกรมท่า เช่น เงินแทนช่วยพริกไทย รง เสือดำ อาสนะ กฤษณา กระวาน ไม้แดง กินประสิ่ว ป่าน ผาง นั้น

ถ้าพิจารณาที่ตามพระบรมราชาธิบายจะเป็นว่า เมื่อเจ้าพระยาพระคลังได้ หัวเมืองกลาโหมมาบังคับบัญชาในปลายสมัยอยุธยา นั้น ใ้ละอำนาจการคลังตั้งแต่นั้นมา ซึ่งถ้าเป็นตามนั้นแล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงยกหัวเมืองภาคใต้ คืนให้สมุหพระกลาโหมตั้ง เค็มและเหลือหัวเมืองชายทะเลตะวันออกบนปากอ่าวไทย 9 เมือง ให้พระคลังดูแล เจ้าพระยาพระคลังก็จะคงมีอำนาจหน้าที่อยู่แต่คานการปกครอง หัวเมือง 9 เมือง และการต่างประเทศ มิใ้ดูแลกิจการคลังและการค้าเลย ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง เจ้าพระยาพระคลังในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ไม่น่าจะมีอำนาจและเป็นขุนนางที่มั่งคั่งร่ำรวยได้ แต่ตามหลักฐานต่าง ๆ เจ้าพระยาพระคลังในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ไม่ว่าเจ้าพระยาโกษา (สังข์) หรือเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นขุนนางที่มีฐานะมั่งคั่งและมีส่วนในคานการการค้า การจัดการภาษีอากร ตั้งนั้นน่าจะเป็นว่า เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงยกหัวเมืองกลาโหมคืนใ้สมุหพระกลาโหมนั้น เมื่อมีภาระรับผิดชอบของ เจ้าพระยาพระคลังก็ใ้ละอำนาจการคลังตามเค็ม ใ้บังคับบัญชากรมพระคลังทั้งหมด มีทางแสวงหาผลประโยชน์ใ้มาก สมคั้งที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อ้างไว้ว่า ที่ใ้เสียในกรมท่ามีมากมายกว่าในกรมพระกลาโหมหลายเท่า แต่เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ยอมว่าการทั้งกรมพระคลังและกรมพระกลาโหม การจึงกลับเข้าแนวเค็มสมัย ปลายอยุธยา ก็ใ้จ้ต้องละอำนาจการคลังเสีย คงไว้แต่การเก็บช่วยที่ขึ้นหัวเมืองกรมท่า และดูแลภาษีผูกขาดบางประเภทที่ขึ้นกรมท่าเท่านั้น ตั้งนั้นสภาพอำนาจหน้าที่ของพระคลังที่รัชกาลที่ 5 ทรงกล่าวถึงนี้ จึงน่าจะเกิดขึ้นในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เอง มิใ้ได้เป็น อย่างนั้นเรื่อยมาแต่ครั้งปลายอยุธยา

ในปีหนึ่ง ๆ จะได้ประมาณ 349 ซึ่งเศษ¹ ซึ่งจำนวนเงินนี้คงจะยังไม่แตกต่างจากสมัย
รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 นัก

นอกจากนี้ในปลายรัชกาลที่ 3 สหรัฐอเมริกาและอังกฤษได้ส่งทูตเข้ามาขอแก้
สนธิสัญญาที่ทำกันไว้ก่อนหน้านั้น เนื่องจากไม่พอใจระบบการค้าผูกขาดของไทย ตลอด
จนพิทักษ์อำนาจอธิปไตยและพาณิชย์สินค้าต่าง ๆ แม้ว่าไทยจะปฏิเสธไม่ยอมแก้ไขสัญญา
ก็ตาม แต่เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ซึ่งมีส่วนรับรู้เรื่องการเจรจาทั้งสองครั้งนี้ ย่อมจะคาด
การได้ว่า อังกฤษและสหรัฐอเมริกา คงจะต้อหาหนทางบีบบังคับไทยให้ยอมตามจนได้
ดังที่เคยทำกับจีนมาแล้ว ในไม่ช้าไทยก็จะต้องยกเลิกการค้าผูกขาด เมื่อใดที่การค้า
ผูกขาดถูกยกเลิกไป ผลประโยชน์ของเจ้าพระยาพระคลังที่เคยได้จากระบบการค้านี้
ก็ย่อมสูญสิ้นไปด้วย

ดังนั้นเมื่อยกอำนาจควบคุมกรมพระคลังต่าง ๆ ออกไป และคงจะเลิกอำนาจ
ผูกขาดการค้าในไม่ช้า ตำแหน่งพระคลังในสมัยต้นรัชกาลที่ 4 จึงไม่ใช่ตำแหน่งที่สำคัญ
และมีผลประโยชน์มากมายดังแต่ก่อน

¹ กหข. จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ 5 มัดที่ 166 เลขที่ 4 เรื่องเงินช่วยขึ้นกรมท่า
กลาง นอกจากเงินช่วยที่ขึ้นกรมท่าแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อยกเลิกการค้าผูกขาด
แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใต้พระราชทานภาษีผูกขาดให้กรมราชการ
ต่าง ๆ โกงบังคับเพื่อชดเชยส่วนที่เคยได้จากการค้าผูกขาด กรมท่าก็พลอยได้รับว่าภาษี
ผูกขาดหลายชนิด เช่น ภาษีไม้ค้ำไม้แดง กระจกานไม้ประดู่ ภาษีจากกันแฉงจากเตย
ภาษีไม้ไผ่ ป่าไม้รวก ภาษีพื้นกรุงเก่า ภาษีไต้ชันน้ำมันยาง สมภักดิ์ล่างพริกไทย
เมืองจันทบุรี ระยอง ตราด นับเป็นผลประโยชน์อีกทางหนึ่งของพระคลัง แต่ภาษี
ที่ไต้ชันก็มีเงินขึ้นไม่มากนัก รวมเงินภาษีแล้วปีหนึ่งได้เพียง 1203 ซึ่งเศษ กหข.
จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ 5 มัดที่ 166 เลขที่ 3 บัญชีเงินภาษีอากรกรมท่ากลาง จำนวนปี
มเส็ง เอกศก 1231

ในทางตรงข้าม ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมกลับดูจะมีความสำคัญมากกว่า เนื่องจากได้ถูกกำหนดทหารฝึกหัดอย่างยุโรปที่มีอาวุธทันสมัยกว่ากองกำลังอื่น ๆ อาณาเขตหัวเมืองที่อยู่ใต้งบับบัญชาที่กว้างขวางกว่ากรมท่ามากมาย ทั้งช่วยหัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหม เห็นได้ชัดว่าต้องมีจำนวนมากกว่ากรมท่าแน่นอน จากหลักฐานที่ปรากฏในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2412 ระบุว่าเงินช่วยเหลือหัวเมือง ๗ ไปที่ได้จากหัวเมืองภาคใต้ได้ตั้งปีละ 1,213 ชั่ง¹ มากกว่ากรมท่าถึง 864 ชั่ง^๒ เสนอผลประโยชน์ของกรมพระกลาโหมจึงยังมีอยู่มาก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบกับกรมพระคลังที่จะคงสูญเสียผลประโยชน์ที่สำคัญในด้านการค้าและการเก็บภาษีอากรไป^๒

ในสภาพการณ์เช่นนี้ จึงน่าจะเป็นเหตุให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เลือกดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม เพื่อเป็นฐานอำนาจของท่านต่อไปเพียงตำแหน่งเดียว

¹ กหข. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มีคดี 166 เลขที่ 6 บัญชีเงินด้วยภาษีอากรหัวเมืองฝ่ายใต้ เงินส่วนนี้ไม่รวมเงินภาษีผลประโยชน์หัวเมืองภูเก็ต พังงา ตะกั่วป่า และระนอง ที่เป็นเงินนับพัน ๆ ชั่ง เพราะเงินภาษีผลประโยชน์ที่ขึ้นมากมายนี้เพิ่งได้ขึ้นในสมัยต้นรัชกาลที่ 5

^๒ ในสมัยรัชกาลที่ 4 แม้ว่าพระคลังจะลดอำนาจลงไปบ้าง กระจุกบุนนาคก็ยังกุมตำแหน่งนี้ไว้โดยเจ้าพระยาพิพากรวงศ์ (ชำ) ส่วนอธิบดีกรมพระคลังสินค้าก็เป็นคนในตระกูลนี้ คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นจางวางพระคลังสินค้า ต่อมาพระพรหมบริรักษ์ (แพ) บุตรของท่านก็ได้เป็นเจ้าพระยาตรีพิพัฒน์ ส่วนพระคลังมหาสมบัติต้นรัชกาลที่ 4 โปรดให้คุณช้างสัมพันธวงศ์เป็นพระยาราชภักดิ์ สันนิษฐานว่า คุณช้างสัมพันธวงศ์น่าจะเกี่ยวพันกับตระกูลบุนนาค เพราะบุตรของเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) นั้น ทรงยกย่องเป็นเจ้าคุณสัมพันธวงศ์

2. ปัจจัยที่ทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นขุนนางที่มีอำนาจมากที่สุดในรัชกาลที่ 4 มีปัญหาชวนขบถคิดว่า การที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ท่านจึงกลายเป็นผู้ทรงอำนาจและอิทธิพลมากที่สุดในรัชกาลนี้ หรือเป็นเพราะว่าตัวท่านเองทำให้ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมทวีความสำคัญขึ้น โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม เป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญในการเมืองการปกครอง และเป็นธรรมดาที่ผู้ครอบครองตำแหน่งนี้ย่อมมีโอกาสแสวงหาอำนาจได้มากขึ้น แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า บุคลิกและความสามารถส่วนตัวของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นมีส่วนสำคัญทำให้ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมมีความหมายยิ่งขึ้น

ปัจจัยที่มีส่วนส่งเสริมให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ครองอำนาจอยู่เป็นเวลานานตลอดรัชกาลที่ 4 และต่อมาได้เลื่อนเป็นผู้สำเร็จราชการในรัชกาลที่ 5 ก็คือ

ก. พื้นฐานทางสังคม มีส่วนเอื้อต่อการเป็นผู้นำขุนนางของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อยู่มาก ท่านได้เปรียบขุนนางทั่วไป เนื่องจากสมเด็จพระยามบรมมหา-ประยูรวงศ์ บิดา และสมเด็จพระยามบรมมหาพิชัยญาติอาของท่านได้ปูพื้นฐานอำนาจและความมั่งคั่งไว้ก่อนแล้วตั้งแต่ในรัชกาลที่ 3 นอกจากนี้การที่ท่านเป็นบุตรหลานขุนนางผู้ใหญ่ ย่อมมีโอกาสรับราชการเรื่องสำคัญ ๆ มาโดยตลอด ได้ฝึกหัดเรียนรู้กระบวนการต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดละเอียดถี่ถ้วนลึกซึ้ง และได้รู้จักคบหาสมาคมกับขุนนางข้าราชการใหญ่น้อยทั้งหลาย รู้ว่าผู้ใดมีชั้นเชิงความคิดอ่านความสามารถเหนือใคร

ในฐานะบุตรชายคนใหญ่ที่เกิดจากท่านผู้หญิง เมื่อสมเด็จพระยามบรมมหา-ประยูรวงศ์และสมเด็จพระยามบรมมหาพิชัยญาติถึงแก่พิราลัยแล้ว ท่านจึงจัดว่าเป็นผู้ใหญ่แห่งตระกูล เป็นหัวหน้าของผู้สืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) คนในตระกูลนี้ล้วนรับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ กัน เป็นเสนาบดีกรมท่า จางวางมหาดเล็ก รับราชการในกรมพระกลาโหม กรมพระตำรวจและกรมท่า มีอำนาจและอิทธิพลในวงราชการ ล้วนเป็นกำลังสนับสนุนท่านได้เป็นอย่างดี

ข. ความสามารถ ทั้งแกสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้แสดง
 คนให้คนทั้งหลายประจักษ์ว่า ท่านเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในกิจการงานเมือง
 ต่าง ๆ มีส่วนในการสร้างป้อมเมืองสมุทรปราการและสร้างเมืองจันทบุรี เป็นผู้นำใน
 การก่อสร้างกำแพงในแบบฝรั่งจนเป็นที่โปรดปรานในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มีส่วนในการปราบปรามจีนตัวเหี้ยที่ก่อการจลาจลที่เมืองสาครบุรี และละแวกเชิงเทรา
 ทั้งยังสันตติในการเจรจาติดต่อกับต่างประเทศ นอกจากนี้ท่านยังเชี่ยวชาญในคานอาวุธ
 ปืนอย่างกะวันตกล ได้คุมกำลังทหารฝึกหัดอย่างยุโรปและทหารมหาดเล็กปืนเล็ก ในตอน
 ปลายรัชกาลก็ได้ออกไปประจำ ณ ป้อมเมืองสมุทรปราการเพื่อป้องกันรักษาประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประสูติโปรดเกล้าจะสวรรคต ทรงรับสั่ง
 ให้ท่านเมื่อครั้งเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์เข้าเฝ้าในพระที่ คริสต์ฝากฝังราชการ เพราะ
 ทรงเห็นว่ามิใช่แต่พระยาศรีสุริยวงศ์ที่จะรับราชการเป็นอธิบดีผู้ใหญ่ต่อไปภายหน้า¹
 ในระยะเวลานั้นเกิดกรณีกรมขุนพิพิธภูเบนทร์ระคนผู้คนในวัง เกิดภาวะตึงเครียดขึ้น
 ท่านก็เป็นผู้ช่วยเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมจัดการบังคับให้กรมขุนพิพิธภูเบนทร์
 ไหลคนกลับไป เหตุการณ์จึงสงบลง พฤติกรรมของท่านครั้งนี้ส่งเสริมให้คนทั้งหลาย
 ตระหนักว่า ท่านเป็นขุนนางที่มีอำนาจ ฉลาดเฉลียว มีไหวพริบดี กล้าคัดค้านใจเด็ดขาด
 และสามารถแก้ไขปัญหาวิกฤตได้

นอกจากนี้แล้ว สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นยังเอื้ออำนวยให้เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ได้แสดงความสามารถของท่านอย่างเต็มที่ โดยลักษณะนิสัยท่านไม่ใช่คนรัก
 ที่เก่งกล้า ดังนั้นถ้าท่านเป็นขุนนางผู้ใหญ่ในระยะเวลานั้นเมืองต้องกรำศึก ท่านก็
 คงจะไม่ได้แสดงความสามารถให้เห็นเด่นชัดต่างจากผู้อื่น แต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น
 ปัญหาสำคัญของไทย ไม่ใช่การทำศึกสงครามกับพม่าหรือญวนอีกต่อไป แต่เป็นภัยจาก
 ชาติตะวันตก ซึ่งจำเป็นต้องใช้วิธีการติดต่อกำเนินการเจรจาทางการทูต เพื่อรักษา

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 3, 2 : 188.

อาณาเขตและเอกราชของชาติไว้ งานก้ามการเจรจาทางการทูตเป็นงานที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สันักอยู่แล้วและทำได้ก็ กิ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยมีรับสั่งชม¹

ก. ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ตำแหน่งที่ท่านได้ครองนั้น เป็นตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ ที่มีศักดิ์สูงกว่าตำแหน่งเสนาบดีอื่น ๆ ได้รับการยกย่องเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ท่านได้รับความเคารพยำเกรงจากขุนนางข้าราชการทั่วไปโดยปริยาย

นอกจากนี้ขอบเขตอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมในสมัยของท่านก็มีกว้างขวาง ได้คุมกำลังทหารที่มีการฝึกหัดอย่างดี มีประสิทธิภาพ รับผิดชอบในการจัดซื้ออาวุธปืน และคุมกองเรือกลไฟที่เพิ่งจัดตั้งในรัชกาลนี้ หัวเมืองภาคใต้ที่อยู่ในความดูแลของสมุหพระกลาโหมนั้นก็สงบเรียบร้อย ไม่ก่อกบฏหากความวุ่นวายใด ๆ จนปลายรัชกาลใน พ.ศ. 2410 ถึงเกิดจลาจลจลาจลของพวกอั้งยี่ก๊กเกิด เทรษฎกิจของหัวเมืองเหล่านี้เริ่มรุ่งเรืองขึ้น โดยเฉพาะในหัวเมืองภาคใต้ชายทะเลตะวันตก เช่น ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ระนอง กูเก็ด เริ่มมีการพัฒนาอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก บ้านเมืองเจริญขึ้น และเก็บภาษีได้เพิ่มมากขึ้น

ในสมัยของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี้ สมุหพระกลาโหมได้อำนาจหน้าที่ในการจัดเก็บภาษีอากรผูกขาดหลายชนิด ทำให้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นมาก โดยที่ไม่จำเป็นต้องครอบครองตำแหน่ง โฆษกบดีและสมุหพระกลาโหมพร้อมกันถึงสองตำแหน่งดังเช่นเจ้าพระยาพระคลังฯ ผู้บิดาเลย เมื่อมีตำแหน่งมั่นคงและมีอำนาจกว้างขวาง เช่นนี้ย่อมส่งเสริมให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีโอกาสดีกว่าผู้อื่นในการหาเสียงสนับสนุนจาก

¹"ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ,

ขุนนางต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนอำนาจทางการเมืองของท่าน

ง. การครองอำนาจทางการเมือง ในระยะแรกที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ขึ้นว่าที่สมุหพระกลาโหม กรมพระกลาโหมมีหน้าที่ในด้านการคลัง แต่การจึกเก็บภาษีอากร จากหัวเมืองขึ้นเท่านั้น แต่หลังจากนั้นไม่นานนัก ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญใน ด้านการจึกเก็บภาษีอากรผูกขาด แต่เดิมอำนาจการจึกเก็บภาษีอากรผูกขาด ขึ้นอยู่ กับกรมพระคลังมหาสมบัติและกรมพระคลังสินค้า แต่ใน พ.ศ. 2394 กรมพระกลาโหม ได้ดูแลจัดการภาษีเงิน ซึ่งเป็นภาษีผูกขาดแรกตั้งในปีนั้นเอง โดยมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นผู้บังคับบัญชา และต่อมาได้โอนภาษีอื่น ๆ จากกรมพระคลังสินค้าและกรมพระคลัง มหาสมบัติ เช่น ภาษีหม้อตาล ภาษีน้ำตาลโคต 9 เมือง ภาษีสุรากรุงเทพฯ และ หัวเมืองอีก 4 เมือง มาขึ้นกรมพระกลาโหม

ในรัชกาลนี้ กรมราชการอื่น ๆ คือ กรมมหาดไทย และกรมท่ากลาง และ กรมท่าซ้าย¹ ก็ได้รับพระราชทานให้ดูแลภาษีอากรผูกขาดเช่นกัน ซึ่งสมเด็จพระ พระยาคำวังราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า การที่มีพระราชประสงค์ให้เสนาบดีข้าราชการ มีหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่ภาษีก็เพื่อให้ได้รับพระราชทานเงินส่วนลดจากภาษีอากรที่ดูแล ไว้ใช้เป็นกำลังทางราชการ ชดเชยผลประโยชน์ที่ได้จากการค้าผูกขาดที่จำเป็นต่อเล็ก เมื่อทำสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398² อย่างไรก็ดีความเป็นที่น่าสงสัยก็คือว่า กรมพระ- กลาโหมได้ดูแลภาษีผูกขาด ก่อนทำสนธิสัญญาเบาริงแล้ว

¹กรมพระนครบาลก็ได้เคยได้พระราชทานภาษีเรือโรงเรือน แต่ภายหลังถูกโอน ไปให้กรมมหาดไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรง แกลงพระบรมราโชบายแก่ข้าราชการปกครองแผ่นดิน," หน้า 131.

²สมเด็จพระยาคำวังราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 5, หน้า 263 - 264.

เสนาบดีขุนนางผู้บังคับบัญชาการเก็บภาษีอากรผูกขาด นอกจากจะไถ่ผลประโยชน์ คือเงินส่วนลดจากเงินภาษีอากรที่เก็บได้ ซึ่งเรียกว่า "สิบลก"¹ แล้ว ยังมีสิทธินำเงิน ภาษีอากรที่จัดเก็บนี้ไปใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน ก่อนจะส่งพระคลังมหาสมบัติเก็บรักษาได้อีกด้วย เช่น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้บังคับเงินภาษีอากรสุรากองเทพฯ มีบัญชาให้พระบริบูรณ์โภชนากร (พุก) เจ้าภาษีจ่ายเงินภาษีใช้ราชการได้² ไม่ต้องส่งเข้าพระคลัง ก่อนแล้วขอเบิกจ่ายภายหลัง วิธีนี้เปิดช่องทางให้เสนาบดีข้าราชการมีอำนาจในการจ่ายเงินภาษีอากรอย่างเต็มที่

แม้ว่าเราจะไม่มีความแน่ใจว่า ภาษีอากรที่ขึ้นกรมพระกลาโหมนี้จะเป็นเงินเท่าใด แต่มีหลักฐานพอจะยืนยันได้ว่าต้องเป็นเงินจำนวนไม่น้อยทีเดียว³ ตามบัญชีเงินพระคลังข้างที่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบุว่า เงินที่กรมพระกลาโหมหักจากเงินภาษีอากรขึ้นกรมตน ส่งถวายเข้าพระคลังข้างที่นั้น ปีหนึ่ง ๆ เป็นเงินปีละ 1,956 ชั่ง 10 ตำลึง 1 บาท 3 สลึง และเป็นทองคำปีละ 6 ชั่ง⁴ เงินพระคลังข้างที่นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาเสนาบดีให้ยก

¹คำว่า "สิบลก" เป็นเพียงส่วนหมายถึงเงินพระราชทานลดจากเงินภาษีอากร ไม่ได้หมายความว่า พระราชทานให้ในอัตราสิบลกหนึ่งแค้อย่างใด กุ กษ. จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ 5 เลขที่ 383 จักรเยียบการภาษีเข้าร่วมอยู่แห่งเดียวกัน อัตราที่พระราชทาน "สิบลก" ให้เสนาบดีข้าราชการที่ดูแลภาษีนั้น เป็นเท่าใดไม่ปรากฏแน่นอน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อดูแลภาษีเงิน เป็นภาษีคอกเวอนแมนต์ได้ส่วนลดเพียงร้อยละห้า

²กจ. ร.5 ค.14/3 เจ้าพระยาพลเทพกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
11 กรกฎาคม ร.ศ. 109.

³ดูรายละเอียดในเรื่องหน้าที่ด้านการจัดเก็บภาษีอากร บทที่ 2 หน้า 119-128.

⁴กษ. จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ 5 มัดที่ 162 เล่มที่ 1 บัญชีพระคลังข้างที่เร่งเงินเจ้าภาษีนายอากรปีมะโรงถึงปีมะเมีย

เงินภาษีอากรทุกอย่าง ถวายเป็นร้อยละ 5 ในเงินที่ขึ้นใหม่กว่าร้อยละ 5 มีแต่เงินค่านา¹ ถ้าจะคำนวณโดยยึดตามหลักที่ว่า ยกเงินถวายเป็นร้อยละ 5 ของเงินที่ขึ้นกรมนั้น ๆ แล้ว กรมพระกลาโหมถวายเงิน 1,956 ซึ่งเศษ บ่อมจะมีเงินภาษีอากรขึ้นถึง 39,120 ซึ่งเศษ ซึ่งนับเป็นเงินจำนวนมหาศาลทีเดียว อย่างไรก็ตาม ไม่น่าเป็นไปได้ที่กรมพระกลาโหมจะได้เงินขึ้นถึงเพียงนี้ เพราะแม้แต่พระคลังมหาสมบัติในรัชกาลที่ 4 เมื่อรวมเงินภาษีอากรส่วยและค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ทั้งหมดแล้ว ใน พ.ศ. 2404 ซึ่งเป็นปีที่ปรายไค้สูงที่สุดนั้น ยังได้เพียง 35,133 ซึ่งเท่านั้น² จึงอาจเป็นไปได้ว่า กรมพระกลาโหมส่งเงินขึ้นพระคลังข้างที่เกินกว่าร้อยละ 5

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปยากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรส, หน้า 223.

²Wira Wimoniti, "Historical Patterns of Tax Administration in Thailand," (M.P.A. Thesis, mimeo, Thammasart University Bangkok, 1961), pp. 72-74.

ตารางจำนวนเงินตราและทองคำ ที่กรมราชการต่าง ๆ ต้องส่งพระคลังข้างที่ในแต่ละปี
ในรัชกาลที่ 4

ชื่อกรม	เงิน ชั่ง	คำลึง	บาท	สลึง	เฟื้อง	ทอง ชั่ง	คำลึง
กรมพระคลังสินค้า	1972	8	3	—	1	39	15
กรมพระกลาโหม	1956	10	1	3	—	6	—
กรมพระคลังมหาสมบัติ	261	3	3	2	—	—	—
กรมพระคลังในขวา	50	—	—	—	—	—	—
กรมพระคลังในซ้าย	40	—	—	—	—	—	—
กรมมหาดไทย	34	12	2	—	1	—	—

ที่มา : กหข. จดหมายเหตุนครรัชกาลที่ 5 มัคที่ 162 เล่มที่ 1 บัญชีพระคลังข้างที่
เร่งเงินเจ้าภาชีนายอากรปี่มโรงถึงปี่มะเมีย

หมายเหตุ ในบัญชีนี้มีรายชื่อกกรมที่ส่งเงินพระคลังข้างที่เพียง 6 กรม ทั้งนี้อาจจะ
มีส่งอยู่ 6 กรม หรืออาจจะมีมากกว่านี้ แต่ขาดหายไปก็เป็นได้

เมื่อดูความตารางจำนวนเงินและทองที่กรมต่าง ๆ ส่งถวายพระคลังข้างที่แล้ว จะเห็นได้ว่า กรมพระกลาโหมต้องเป็นกรมที่มีเงินภาษีขึ้นมากกว่ากรมราชการอื่น ๆ ส่วนใหญ่ กรมมหาดไทยส่งเงินถวายเพียงปีละ 34 ชั่งเศษ กรมพระคลังมหาสมบัติส่งปีละ 261 ชั่งเศษ ส่วนกรมที่ส่งมากกว่ากรมพระกลาโหม คือ กรมพระคลังสินค้า ส่งเป็นเงิน 1,972 ชั่งเศษ และเป็นทองคำปีละ 39 ชั่งเศษ แต่ทั้งนี้กรมพระคลังสินค้าเป็นกรมที่มีหน้าที่ว่าภาษีอากรผูกขาดมาแต่ในรัชกาลที่ 3 แล้ว คู่กับกรมพระคลังมหาสมบัติ ส่วนกรมพระกลาโหมเพิ่งได้อำนาจนี้ในรัชกาลที่ 4 แต่จำนวนเงินที่ได้กลับเป็นรองกรมพระคลังสินค้าเพียงเล็กน้อย แสดงว่ากรมพระกลาโหมถึงอำนาจกันการคลังมาไว้ในกรมได้มาก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ อธิบดีกรมพระกลาโหมย่อมจะได้ผลประโยชน์ไม่ใช่น้อย

ถึงจะเห็นได้ว่า ในการชุกคลองคักเนินสะกวกเชื่อมแม่น้ำบางยาง เมืองนครชัยศรีกับคลองบางนกแขวก เมืองราชบุรีนั้น ใช้เงินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 400 ชั่ง ส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ออกเงินส่วนตัวของท่านเองเป็นค่าชุกถึง 1,000 ชั่ง¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า เงินที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ใช้ชุกคลองนี้ เป็นเงินภาษีน้ำศาลที่ทรงยกไว้ให้สร้างวังเพชรบุรี ไม่ต้องส่งเข้าคลัง เมื่อสร้างวังเสร็จแล้ว กรมพระกลาโหมก็มีได้ส่งเงินเข้าพระคลังมหาสมบัติ แต่เก็บไว้ "สำหรับมีการอะไรที่เป็นราชการก็ใช้บ้าง แจกจ่ายข้าราชการในกรมพระกลาโหมบ้าง นอกนั้นก็อยู่ในสมเด็จเจ้าพระยา"²

การที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้อำนาจในการจัดเก็บภาษีอากรผูกขาดหลายชนิดนี้มีส่วนส่งเสริมให้ท่านมีอำนาจทางการเมืองการปกครองยิ่งขึ้นไปอีก

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 4, 2 : 126.

²พระราชทัตถเดชาบอกมายังมกุฎราชกุมารสำหรับที่ประชุม 1 สิงหาคม ร.ศ. 128 อ่างถึงใน รัชกาลที่ 4 สหุติสงคราม, สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, 1 : 395 - 398. สมเด็จเจ้าพระยา หมายถึง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

จ. ความสัมพันธ์อันดีระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ความสำเร็จของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับการทำงานและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ร่วมกับบิดาและญาติพี่น้องในตระกูลขุนนางของท่าน เป็นผู้สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชสมบัติ ซึ่งพระองค์คงจะทรงตระหนักในบุญคุณของท่านอยู่มาก อีกประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและแนวความคิดของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นไปในทำนองเดียวกัน ทั้งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังปฏิบัติราชการด้วยความจงรักภักดี ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงให้เกียรติและทรงไว้วางใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อยู่มาก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ นับว่าเป็น "คนรุ่นเดียวกัน" แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุกว่าก็เพียง 4 ปีเท่านั้น จึงไม่น่าที่จะมีช่องว่างระหว่างวัย ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ต่างเป็นผู้ตระหนักถึงความสำคัญและอิทธิพลของชาติตะวันตกที่มีต่อดินแดนต่าง ๆ ในเอเชีย ซึ่งนับวันจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และได้สนใจศึกษาวิชาการตะวันตกเพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และคาราศาสตร์ ส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สนใจศึกษาวិชาการต่อเรือ จากการคบค้าสมาคมกับชาวต่างประเทศ และติดตามข่าวคราวความเคลื่อนไหวต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงทราบดีว่า ไทยกำลังเสี่ยงต่อการรุกรานของชาติตะวันตก และยิ่งผลให้ทั้งสองท่านมีนโยบายต่างประเทศในทำนองเดียวกัน คือ ยอมแก้ไขสนธิสัญญากับชาติตะวันตก โดยยอมเสียผลประโยชน์ส่วนน้อย ทางด้านการค้าและการศาล เพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนใหญ่คือเอกราชของชาติ

นอกจากนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายในการพัฒนาประเทศ โดยการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมขนส่ง คัดถนน ซุกคลอง และ

สร้างสะพานเพื่อประโยชน์ในทางพาณิชย์และเกษตรกรรมนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็เห็นชอบในพระบรมราโชบาย ทำหน้าที่เป็นแม่กองจัดสร้างถนนเจริญกรุง ชุกคลอง ผดุงกรุงเกษม ให้ลุกลงไปด้วยดี ทั้งยังได้ร่วมสร้างสะพานและชุกคลองดำเนินสะดวก โดยเงินที่ไ้ส่วนใหญเป็นเงินของท่านเอง เพื่อสนองพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 อีกด้วย

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ปฏิบัติราชการต่าง ๆ ด้วยความจงรักภักดี เป็นแม่กองและเอาใจใส่เป็นธุระในการก่อสร้างพระราชวังต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น พระอภิเนาวนิเวศน์ในสวนขวาเดิมณารายณ์ราชนิเวศน์ ลพบุรี และพระนครคีรี เพชรบุรี นอกจากนี้ยังได้จัดการต่อเรือกลไฟพระที่นั่งนอมเกล้าฯ ถวายให้ทรงใช้เสด็จประพาส ๗ ที่ต่าง ๆ ได้อย่างสะดวกรวดเร็ว ในยามที่เสด็จประพาส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มักจะโดยเสด็จพระราชดำเนิน เพื่อเฝ้าถวายความอารักขาและจัดการรับเสด็จให้สมพระเกียรติยศ เช่น โดยเสด็จประพาสหัวเมืองตะวันตก พ.ศ. 2402 และครั้งเสด็จประพาสหัวภาค พ.ศ. 2411 ก็ได้เตรียมการทั้งค่ายหลวงและพลับพลาที่ประทับอย่างใหญ่โต

ทางฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงให้เกียรติเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เสมอ พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่อ่อนน้อมถ่อมพระองค์ ดังจะเห็นจากพระราชหัตถเลขาฉบับหนึ่งที่มีถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อ พ.ศ. 2407 ว่า

การอะไร ๆ จะมีในกรุงเทพฯ จะมีอะไรจะสั่งอะไรก็ทำเถิด อย่าคอยให้ฉันกลับก่อนเลย เมื่อเห็นการสิ่งไรควรจะแจ้งความหรือไต่ถามฉัน จะใช้คนขึ้นมาแจ้งความหรือไต่ถามด้วยปากก็ไ้ จุฬหมายมาก็ไ้ จะใช้ให้ฉันแก้ และชำระทองตราไปบอกอะไร ๆ ก็ส่งขึ้นมาให้ฉันทำเถิดจะทำไ้

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : องค์การศึกษาครุสกา, 2506) 2 : 81.
เวลานั้นประทับที่วังจันทร์เกษม อยุธยา.

นอกจากจะไม่ทรงแทรกแซงงานตามหน้าที่ของ สมุหพระกลาโหมของ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แล้ว งานพิเศษที่ทรงมอบหมาย เช่นการสร้างพระนครคีรี ก็ทรงให้อำนาจสิทธิ์ขาด ไม่ทรงก้าวก่ายแต่อย่างใด เมื่อจะเสด็จพระราชดำเนินจากพระนครครั้งใด ก็ทรงปรึกษาหารือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ทุกครั้ง ถ้าท่านคัดค้าน ก็ทรงยินยอมตามเสมอ¹

กานความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนิทสนมกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อย่างยิ่ง ถึงกับทรงยกพระธิดาพระองค์หนึ่งให้เป็นหลานเลี้ยงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งท่านก็เต็มใจรับทำนุบำรุงเลี้ยงเป็นอย่างดี²

เนื่องจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้มีอำนาจมากยิ่งขึ้นกว่าเจ้านายและขุนนางคนใดในแผ่นดิน จึงมีผู้คิดวิตกกันมาก เกรงว่าท่านจะไม่ซื่อตรงต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแสดงท่าทีว่าระแวงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เลย แม้จะมีข้าราชการในพระราชสำนักหลายคนไม่ไว้วางใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ คิดเข้ากันเป็นพวกนัยว่าจะเพื่อป้องกันพระองค์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่ได้ทรงส่งเสริมพวกนี้เลย³ ทั้งนี้อาจจะเป็นด้วยทรงมีพระราชดำริว่า บิดาและอาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ รวมทั้งตัวท่านเองและญาติพี่น้อง เป็นผู้อุ้มชูเลี้ยงพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ นอกจากนี้ท่านและขุนนางอื่น ๆ ในตระกูลขุนนางต่างรับราชการสืบต่อกันมาหลายแผ่นดิน มีประสบการณ์มีความสามารถทางราชการต่าง ๆ หลายด้าน เพราะฉะนั้นพระองค์จึงจำเป็นต้องทรงพึ่งพาท่านเหล่านี้ในการบริหารราชการแผ่นดินอยู่มาก

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริและพระบรมราโชบายที่เป็นไปในแนวเดียวกับความกึกของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ประกอบกับที่ทรง

¹ เรื่องเดียวกัน, 1 : 190.

² เรื่องเดียวกัน, 3 : 75 - 76. พระองค์พระราชทานพระธิดาอีกพระองค์หนึ่งให้เป็นหลานเลี้ยงเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า)

³ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 5,

ให้เกียรติและไว้วางพระราชหฤทัย ทำให้เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์รับราชการด้วยความสบายใจ ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปฏิบัติราชการต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี ทั้งที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงเปรียบเทียบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นแม่ทัพ และเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์เป็นเสนาธิการต่อสู้ป้องกันบ้านเมืองร่วมกันมาจนตลอดรัชกาลที่ 4¹

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แทบจะไม่มีเจ้านายหรือขุนนางผู้ใดที่มีอำนาจอิทธิพลทัดเทียมเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์เลย เจ้านายในรัชกาลนี้มักจะได้ทรงกำกับกรมราชการที่ไม่ค่อยสำคัญ และไม่มีความหมายทางการเมืองการปกครองเท่าใด เจ้านายที่ทรงมีอำนาจมากพระองค์หนึ่งคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะทรงมีกำลังทหารทั้งกองทหารราบ กองทหารปืนใหญ่² และกองเรือวังหน้าอยู่ในบังคับบัญชา³ แต่พระองค์ก็ไม่ค่อยจะทรงยุ่งเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ทรงเก็บพระองค์เงียบอยู่ในพระบวรราชวังหรือเสด็จประพาสหัวเมือง⁴ นอกจากนี้ความสัมพันธ์ของวังหลวงและวังหน้าในรัชกาลนี้ ก็ไม่สู้จะใกล้ชิดสนิทสนมกันเท่าที่ควรเป็น พระบาท

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

² แชนมวล เรโนลด์ เฮาส์ มีชันนารีอเมริกันบันทึกว่า ณรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงมีทหาร 700 คน เป็นทหารปืนใหญ่ 180 คน ทหารราบ 520 คน ในขณะที่วังหน้ามีทหาร 500 คน เป็นทหารปืนใหญ่ 80 คน ทหารราบ 420 คน อ้างถึงใน Noel Alfred Battye, "The Military, Government And Society in Siam...",

p. 70.

³ มลิวัดย์ ดงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทย...", หน้า 30 - 31.

⁴ ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระอำนาจของกรมพระราชวังบวร-สถานมงคล...", หน้า 79.

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล้าพระราชนัดดาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศว่า "วังหลวงทรงระวางอยู่แต่เดิมแล้วว่าจะมีคนนิยมวังหน้ามาก ส่วนวังหน้าเล่า ท่านจะทรงการอะไร มักจะชุกชามากเกินไป และมีผู้เขี่ยกลางอยู่ด้วยบ้าง"¹ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมิได้ทรงยุ่งเกี่ยวกับการเมืองการปกครองมากนัก เพราะอาจจะทรงถูกระวางสงสัยได้ คงจะเห็นได้ว่า ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนักใน พ.ศ. 2408 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงเยี่ยม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลถวายปฏิญาณว่า การที่ไ้ทรงสะสมกำลังทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ไว้เป็นอันมาก มิได้คิดร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ไว้วางใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงได้เตรียม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระบรมราชาบาทพระราชนัดดาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 112 อ้างถึงใน โสมทัต เทเวศร์, เจ้าฟ้าจุฑามณี, หน้า 176 - 177.

กำลังไว้ป้องกันพระองค์¹ ถ้าวังหลวงและวังหน้าทรงสนธิสนมปรองคองกันด้วยก็ คงเช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ ซึ่งได้ช่วย สำเร็จราชการแผ่นดินถวายรัชกาลที่ 2 จนถึงวังกถแล้ว ก็ไม่น่าจะต้องทรงถวายคำปฏิญาณ อธิบายเช่นนี้เลย

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 5, หน้า 52.

เป็นที่น่าเสียดายว่ายังขาดหลักฐานที่จะให้ทราบว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ คิดอย่างไรเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อันที่จริงท่านกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เคยรับราชการมาด้วยกันหลายครั้ง ตั้งแต่ในรัชกาลที่ 3 และต้นรัชกาลที่ 4 ใน พ.ศ. 2396 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ยังมีลายพระหัตถ์ไปถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เรื่องส่งคนมารับคืนเป็นที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถวาย และเสนอพระองค์ช่วยเหลือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในการทัพเมืองเชียงตุง ทั้งยังบอกว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่กำลังหามาซื้อเล่น แต่ไม่ได้ไปหาที่พระบวรราชวังบ้างเลย คุณความดีและความในลายพระหัตถ์ฉบับนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เป็นไปด้วยดี แต่ในบันทึกของ แซรี ปาร์ก ทูตอังกฤษที่เข้ามาเปลี่ยนหนังสือสัญญา ว่าใน พ.ศ. 2398 มีการปะทะระหว่างทหารวังหน้าและทหารเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และจากพระราชหัตถ์เลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ปี พ.ศ. 2409 ทรงเล่าว่า วังหน้าไม่ฟังคำสั่งคานเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เหมือนที่พระองค์ทรงรับฟัง เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่คานวังหน้าไม่ให้เสด็จไปสีทา (ซึ่งเป็นตำบลบ้านหนึ่งในจังหวัดสระบุรี ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ โปรดให้สร้างวังที่ประทับ ณ ที่นั้น) ในหน้าฝน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ก็ทรงเคียด จนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกปากปฏิญาณว่า ตั้งแต่ไปวังหน้าจะเสด็จไปไหน ท่านจะไม่ทักทวนต่อไป เพราะพระองค์ "ไม่วางใจที่เอาใจช่วย" ภายหลังก็มีพระนิสสัยเอาพระทัยพระองค์เองนี้ อาจทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ เข้ากันไม่ได้สนิท คุ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 127 จ.ศ. 1215, Noel Alfred Battye, "The Military, Government and Society...", p. 100. และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถ์เลขา ..., 1 : 191.

เจ้านายอีกพระองค์หนึ่งที่ทรงมีบทบาทสำคัญในเรื่องราชการ ก็คือ พระเจ้าน้อง-
ยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระองค์ทรงกำกับราชการกรมพระคลังสินค้า และดูแล
การมหาดไทย ใ้ทรงร่วมในการเจรจาทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ นอกจากนี้ยัง โปรด
ให้เป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองเชียงตุง ถ้าพระองค์ทรงทำได้สำเร็จ ก็จะเป็นการเพิ่มพระ
เกียรติยศเป็นอย่างยิ่ง แต่การมิได้สำเร็จสมดังคาดหมาย¹ แม้ว่ากรมหลวงวงศาธิราช-
สนิทจะไ้ทรงดูแลกิจการมหาดไทยอยู่ พระองค์ก็ไม่ได้ทรงมีอำนาจสิทธิ์ขาด เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ได้รวมรับรัฐดูแลด้วย² ภายหลังพระองค์ยังประชวรอัมพาต ไม่ทรงสามารถ
รับราชการ ได้เต็มที่

ในฝ่ายขุนนางนั้น เจ้าพระยามิทรบดินทร์ (โต)³ ที่สมุหนายก พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีใ้ทรงยกย่องเท่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ถักดินาและ

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 4, 1 : 144,

121 - 122.

²กทช. จดหมายเหตุนุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 75 จ.ศ. 1222 เลขที่ย่อย 39
จดหมายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถึง
เจ้าพระยามุขมนตรี ซึ่งคุมไพร่ออกไปตีราชการเมืองเขมร, เลขที่ 71 จ.ศ. 1223
ร่างจดหมายกรมหลวงวงศา เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถึงเจ้าพระยามุขมนตรี, กจช. ร. 4
กท เล่มที่ 22 เลขที่ 60 จ.ศ. 1223 หนังสือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ตอบพระยาราชวรา-
นุกูล แม่ทัพเมืองเขมร

³เจ้าพระยามิทรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร) เป็นบุตรหลวงพิชัยวารีย์ (มัน แซ่อึ้ง)
เกิดเมื่อ พ.ศ. 2327 เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ 3 ในรัชกาลที่ 2 เป็นพระยาพิชัยวารีย์
ต่อมาในรัชกาลที่ 3 ได้เลื่อนเป็นพระยาราชสุภาวดี เมื่อเจ้าพระยามิทรบดินทร์ เสด็จถึงอัญมรร
จึงได้เลื่อนเป็นพระยาราชสุภาวดี ว่าที่สมุหนายก ในรัชกาลที่ 4 ได้เป็นเจ้าพระยามิทร-
บดินทร์ ที่สมุหนายก พ.ศ. 2394 ถึงอสัญกรรมเมื่อ พ.ศ. 2406

เครื่องยศต่ำกว่า และท่านเองก็ชรามากแล้ว เมื่อไ้เป็นสมุหนายกใน พ.ศ. 2394 มีอายุถึง 67 ปี ไม่สามารถรับราชการได้. ราชการกรมมหาดไทยต้องให้กรมหลวงวงศา-ธิราชสนิททรงกำกับอยู่¹

เมื่อเจ้าพระยานิกรบดินทร์ถึงอสัญกรรมแล้ว เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช) ที่สมุหนายกท่านต่อมาก็เป็นผู้รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ทั้งเป็นญาติเกี่ยวดองกันด้วย เนื่องจากคุณกลาง ธิดาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แต่งงานกับพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (แย้ม) บุตรชายเจ้าพระยาภูธราภัย²

ส่วนตำแหน่งเสนาบดีกรมท่า. ก็ตกอยู่กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ) น้องชายร่วมบิดาของท่านเอง จนกระทั่งปลายรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2410 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงลาออกจากราชการ เนื่องจากจักษุมีด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเขอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพทรงกำกับราชการแทน³

¹ สมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 5, หน้า 79. ใน พ.ศ. 2398 เจ้าพระยานิกรบดินทร์มิได้ร่วมทำสัญญาเบาริง เพราะท่านชราป่วยไปไหนไม่ได้ ดู เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 4, 1 : 132.

² ธีรวัณ สุธงษิสงคราม, 29 เจ้าพระยา, หน้า 155.

³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12, "ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 5 : 66.

กรมขุนวรจักรธรานุภาพ พระนามเดิมว่า ปราโมช เป็นพระโอรสในรัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารคณาอัมพา ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2359 ในรัชกาลที่ 4 ได้ทรงกำกับกรมพระนครบาล กรมหมอ กรมช่างเคลือบ ช่างหุงกระเจก กับขุนพล ได้ชำระความรับสั่ง ใ้ว่ากรมท่า ขึ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2415

อย่างไรก็ตาม มีเชื่อว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะปราศจากศัตรู มีข้าราชการ
 บางพวกไม่ไว้วางใจท่าน ทวาดเกรงว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
 ไปโดยฉับพลัน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะชิงราชสมบัติ จึงเข้าพวกกัน สัญญาว่าจะคอย
 ป้องกันสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนมหิตโรประชาเนต พระราชโอรสองค์ใหญ่ ในมรรคา
 ขุนนางกลุ่มนี้จะมีมากน้อยเท่าใดไม่ปรากฏ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงระบือชื่อแต่ 3 คน¹ คือ เจ้าหมื่นสรรเพช ภัคคี (เพ็ง เพ็ญกุล ภายหลังได้เป็นพระยา
 บุรุษรัตนราชพัลลภในรัชกาลที่ 4)² เจ้าหมื่นเสมอใจราช (เอม ชูโต) และพระวิสุทธ
 โยธามาศย์ (โหมค อมาตย์กุล)³ แต่ขุนนางเหล่านี้ยังเป็นขุนนางผู้น้อย ไม่ได้มีอำนาจ
 และอิทธิพลมากนัก เว้นแต่พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภที่ได้คุมกำลังทหารหน้าในปลายรัชกาล
 ต่อจากพระยาอภัยนันทริกามาตย์ (คิต) ครังยังเป็นพระยาบำเรอภักดิ์ (ประมาณ พ.ศ.
 2407)⁴ แต่ใน พ.ศ. 2410 ท่านก็ถูกกล่าวหาว่า คบคิดจับตมเป็นเงื่อน พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงถอดจากการบังคับทหารหน้าไป⁵

ก้วยปัจจัย อื้ออำนวยอันประกอบก้วยพื้นฐานทางสังคมที่มีบิดาและอาเป็นขุนนาง
 ที่ทรงอำนาจ ความสามารถส่วนตัว การครองตำแหน่งสมุหพระกลาโหมที่เป็นตำแหน่ง

¹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 5,
 หน้า 95.

² จมื่นสรรเพช ภัคคีผู้นี้เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ 4 ทรงถือเป็นบุตรบุญธรรม
 ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ได้เป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง

³ ต่อมาได้เป็นพระยาสาสนกิจโกศล ในรัชกาลที่ 5 ภายหลังมีคดีฉ้อโกงทอง
 ของหลวง จึงถูกถอดจากตำแหน่งเป็น นายโหมค อมาตย์กุล

⁴ "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 23, " ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ,
 6 : 318 - 319.

⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา..., 1 : 218 -
 219.

สำคัญ และการครองอำนาจทางการเมือง รวมทั้งความสัมพันธ์อันดีกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบกับสถานการณ์แวดล้อมที่เอื้อให้ใช้ความสามารถได้เต็มที่ และไม่มีคู่แข่งทางการเมืองที่ทัดเทียมกัน ทำให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นขุนนางที่มีอำนาจมากในรัชกาลที่ 4 ท่านไม่เพียงแต่บังคับบัญชาการต่าง ๆ ตามตำแหน่งสมุหพระกลาโหม เท่านั้น หากยังได้มีส่วนในราชการกรมอื่น ๆ มีบทบาทสำคัญในกิจการต่างประเทศ เศรษฐกิจ การคลัง ตลอดจนเป็นผู้นำในสังคมยุคของท่าน ในรัชกาลต่อมา ท่านก็ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดของขุนนางคือ เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินตั้งแต่ พ.ศ. 2411 - 2416 ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์อยู่ ไม่อาจจะทรงพระราชกรณียกิจพระองค์เอง ในขณะที่ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินนั้น ท่านได้มีผลงานต่าง ๆ ที่สำคัญอีกมาก หากในวิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาเฉพาะบทบาทของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็นสมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ 4 ส่วนบทบาทของท่านเมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการนั้น อยู่นอกเหนือขอบเขตการวิจัยครั้งนี้

3. บทบาทของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม ตั้งแต่รัชกาลที่ 4

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีบทบาทสำคัญในกิจการทั้งปวง แม้รัชสมัยเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เป็นปิตุลา และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ อาชของท่านจะยังคงมีชีวิตอยู่ แต่สมเด็จพระยาทั้งสององค์ก็สูงอายุล่วง ราชการต่าง ๆ ที่เคยบังคับบัญชา ก็วางมือปล่อยให้บุตรหลานควบคุมดูแลแทน อย่างไรก็ตาม เมื่อสมเด็จพระยาทั้งสองยังดำรงชีวิตอยู่ ท่านก็ได้ดำรงฐานะเป็นหัวหน้าราชการขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง จนกระทั่งท่านถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2398 และ 2400 ตามลำดับแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงได้เป็นหัวหน้าเหล่าขุนนางราชการอย่างเต็มภาคภูมิ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มิได้เป็นเพียงสมุหพระกลาโหมที่มีอำนาจแต่บังคับบัญชาดูแลราชการตามหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมเท่านั้น แต่ท่านยังมีบทบาทสำคัญคือ เป็นที่ปรึกษาใกล้ชิดและเป็น "ปรียมินิสเตอ" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 แทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีราชการสำคัญเรื่องใดเลยที่ท่านจะไม่ได้ร่วมรับรู้ ในการปฏิบัติราชการดังกล่าวนี้ บางครั้งท่านต้องเข้าไปควบคุมในงานของสมุหนายกหรือเสนาบดี

กรมท้าวจวบ เช่น ก๊กเชียงตุง (พ.ศ. 2395 - 2397) ท่านร่วมปรึกษาราชการศึกกับ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทแม่ทัพใหญ่ และเจ้าพระยายมราช (บุษ บุษยรัตพันธ์) แม่ทัพหน้า ทั้งยังได้ร่วมกับพระยาราชเสนาปลัดทูลฉลองกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ร่างสารตราเจ้า- พระยาจักรี สั่งราชการไปยังแม่ทัพทั้งสอง เจ้าพระยายมราช (บุษ) แม่ทัพหน้ายังได้ ทำจดหมายรายงานการศึกครั้งนี้ถึงท่านอีกด้วย¹ ส่วนปัญหาการสืบราชสมบัติในเขมร อันเป็นเมืองประเทศราชในบังคับกรมมหาดไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงคอยให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กลับจากสิงคโปร์ก่อน จึงนำเรื่องขึ้นปรึกษาหารือกันในหมู่เสนาบดี² และหลังจากนั้น เมื่อจะต้องแต่งตั้งเจ้าเมืองปราจีนบุรี ซึ่งเป็นเมือง สำคัญอยู่ชายแดนเขมรดาว พระองค์ก็โปรดให้เชิญกระแสพระราชดำริมาปรึกษาเจ้าพระ- ยาศรีสุริยวงศ์ว่า ควรจะเลือกบุคคลใดจึงจะเหมาะสม³ ส่วนเรื่องการทำสนธิสัญญา กับต่างประเทศ ซึ่งควรจะเป็นภาระรับผิดชอบของเสนาบดีกรมท้าว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็กลับมีบทบาทสำคัญยิ่งกว่าเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เสนาบดีกรมท้าวเสียอีก

ในฐานะที่ท่านเป็นทั้งที่ปรึกษาใกล้ชิดและ "ปรียมนิศเตอ" เจ้าพระยาศรี- สุริยวงศ์จึงมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการต่างประเทศ เศรษฐกิจการคลัง สังคม ตลอดจน การจัดการสืบราชสมบัติในปลายรัชกาล

¹ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 33 จ.ศ. 1215 ร่างสารตราเจ้า- พระยาจักรี, เล่มที่ 108 จ.ศ. 1216 จดหมายเจ้าพระยายมราชกราบเรียนเจ้าคุณสมุห- พระกลาโหม

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 4, 2 : 1

ใน พ.ศ. 2404 เกิดปัญหาในเมืองเขมรว่า ระหว่างองค์พระนโรดมและองค์พระทริราช- คไนโยกรแก้วฟ้า พระองค์ใดควรได้ราชสมบัติสืบต่อกององค์พระทริราช ในที่สุดทางกรุงเทพฯ ทกลงแต่งตั้งให้องค์พระนโรดมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ให้องค์พระทริราชฯ พระอนุชาเข้ามา อยู่กรุงเทพฯ

³ กษ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 55 จ.ศ. 1223 ข้อ 2 ถัดสำเนา จดหมายเหตุเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบบังคมทูลฯ

ก. บทบาทด้านการต่างประเทศ แม้ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะไม่ได้เป็นเสนาบดีกรมท่า แต่ท่านก็เป็นบุคคลสำคัญในการเจรจาติดต่อกับต่างประเทศตลอดรัชกาลที่ 4 นับแต่การทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2358 เป็นต้นมา เมื่อเซอร์ จอห์น เบาริง เข้ามาขอแก้สนธิสัญญานั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เป็นผู้ปรึกษากำหนดข้อสัญญาครั้งนี้ แต่มีนัยสรุพอะกัฏฐิ (เพ็ง, เพ็งกุล) ได้รายงานเซอร์ จอห์น เบาริง ว่า "ที่จริงก็คือ สมุหพระกลาโหมคนเดียวที่จะจัดการเรื่องนี้ได้สำเร็จเด็ดขาด ถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะทรงตั้งที่ปรึกษาพร้อมกันถึงห้านาย ก็คงแล้วแต่สมุหพระกลาโหมคนเดียว"¹ เมื่อทำการเจรจากันแล้ว เซอร์ จอห์น เบาริง ก็พบว่า เป็นจริงตามนั้น เขามันทีกล่าวว่า "สมุหพระกลาโหมคนเดียวเป็นหัวใจของที่ประชุม" กวดยเขาพูดก็อบคนเดียวแทบทั้งนั้น"²

เซอร์ จอห์น เบาริง แสดงความเห็นไว้ว่า พระคลังรับผิดชอบในการมีจดหมายโต้ตอบโดยทั่ว ๆ ไปกับต่างประเทศ แต่ในเรื่องสำคัญ ๆ แล้ว พระคลังปฏิบัติตามคำแนะนำของสมุหพระกลาโหม ในขณะที่สมุหพระกลาโหมอยู่ใต้การควบคุมของพระเจ้าแผ่นดินโดยตรง³

ในการทำสนธิสัญญากับอังกฤษครั้งนี้ แม้ไทยจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ ต้องยอมให้อังกฤษตั้งกงสุลประจำที่กรุงเทพฯ เพื่อดูแลการค้าและทำหน้าที่พิจารณาภาษีชาวอังกฤษ

¹อ้างถึงใน ญรัฐธิ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์,

1 : 335.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

³Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam,

I : 470.

และฉบับเบ๊มังคับอังกฤษที่กระทำผิดตามกฎหมายอังกฤษ ในด้านการกำกับต้อง เก็บภาษีสินค้า
 ขาเข้าได้ไม่เกินร้อยละ 3 และมีหน้าเข้าสนธิสัญญาที่ยังไม่กำหนดระยะเวลาสิ้นสุดอีกด้วย
 แต่รัฐบาลไทยก็จำเป็นต้องทำเพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยในการปกครองภายใน

หลังจากนั้นไทยได้ทำสนธิสัญญากับประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศ โดยยึดถือ
 สนธิสัญญาที่ทำกับอังกฤษเป็นหลัก ตามนโยบายถ่วงดุลย์อำนาจไม่ให้ชาติใดมีอิทธิพลในไทย
 ยิ่งกว่าชาติอื่น ๆ ในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศแต่ละครั้ง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการปรึกษาและเจรจาทำสนธิสัญญาทุกครั้ง¹

นอกจากจะมีบทบาทในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศแล้ว เจ้าพระยาศรี-
 สุริยวงศ์ยังรับภาระในการติดต่อกับชาวต่างประเทศ ที่ทำหน้าที่เป็นกงสุลไทยประจำเมือง
 ต่าง ๆ ในประเทศอื่น ๆ อีกด้วย กงสุลเหล่านั้นบางครั้งมีราชการสิ่งใด ก็มักจะมี
 จดหมายรายงานมาถึง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์โดยตรง² ไม่ได้แจ้งผ่านเสนาบดีกรมท่าก่อน
 แม้แต่กับต้นเรือรบฝรั่งเศสจะขอหนังสือเดินทางผ่านดินแดนไทย ก็มีจดหมายมาถึงเจ้า-
 พระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งท่านก็ออกหนังสือเดินทางให้ในนามของ "ไปรมินิสเตอ"³

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาลที่ 4, 1 : 137, 141, 195, 198, 203, 231, 250.

²กทช. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 4 เลขที่ 67 จ.ศ. 1227 สำเนาจดหมายหลวง
 สยามานุเคราะห์ กงสุลเมืองร่างกุ้ง, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราช-
หัตถเลขา..., 1 : 212 - 213.

³กทช. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 4 เลขที่ 115 จ.ศ. 1223 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 กราบทูลว่ากับต้นเรือรบฝรั่งเศสขอหนังสือเดินทาง

ข. การทำข้อตกลงเรื่องเขมรกับฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสได้ครอบครอง
ญวนใต้ใน พ.ศ. 2405 แล้ว ได้เพิ่มความสนใจเขมรมากขึ้น โดยหวังว่าจะได้ผลประโยชน์
ทางเศรษฐกิจจากเขมร ทั้งเป็นแหล่งวัตถุดิบ และตลาดระบายสินค้า ตลอดจนเป็นทาง
ส่ง เสริมให้ญวนเป็นของฝรั่งเศสอย่างแน่นแฟ้น

ใน พ.ศ. 2406 พระนโรคมพระเจ้าแผ่นดินเขมรยอมทำข้อตกลงให้เขมรเป็น
รัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ให้ฝรั่งเศสดูแลการค้าต่างประเทศของเขมรและตั้งกงสุลประจำ
ที่เขมรได้ แม้ว่ารัฐบาลไทยจะประท้วงว่า เขมรเป็นประเทศราชของไทย แต่รัฐบาล
ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมรับรู้ ไทยได้ทำสนธิสัญญาลับกับเขมรในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2406
ยืนยันว่าเขมรเป็นของไทย อย่างไรก็ตามในปีต่อมา เมื่อมีการทำพิธีราชาภิเษกพระ
นโรคม ฝ่ายไทยต้องคุมเครื่องราชอิสริยยศและพระสุพรรณบัฏไปอภิเษกองค์พระนโรคม
ที่เมืองอุคงมีไชย โดยมีผู้แทนของฝรั่งเศสร่วมอยู่ด้วย

พ.ศ. 2408 ฝรั่งเศสต้องการตกลงปัญหาเขมรกับไทยให้เรียบร้อย จึงให้
เมอสิเออร์ โอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ เปิดการเจรจาทำสัญญาเรื่องเขมร
กับไทย ครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์รับปรึกษาทำหน้าที่สัญญาแก่ผู้เดียว

โอบาเรต์เสนอข้อตกลงให้ไทยยอมรับว่า เขมรเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส
และให้ถือว่าสัญญาลับที่ไทยทำกับเขมร พ.ศ. 2406 เป็นโมฆะ ส่วนฝรั่งเศสยอมรับว่า
เสียมราฐและพระตะบองเป็นของไทย แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไม่เห็นด้วยและเสนอ
ข้อตกลงใหม่ตามที่ท่านต้องการ โดยที่ไทยยินยอมให้ถือว่าความสัมพันธ์ไทยเขมรอยู่ใน
สภาพเดิม เขมรต้องส่งบรรณาการให้ไทย และให้ฝรั่งเศสยอมรับว่า พระตะบอง
เสียมราฐ และลาวเป็นของไทย

เมื่อไทยไม่ยินยอมเช่นนี้ ฝรั่งเศสจึงส่งเรือรบมิตราย (Mitraille)
เข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา ชูให้ไทยต้องกลับมาพิจารณาข้อเสนอของโอบาเรต์ใหม่อีกครั้ง
ในที่สุดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ต้องยอมลงนามในสัญญาของโอบาเรต์ เมื่อเดือนเมษายน

พ.ศ. 2406 ต้องยอมรับว่าเขมรเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ยกเลิกสนธิสัญญาฉบับ
ไทย - เขมร พ.ศ. 2406 แต่ในสัญญาฉบับนี้ฝรั่งเศสยอมรับว่า เสียมราชู พระตะบอง
และลาวเป็นของไทย¹

การที่โอบาเรตยอมรับรู้ว่าไทยมีอำนาจเหนือลาวนั้น รัฐบาลฝรั่งเศสที่ปารีส
ไม่พอใจ ขอให้แก้สัญญาเฉพาะข้อนี้เสีย แต่เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ก็ไม่ยินยอม ใน
ระหว่างที่ไทยขัดสนฝรั่งเศสอยู่ ไทยหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากอังกฤษ
แต่ในที่สุดเมื่อตระหนักว่าอังกฤษไม่เป็นที่พึ่งของไทยอย่างแท้จริง² คณะทูตไทยซึ่งมีพระยา
สุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) บุตรชายของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์เป็นราชทูต จึงจำต้องยอม
ลงนามในสัญญากับฝรั่งเศส ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2410 ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส
ตกลงว่า เขมรเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส และในสัญญานี้กล่าวแต่เพียงว่า เสียมราชู
และพระตะบองเป็นดินแดนใต้การปกครองของไทย ยกชื่อลาวออกไป³ เป็นอันว่าฝรั่งเศส
ได้ทุกอย่างที่ต้องการ และไทยก็ต้องสูญเสียอำนาจเหนือเขมรส่วนนอกแต่นั้นมา

ในเรื่องเขมรนี้ ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยา
ตรีสุริยวงศ์ ต่างถูกคนไทยในยุคนั้นตำหนิติโทษว่าทำให้เสียเขมรไป ในพระราชหัตถ-
เลขาถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ พ.ศ. 2410 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ กทข. จดหมายเทศุรชกาลที่ 4 เลขที่ 40 จ.ศ. 1227 หนังสือสัญญาไทยกับ
ฝรั่งเศสว่าด้วยการเมืองเขมร, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร... รัชกาล
ที่ 4, 2 : 46 - 47. และ เพ็ญศรี กุ๊ก, "การฟื้นฟูทางพระราชไมตรีและสัมพันธภาพ
ทางการทูตระหว่างไทยและฝรั่งเศสในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2399 - 2410)," แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี ปีที่ 7 เล่ม 3
(1 กันยายน 2516) : 28 - 29.

² เพ็ญศรี กุ๊ก, "การฟื้นฟูทางพระราชไมตรี...", หน้า 33 - 37.

³ กทข. จดหมายเทศุรชกาลที่ 4 เลขที่ 40 จ.ศ. 1227.

ทรงเล้าว่า "ท่านทั้งหลายทั้งปวงในกรุงเทพฯ นี่ที่ไม่รู้การต่างประเทศก็พากันโทษเอาข้าฯ ว่าเพราะคบค้าฝรั่งมันจึงลามเข้ามา"¹ ส่วนเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์นั้น ในฐานะที่เป็นผู้ปรึกษาทำสัญญากับฝรั่งเสียถึงถูกตำหนิมาก ถึงแม้ในรัชกาลที่ 5 การเสียเขมรก็ยังค้างอยู่ในใจคนไทย ดังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาเทพประชัน (พุ่ม ตรีไชยันต์) ข้าหลวงที่ขึ้นไปดูแลการเมืองเชียงใหม่ พระองค์ทรงเตือนพระยาเทพประชันให้รักษาเมืองเชียงใหม่ไว้ให้ได้ เพื่อไม่ให้เสียพระเกียรติยศ และชื่อเสียงของพระยาเทพประชันเอง "เพราะแบบอย่างนี้ก็มีมาแต่สมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นใหญ่หนักหนาก็ยังไม่พบนคนดักนินทาวาเมืองเขมรเสียเพราะท่านไม่โชทดุ"²

เมื่อพิจารณาเหตุการณ์โดยถองแท้แล้ว จะเห็นได้ว่าทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ต่างพยายามอย่างที่สุดที่จะรักษาเขมรไว้ แต่ก็ไม่สามารถหาคำตอบความต้องการของฝรั่ง ซึ่งเวลานั้นเป็นมหาอำนาจชาติหนึ่งได้

ค. บทบาททางกานเศรษฐกิจการคลัง บทบาทในกานนี้ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์แบ่งได้เป็น 3 ประการคือ

1) การสนับสนุนการตกลงทำสนธิสัญญาเบาริง ความบันทึกของเซอร์จอห์น เบาริง ระบุว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงค์เป็นผู้ที่ตกลงการเลิกการค้าผูกขาด เซอร์จอห์น เบาริง อ้างว่าได้พูดคุยกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ และท่านได้พูดว่า "ระบบที่มีอยู่นั้นไม่ดีและอาจจะก่อให้เกิดความพินาศได้ ราษฎรต้องเสียภาษีมากเกินไป และ

¹ กหข. จดหมายเหคุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 9 จ.ศ. 1229 ถึงพระยาสุริยวงค์ เรื่องฝรั่งเสสทำสัญญา

² ธีรวัธิ สุทธิสงคราม, 27 เจ้าพระยา, หน้า 692.

ไม่มีความสุข วิธีที่ดีที่สุด คือ ขจัดกาการผูกขาดทั้งหมด การผูกขาดซึ่งเป็นผลเสียหายต่อประเทศและทำให้การคาลดลงจนหมดสิ้น"¹

ถ้าเป็นจริงตามคำบอกเล่าของเซอร์ จอห์น เบาริง แล้ว ก็กล่าวได้ว่าการที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สนับสนุนให้ไทยทำสนธิสัญญาเบาริง นอกจากจะเพื่อรักษาเอกราชของชาติแล้ว เหตุผลอีกข้อหนึ่งก็คงจะเพื่อเลิกการค้าผูกขาด

ตามข้อตกลงแห่งสนธิสัญญานี้ ไทยต้องเลิกการค้าผูกขาดของหลวง ทรงตามความประสงค์ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เลิกภาษีปากเรือ และเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 แทนที่จะเก็บได้ตามความพอใจ ทั้งภาษีขาออกก็คงเก็บตามพิกัดอัตราสินค้าที่แนบท้ายสนธิสัญญา และเปิดโอกาสให้พ่อค้าชาวไทยและชาวต่างประเทศค้าขายติดต่อกันได้โดยเสรี ในรัชกาลที่ 4 นี้ ปรากฏว่ามีพ่อค้ามาตั้งห้างค้าขายในเมืองไทยเพิ่มขึ้น ปีเรือต่างประเทศเข้ามาซื้อขายสินค้ามีละหลายร้อยลำ ชาวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ² และราษฎรหันมาทำนาปลูกข้าวกันมากขึ้น

แก่สนธิสัญญานี้มิได้นำผลดีเพียงอย่างเดียว ผลเสียที่คิดตามมาก็คือ การค้าเสรียังผลให้เกิดการเสื่อมโทรมของอุตสาหกรรมพื้นบ้าน เช่น สิ่งทอและน้ำตาล เนื่องจากสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศที่เข้ามาขายมีราคาถูกกว่า³ นอกจากนี้ยังส่งผลต่อ

¹ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, II : 141.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4, 2 : 141.

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ.

1851 - 1910 บทความแปลและเรียบเรียงจากหน้าหนังสือ Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, eds., The Political Economy of Siam, 1851 - 1910. (mimograph, 1976), หน้า 2 - 3.

การคลังของไทย เนื่องจากรายได้ของรัฐจากการเก็บภาษีศุลกากรถูกจำกัดอยู่ตามสนธิสัญญาแบบเบาวริง ไทยมีรายได้จากภาษีศุลกากรน้อยลง และต้องมุ่งเก็บภาษีภายในมากขึ้น โดยให้เอกชนประมุขผูกขาดจัดเก็บภาษีของรัฐ¹

ตามบันทึกของ เซอร์ จอห์น เบาวริง เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ได้คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นเหมือนกัน เซอร์ จอห์น เบาวริง เล่าว่า ก่อนที่เขาจะมาถึงเมืองไทยนั้น เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์เชิญชาวต่างประเทศที่ท่านนับถือความคิดเห็นมาพูดคุยด้วย โดยให้ชาวต่างประเทศผู้นั้นสมมุติว่าเป็นเซอร์ จอห์น เบาวริง สนทนาโต้ตอบกับท่านเรื่องผลประโยชน์ที่ไทยจะได้หลังจากการเปิดประเทศ ในข้อหนึ่งนั้น เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์แสดงความเห็นว่า ถ้าเปิดการค้าขายโดยเสรีแล้ว สินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศจะหลั่งไหลเข้ามาแทนที่สินค้าที่ผลิตขึ้นเองในประเทศ ในเวลาเดียวกัน พ่อค้าต่างประเทศก็สามารถซื้อสินค้าไทยราคาถูกนำไปขายราคาแพงที่อื่นได้ โดยไทยจะกลายเป็นผู้เสียเปรียบอยู่เสมอ²

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ว่าเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์อาจจะตระหนักถึงผลเสียที่จะเกิดกับอุตสาหกรรมพื้นบ้าน แต่ไม่ปรากฏว่าท่านมีความคิดที่จะแก้ไขหรือป้องกันปัญหานี้อย่างใด

2) การใ้คนอำนาจจัดเก็บภาษีอากรผูกขาดหลายประเภท ในรัชกาลนี้ กรมพระกลาโหมใ้คนอำนาจจัดเก็บภาษีอากรผูกขาดหลายประเภท บ้างก็โอนมาจากกรมพระคลังสินค้า บ้างก็โอนมาจากกรมพระคลังมหาสมบัติ บางประเภทก็เป็นภาษีที่เพิ่งขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้เอง เราไม่ทราบแน่ชัดว่าในรัชกาลที่ 4 ภาษีที่ขึ้นกรม

¹James C. Ingram, Economic Change in Thailand Since 1850-1970 (Standford: Standford University Press, 1971), pp.34-35.

²Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam, I : 466.

พระกลาโหมมีอยู่ทั้งสิ้นเท่าใด แต่ใน พ.ศ. 2417 ปรากฏว่าในจำนวนภาษีอากรที่เรียกเก็บจากประชาชนจำนวน 63 ประเภท แยกขึ้นกรมต่าง ๆ 10 กรม ด้วยกันนั้น กรมพระกลาโหมได้ภาษีขึ้นถึง 12 ประเภท จัดเป็นอันดับ 2 รองจากกรมพระคลังสินค้าที่ได้ว่าภาษี 14 ประเภท¹ ทั้ง ๆ ที่ตามหน้าที่ดั้งเดิมนั้น กรมพระกลาโหมไม่ได้มีหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรเลย

การที่กรมพระกลาโหมได้รับจัดการภาษีอากรผูกขาดหลายรายนี้ ทำให้กรมพระกลาโหมมีเงินขึ้นมากไว้ใช้จ่ายในราชการ และยังเป็นผลประโยชน์ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อีกด้วย นอกจากท่านจะได้รับพระราชทานส่วนลดจากเงินภาษีอากรแล้ว ท่านยังมีอำนาจใช้จ่ายเงินที่ขึ้นกรมพระกลาโหมได้เต็มที่ เงินภาษีอากรที่ขึ้นกรมพระกลาโหมเป็นเงินจำนวนไม่น้อย เช่น ภาษีฝิ่น ปีต้น ๆ รัชกาลได้ 2,000 ซึ่ง ปลายรัชกาล พ.ศ. 2410 ได้ถึง 7,000 กวาทอง² อากรสุรากรุงเทพฯ และอีก 4 เมือง ปี พ.ศ. 2400 ได้ 1,510 ซึ่ง ปี พ.ศ. 2402 เพิ่มเป็น 2,040 ซึ่ง³

1 ราชกิจจานุเบกษา 1 (วันอาทิตย์ เดือน 9 ขึ้น 4 ค่ำ ปีจอ ฤกษ์ จ.ศ. 1236):

1 - 4 อ้างถึงใน สุมาลี บำรุงสุข, "การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2416 - 2453)," บทที่ 2 (กันร่าง)

กรมอื่น ๆ ที่ได้ภาษีขึ้นมี กรมมหาดไทยได้ว่าภาษี 8 ประเภท กรมท่ากลาง 9, กรมท่าซ้าย 3, กรมนา 1, กรมพระคลังมหาสมบัติ 9, กรมพระคลังในซ้าย 2, กรมพระคลังในขวา 2, และกรมพระคลังราชการ 2.

² สุภาภรณ์ จรัสพันธ์, "ภาษีฝิ่นกับนโยบายค่านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2368 - 2468," หน้า 45.

³ กจข. ร. 4 กท. เล่มที่ 13 เลขที่ 5 จ.ศ. 1219 สรรทว่าด้วยตั้งนายอากรสุรากรุงเทพฯ และหัวเมือง, เล่มที่ 19 เลขที่ 2 จ.ศ. 1221 สรรทว่าด้วยนำตั้งนายอากรสุรากรุงเทพฯ และหัวเมือง

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมราชการต่าง ๆ ใ้ถวายภาษีนั้น นอกจากจะให้เจ้ากรมและข้าราชการได้ผลประโยชน์ไว้ใช้จ่ายในราชการแล้ว ทรงมุ่งหวังให้การจัดเก็บภาษีอากรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีอำนาจเร่งรัดเงินจากเจ้าภาษีนายอากรได้ครบถ้วน แต่ผลที่ไ้จริง ๆ กลับทำให้หน้าที่คานการจัดเก็บภาษีอากรกระจุกกระจายไปอยู่ในหลายหน่วยงาน การส่งเงินให้พระคลังมหาสมบัติมิได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย มีการค้างอยู่เนือง ๆ นับเป็นผลเสียต่อการคลังของประเทศ¹ กรมพระกลาโหมที่ใ้ว่าภาษีถึง 12 ประเภท จึงมีส่วนอย่างมากที่สร้างปัญหาให้เกิดการขาดประสิทธิภาพของการคลังของไทยในสมัยต่อมา จนต้องมีการปรับปรุงแก้ไขในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในฐานะที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่ คงจะมีส่วนสนับสนุนใ้มีการทำภาษีขึ้นอย่างเน่นอน ทั้งท่านเองยังใ้รับบังคับบัญชาการจ้กภาษีนี้มาตั้งแต่ต้น การที่รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยอมใ้มีการผูกขาดภาษีนี้ นับเป็นการเลิกนโยบายของรัฐบาลไทยแต่เดิมมา ที่ปราบปรามขึ้นอย่างไม่มีเงื่อนไข ทั้งนี้เป็นเพราะนโยบายห้ามปรามจับกุมและลงโทษผู้ซื้อขายเงินไปเป็นผลสำเร็จ จึงเห็นควรตั้งเจ้าภาษีประมูลผูกขาด โดยรัฐบาลควบคุมใ้ซื้อขายสุบเงินใ้แต่ในหมูคนจีน นอกจากนี้ เป็นเพราะแรงผลักดันของชาวต่างประเทศที่ต้องการนำเงินมาขาย จึงจำเป็นต้องยอมผ่อนปรนใ้²

การที่รัฐบาลยอมใ้มีภาษีนี้ ในแง่หนึ่งนับว่าเป็นทางหารายใ้ใ้รัฐเป็นจำนวนมาก ทดแทนรายได้จากการค้าผูกขาดที่หายไป ภาษีนี้เป็นภาษีสำคัญเรื่อยมา

¹ สุมาลี บำรุงสุข, "การรวบรวมรายได้แผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...", นิตยสาร 2. (ต้นร่าง)

² สุภาภรณ์ จรัสพันธ์, "ภาษีสืบกันนโยบายคานการคลัง...", หน้า 36 - 37.

จนถึงศักราชกาลที่ 6 สามารถทำรายได้ถึง 1 ใน 4 ส่วนของรายได้ทั้งหมดของรัฐ¹ อย่างไรก็ตาม ในอีกแง่หนึ่ง การสูบฝิ่นก็เป็นภัยอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน และเป็นปัญหาของรัฐบาลสมัยต่อมาที่จะต้องพยายามดำเนินการเลิกฝิ่นนี้ให้ได้

3) การบำรุงการเกษตรและการพาณิชย์ เดิมการเก็บภาษานั้นเก็บโดยชักส่วนจากข้าวที่ชาวนาปลูกได้ เรียกว่า หางข้าว ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เปลี่ยนเป็นเก็บเงินแทน กำหนดอัตราไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง ทั้งนาทอและนาฟางลอย² ถึง พ.ศ. 2398 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ฟังคำร้องทุกข์จากชาวนาที่ทำนาทอว่า พวกคนเสียเปรียบพวกชาวนาที่ทำนาฟางลอย เพราะชาวนาทุ่งที่พวกคนปลูกนั้น ราคาถูกกว่าข้าวนาสวนที่ชาวนาฟางลอยปลูก มีหน้าที่ยังต้องเสียค่านาตามจำนวนเนื้อที่นาที่มีอยู่ ไม่ได้ลดหย่อน เสียตามที่ทำได้แบบชาวนาฟางลอย เมื่อปีโค่นแล้งหรือน้ำมาก นาไม่ไคผลก็ ก็ต้องเสียค่านาเต็มตามเนื้อที่นาที่ถือครอง ทำให้เดือดร้อนแสนสาหัส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อทราบเรื่องแล้ว ได้นำความขึ้น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166, 169.

² นาทอ หมายถึงนาที่ดินสมบูรณ์ ได้นำทั้งน้ำฝนและน้ำแม่น้ำที่ท่วมประจำปี ถือว่าเป็นนาดี ไคผลผลิตต่อไร่สูง แต่ก่อนรัฐจึงเก็บค่านาโค่นตามพื้นที่ที่ชาวนาถือครอง ชาวนาจะทำนาเต็มตามพื้นที่หรือไม่ รัฐไม่สนใจ ส่วน นาฟางลอย หมายถึง นาที่ไม่สมบูรณ์นัก มักเป็นที่ดอน ต้องอาศัยแต่น้ำฝนอย่างเดียว รัฐเก็บค่านาฟางลอยโดยเก็บจากพื้นที่ที่ชาวนาทำนาได้จริง ๆ ใช้สำรวจเอาหลังจากที่ชาวนาเกี่ยวข้าวแล้ว ที่โค่นมีคอปางเหลืออยู่ถือว่าที่นั้นใช้ทำนา ในรัชกาลที่ 3 เก็บอากรค่านาเป็นไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง ทั้งนาทอและนาฟางลอย ดู ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล และคณะ, ธุรกิจการค้าข้าว : กลมผลประโยชน์และชาวนา (พ.ศ. 2398 - 2475) (ภาคนิพนธ์วิชา

น้ำตาลยัง เป็นสินค้าออกที่สำคัญมากของไทย¹ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เองก็ได้ประโยชน์จากการผูกคดองสายนี้ โดยได้สิทธิในการจับจองที่ดินสองข้างคดอง ซึ่งท่านได้แจกจ่ายให้ญาติพี่น้องและบริวารของท่าน

ง. บทบาททางกานสังคัม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำสังคัมในยุคของท่าน ตั้งแต่ยังเป็นจมื่นไวยวรรณาดและพระยาศรีสุริยวงศ์ในรัชกาลที่ 3 ท่านเป็นคนไทยรุ่นแรกที่เรียนภาษาอังกฤษจนพูดได้คล่องแคล่ว ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อพบปะกับ เซอร์ แฮร์รี่ ออก ผู้ว่าราชการสิงคโปร์ที่เดินทางมาเฝ้ารัชกาลที่ 4 ที่หัวากอนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็พูดคุยกับท่านเซอร์ แฮร์รี่ ออก เป็นภาษาอังกฤษได้โดยไม่ต้องอาศัยล่าม² การเรียนภาษาอังกฤษนอกจากจะทำให้ท่านติดต่อกับชาวต่างประเทศได้โดยตรงแล้วยังเป็นหนทางนำไปสู่ความรู้วิชาการต่าง ๆ ที่ท่านสนใจ ทำให้ท่านสามารถต่อเรือกำปั่นใบและเรือกลไฟแบบตะวันตกได้สำเร็จ ตลอดจนทำให้ทราบความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในโลก อันมีผลให้ท่านมีความรอบรู้ทันต่อเหตุการณ์และเป็นประโยชน์ในการปกครองและวางนโยบายต่างประเทศ

¹ กิตติ ตันไทย, "คดองกับระบบเศรษฐกิจไทย (พ.ศ. 2367 - 2453)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 66 - 68 การค้าน้ำตาลเริ่มตกต่ำไปตั้งแต่ พ.ศ. 2413 เนื่องจากตลาดในยุโรปสามารถผลิตน้ำตาลจากหัวบีทได้ ทั้งราคาร้าน้ำตาลของไทยก็สูงกว่าที่อื่น จึงไม่สามารถแข่งกับตลาดต่างประเทศได้

² "เรื่องเซอร์ แฮร์รี่ ออก เจ้าเมืองสิงคโปร์ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามในรัชกาลก่อน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 19," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 5 : 551.

แม้ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะสนใจและนิยमारยธรรมตะวันตก แต่ท่านก็ไม่ได้สนใจจนละเลยสิ่งคิงามของอารยธรรมเอเชียด้วยกัน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สนใจศึกษาเรื่องพงศาวดารและวรรณคดีจีน และได้ทำนุบำรุงการแปลพงศาวดารและวรรณกรรมจีนเป็นไทย เรื่องพงศาวดารและวรรณกรรมจีนนี้เป็นที่นิยมมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เพราะเนื้อเรื่องส่วนใหญ่มักจะมีคติสอนใจ เป็นแบบอย่างให้ขุนนางได้ศึกษา เกิดความคิดระดับสติปัญญา เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็คงจะกระหนกถึงคุณประโยชน์ของเรื่องจีนเหล่านี้ดี จึงได้ประชุมผู้มีความรู้แปลเป็นไทย เพื่อให้คนทั่วไปได้อ่านประเทืองความรู้และความเพลิดเพลิน ในสมัยรัชกาลที่ 4 ท่านได้ประชุมนักปราชญ์ทางภาษาจีนและภาษาไทยแปลไว้หลายเรื่อง เช่น ไซ้จีน¹ ตังจีน¹ น้ำซ่อง¹ ในรัชกาลที่ 5 เมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแล้ว ก็ได้สนับสนุนให้แปลอีก 9 เรื่อง นับว่าท่านได้มีส่วนส่งเสริมวรรณกรรมทางหนึ่งด้วย

ประเพณีทำบุญวันเกิดที่คนไทยนิยมทำอยู่ทุกวันนี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เป็นผู้ริเริ่มจัดขึ้นเป็นครั้งแรกในเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล้าไว้ในพระราชนิพนธ์ "ประเพณีทำบุญวันเกิด" ว่า ประเพณีนี้คงจะเกิดขึ้นเมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อายุ 51 ปี พวกจีนที่ฝากตัวอยู่กับท่าน ได้แนะนำให้ท่านทำงานฉลองอย่างจีนขึ้น แล้วเจ้านายขุนนางอื่น ๆ จึงได้ทำตามแบบอย่างต่อมา เป็นการสนุกสนานครึกครื้นมาก²

ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จัดว่าเป็นผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ ทำสิ่งใดมักจะมีผู้เห็นดีเห็นงาม เลียนแบบตามเสมอ มีเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้นำ "แฟชั่น" คือการเกิดพูดเสียง ร.เจื้อ ว. ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระ

¹ปิยนาด บุนนาค, บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค, หน้า 248.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 244 - 245.

พระเจ้าจุมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล้าให้สมเด็จเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพฟังว่า เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ท่านพูด ร.ไม้มัก ออกเสียง ร.เจือ ว. คนอื่น ๆ ก็พลอยเอาอย่างไปพูดเสียงนั้นบ้าง เช่น พวกอมาตย์กุล เป็นต้น จึงนิยมพูดเสียง ร.เจือ ว. กันทั่วไป แต่เมื่อสิ้นเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์แล้ว เสียงเช่นนั้นจึงหายไป¹

จ. การจัดการสืบราชสมบัติและการตั้งวังหน้า ปลายรัชกาลที่ 4 เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์นอกจากจะมีบทบาทสำคัญในการจัดการสืบราชสมบัติ เช่นเดียวกับที่สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ท่านบิดาเคยทำในตอนเปลี่ยนแผ่นดินรัชกาลที่ 3 แล้วท่านยังมีส่วนในการตั้งวังหน้า ซึ่งไม่มีขุนนางผู้ใดเคยทำมาก่อนด้วย บทบาทของท่านครั้งนี้ทำให้เห็นถึงอำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ที่มีเหนือผู้อื่น และยังคงให้ท่านไ้เป็นผู้สำเร็จราชการ ครองอำนาจสูงสุดโดยชอบธรรมต่อมาอีก 6 ปี

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใ้ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสหรือพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใด โปรดให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ประชุมปรึกษากัน เลือกพระบรมวงศานุวงศ์ที่เห็นสมควร เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ได้ให้เจ้าพนักงานล้อมวังรักษาพระราชวัง และอัญเชิญพระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่มาประชุมปรึกษากัน เรื่องการสืบราชสมบัติ โดยท่านเองเป็น "ผู้กำกับการแสดง" มีกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 4 ซึ่งทรงมีพระชนม์สูงยิ่งกว่าเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ทรงทำหน้าที่เป็น "กระบอกเสียง" ของท่าน กล่าวกันว่าโดยคำที่กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ตรัสอัญเชิญสมเด็จเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ฯ ขึ้นครองราชสมบัติ และอัญเชิญกรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น

¹สมเด็จเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, 18 : 153.
ที่จริงในที่นี้ควรใช้ว่า "เมื่อสิ้นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์" แต่เห็นว่าจะทำให้ลึกลับ จึงใช้ราชทินนามครั้งรัชกาลที่ 4

เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์จกถวายทั้งสิ้น โดยให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (หมื่น ตรีไชยันต์) เมื่อครั้งเป็นขุนสมุหุร โจรหนึ่ง เขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม¹

การอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ขึ้นสืบราชสมบัตินั้น ที่ประชุมทางยินยอมพร้อมใจกันเป็นเอกฉันท์ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ยังทรงพระเยาว์ มีพระชนมายุเพียง 15 พรรษาเอง ที่ประชุมจึงขอให้เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ว่าราชการแผ่นดินไปจนกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ จะทรงผนวชและมีพระชนมายุครบ 20 พรรษา เจริญวัยที่จะทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เองได้ ซึ่งเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ก็ยอมรับ และขอให้สมเด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนบวรราชบริพารช่วยสำเร็จราชการพระคลังมหาสมบัติ พระคลังต่าง ๆ และราชการในพระราชอาณาเขตด้วยอีกพระองค์หนึ่ง

ส่วนในกรณีที่เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์กล่าวนำให้ที่ประชุมเลือกพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า และกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ทรงเสนอให้ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ซึ่งทรงผนวชเป็นสามเณรประทับอยู่ ณ ที่ประชุมนั้น ทรงเล่าตรงกับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่า ที่ประชุมไม่เห็นชอบโดยมาก แต่เมื่อเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ถามผู้ที่เข้าประชุมเรียงทั่วไป ส่วนใหญ่ก็รับว่าสมควรหรือให้อนุมัติโดยไม่คัดค้าน เป็นเพราะกลัวเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์² มีแต่กรมขุนวรจักรธรานุภาพ พระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ 4 คัดค้าน เพราะทรงเห็นว่าไม่ใช่หน้าที่ของที่ประชุมที่จะเลือกวังหน้า เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแกลงตั้งวังหน้าเองทั้งสิ้น เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์

¹ "จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ สวรรคต ประชุมพงศาวดารภาคที่ 52," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 12 : 547. คำคม่าบอกเล่าของเจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ท้าว บุนนาค)

² เรื่องเดียวกัน.

ซัก ก็คงว่ากล่าวกรมขุนวรจักรธรานุภาพต่าง ๆ นานา จนในที่สุดกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ก็ต้องยอมตาม¹ เป็นอันว่าท่านสามารถแก่งัดวังหน้าในรัชกาลที่ 5 ได้สมดังความประสงค์

จะเห็นได้ว่าเมื่อสิ้นสุริยวงศ์ที่ 4 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เลื่อนฐานะของท่านขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีอำนาจสิทธิ์ขาดถึงประหารชีวิตคนที่โทษหนักขึ้น อुकฤษณ์ได้ และมีศักดินาถึง 30,000 เก้าเทียบสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (แต่ท่านไม่ยอมรับบรรดาก็คือ "สมเด็จพระยา" จนเมื่อพ้นจากการเป็นผู้สำเร็จราชการใน พ.ศ. 2416)

ระหว่างที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ท่านได้ดำเนินตามนโยบายของบิดาคือ กันตำแหน่งสำคัญ ๆ ไว้ให้แกญาติพี่น้อง พระยาเทพ-ประชัน (ท่วม) น้องชายต่างมารดาได้เลื่อนเป็น เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ที่เจ้าพระยาพระคลัง กรมขุนวรจักรธรานุภาพซึ่งได้ทรงกำกับกรมท่าปลายรัชกาลที่ 4 จึงทรงหมกอำนาจอไป ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมซึ่งเป็นตำแหน่งเดิมของท่าน พระยา-สุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) บุตรชายของท่านก็ได้เลื่อนขึ้นสืบต่อมา โดยได้รับพระราชทาน บรรดาก็คือเป็นเจ้าพระยาในราชทินนามเดิม นับว่าสนาบศิระกฤษบุณนาคได้สืบทอด ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมต่อเนื่องกันโดยไม่ขาดตอนมาถึง 3 ชั่วคนแล้ว

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹เรื่องเดียวกัน. สาเหตุที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตั้งต้นจะยกกรมหมื่นบวร-วิชัยชาญเป็นวังหน้านั้น โปรดอ่านข้อสันนิษฐานของ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร...รัชกาลที่ 5, หน้า 91 - 96. และ ปิยนาด บุณนาค, บทบาท ทางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลบุณนาค, หน้า 228 - 231.

กักรัสดาษอำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ (พ.ศ. 2412 - 2430)¹

เมื่อเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ได้เป็นที่สมุหพระกลาโหมใน พ.ศ. 2412 ตระกูลบุญนาคกำลังรุ่งโรจน์อย่างยิ่ง เจ้าพระยาตรีสุริยวงศบิดาของท่านอยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีอำนาจสิทธิ์ขาด ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ ไม่อาจจะทรงวิจารณ์ราชการได้ด้วยพระองค์เอง ในปี พ.ศ. 2412 นั้น กงสุลฝรั่งเศสถึงกับรายงานว่า "ในรัฐบามมีผู้สามารถตัดสินใจได้เพียงคนเดียว คือ เสนาบดีกรมพระกลาโหม ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินตามความเป็นจริง"²

ตระกูลบุญนาคในระยะนั้น มีความสำคัญและคงอำนาจเหนือกว่าขุนนางผู้ใด ไม่ว่าในด้านการควบคุมกำลังทหารบก ทหารเรือ อาวุธยุทโธปกรณ์ รวมทั้งทรัพย์สินอื่น ๆ ชาวตะวันตกที่อยู่ในกรุงเทพฯ สมัยนั้นกล่าวว่า อำนาจของตระกูลบุญนาคมีมากจนทำให้ เสนาบดีข้าราชการต่าง ๆ กลัวจนหนอ³ แต่ความยิ่งใหญ่ของตระกูลบุญนาคในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ยามเที่ยงวัน หลังจากนั้นก็จะค่อย ๆ บายคัลอยต่ำลง ซึ่งฐานะของเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ก็ตกอยู่ในสภาพเช่นเดียวกันนั้น

¹ พ.ศ. 2430 เป็นปีที่เจ้าพระยาสุรวงศฯ ลาพักจากราชการ แม้ว่าท่านจะยังคงถือตราพระคชสีห์ของกรมพระกลาโหม แต่ไม่ได้บังคับบัญชากรมนี้อีกต่อไป มีเจ้าพระยาพลเทพว่าที่สมุหพระกลาโหมแทน

²Grapinet to de Moustier, Bangkok, 5 Mar, 1869, MAE. CP Siam 4 Quoted in Noel Alfred Battye, "The Military, Government and Society in Siam...", p. 105. เสนาบดีกรมพระกลาโหม ในที่นี้ยังหมายถึงเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ

³Siam Weekly Advertiser, 14 Oct. 1869 Quoted in Noel Alfred Battye, "The Military, Government...", p. 95.

เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ มีทรัพยากรทางการเมือง เช่น ฐานะทางสังคม ชาติตระกูล ความมั่งคั่ง ตลอดจนตำแหน่งหน้าที่การงาน ซึ่งเอื้ออำนวยไม่ต่างจาก เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ บิดาของท่าน แต่ถึงท่านจะมีพื้นฐานดีเพียงไร ท่านก็ไม่สามารถรักษาอำนาจและอิทธิพลที่สืบทอดจากบิดาไว้ได้ เมื่อเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ เป็นที่สมุหพระกลาโหมนั้น ท่านได้เสริมสร้างตำแหน่งสมุหพระกลาโหมให้เป็นที่ทรงอำนาจที่สุด เป็นทั้งที่ปรึกษาใกล้ชิด และ "ปรียมินิสเทศ" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อถึงสมัยของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ท่านไม่สามารถรักษาสถานภาพเช่นนั้นได้ แม้แต่อำนาจหน้าที่ซึ่งได้ทวีขึ้นเมื่อครั้งเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมและเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ เป็นสมุหพระกลาโหม ก็ถูกลดทอนไปในสมัยของท่าน

ตลอดระยะเวลา 18 ปี ที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ท่านไม่ได้มีอำนาจและบทบาทมากเท่าที่เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์เคยมีเมื่อเป็นสมุหพระกลาโหม ลักษณะที่เป็น "เสนาธิการคู่พระทัย" ไม่มีอีกต่อไป เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ กลายเป็นส่วนหนึ่งของคณะเสนาบดีผู้ใหญ่ มีเหตุการณ์สำคัญที่ต้องนำเรื่องเข้าที่ประชุมเสนาบดีปรึกษาราชการ¹ กำลังทหารในอำนาจของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ก็ลดน้อยลงไป การทหารหน้าที่เคยได้บังคับบัญชาแก่ปลายรัชกาลที่ 4 นั้น ใน พ.ศ. 2414 โปรดฯ ให้พระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ) ครั้งเป็นพระอินทรเทพเป็นผู้บังคับการแทน และกระทรวงหน้านี้จะคอย ๆ ถูกดึงเข้าไปอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของขุนนางที่ใกล้ชิดสนิทสนมกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนเป็นกำลังของพระองค์อย่างแท้จริงในเวลาต่อมา²

¹ หิ้งนี้ไม่ได้หมายความว่าเจ้าพระยาสุรวงศ์ฯ หมดความสำคัญลงไปเลยทีเดียว ที่จริงแล้วท่านยังเป็นเสนาบดีคนสำคัญในต้นรัชกาลที่ 5 จัดว่าเป็นเสนาบดีที่ 1 ในหมู่เสนาบดีข้าราชการทั้งหลาย แต่ถ้าวัดเทียบกับเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์นั้น ท่านไม่มีอำนาจเท่าบิดา.

² "ตำนานกรมทหารบกฉบับที่ 4 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 23," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ, 6 : 319 - 321.

กรมอรุณผล กรมทหารเรือซึ่งมีกรมพระกลาโหม และอยู่ในบังคับของ พระยาประภากรวงศ์ (ชาย) บุตรของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์นั้น ก็อยู่ในสภาพที่ค้อยกว่ากรมเรือพระที่นั่ง เวสาลีซึ่งมีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เป็นผู้บังคับการ โดยขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในด้านจำนวนเรือและสภาพเรือ อาวุธยุทโธปกรณ์ ความมีระเบียบวินัยของลูกเรือ ตลอดจนเงินทุนอุดหนุน¹ ทั้ง ๆ ที่แต่ก่อนแล้ว กรมพระกลาโหมเคยมีกรมเรือกลไฟที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าหน่วยงานใด

นอกจากนี้อำนาจทางการคลังที่อำนาจประโยชน์ให้แก่สมุหพระกลาโหมอย่างยิ่งก็ค่อย ๆ ถูกโอนไปจากการบังคับบัญชาของท่าน ตั้งแต่ พ.ศ. 2426 ภายใต้นกรมพระกลาโหมหลายชนิดที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เคยบังคับ ถูกโอนไปให้คนอื่นดูแลแทน เช่น ภาชนะน้ำตาล อากรหม้อตาล และภาชนะร้อยชักสาม²

การที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ไม่สามารถสร้างอำนาจอิทธิพลให้เพิ่มพูนขึ้น และรักษาสິงที่มีอยู่แล้วไว้ได้นั้น เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ คือ

1. ถูกสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์บังคับ สิบสามปีแรกที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นสมุหพระกลาโหมอยู่นั้น กล่าวได้ว่า ท่านอยู่ใต้วงเงาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มาโดยตลอด ทั้งในช่วง พ.ศ. 2412 - 2416 ที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จนภายหลัง ออกจากตำแหน่งนี้แล้ว จนถึงแก่พิราลัย พ.ศ. 2425

¹ ลีวัลย์ คงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทย...", หน้า 36 - 38

และ Noel Alfred Battye, "The Military, Government...", pp. 248-249.

² กระจายละเอียดต่อไปในหน้า 233.

ระหว่างที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ยังเป็นผู้สำเร็จราชการ ท่านไต่ถามอำนาจสิทธิ์ขาด หลังจากออกจากราชการแล้ว ท่านก็ยังเป็นผู้ที่มีความสำคัญเป็นที่เคารพยำเกรงของขุนนางข้าราชการทั้งหลาย¹ และมีส่วนเกี่ยวข้องกับราชการต่าง ๆ อยู่เสมอ เป็นที่ปรึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเสนาบดีทั้งปวง² ในกิจการกรมพระกลาโหม แม้ท่านจะไม่ได้บังคับบัญชาแล้ว ท่านก็ยังมืบทาเกี่ยวกับกรมนี้อยู่ นอกจากจะเป็นที่ปรึกษาของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ในเรื่องต่าง ๆ เช่น ปัญหาการสืบสวนเงินขบถฆ่าพระอิศรราชิไชยเจ้าเมืองกระปี พ.ศ. 2421³

¹ เช่น ใน พ.ศ. 2420 เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกป่วยมาก กราบบังคมทูลลาออกจากราชการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เจ้าฟ้ากรมพระบำราบปรปักษ์ทรงบังคับการกรมมหาดไทยแทน ครั้งนั้นพระยาศรีสิงห์เทพกับพระยาจำแสน ข้าราชการผู้ใหญ่ในกรมทะเลาะไม่ปรองดองกัน สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์เกรงว่าราชการในกรมมหาดไทยจะไม่เรียบร้อย จึงว่ากล่าวตักเตือนพระยาจำแสน สอนให้เกรงกลัวอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเจ้า กรมพระบำราบปรปักษ์ กจช. ร.5 ม. 1. 2/1 เล่ม 1 ร.ที่ 72 ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระบำราบปรปักษ์¹⁰
2 1 6 ปีชกาล สัมฤทธิศก จ.ศ. 1240

² เช่น กรณีวิกฤตการณ์วังหน้า พ.ศ. 2417 ท่านมีส่วนสำคัญในการพิจารณารงับเหตุการณ์ไม่ให้ลุกลามต่อไป และหาทางลดอำนาจกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ เป็นผู้ดูแลและที่ปรึกษาในเรื่องการภาษี เช่น ภาษีฝิ่น ภาษีผลประโยชน์หัวเมืองตะวันตก การผูกปี้จีน นอกจากนี้ยังเป็นประธานในการจัดทัพปราบฮ่อ พ.ศ. 2418 เป็นที่ปรึกษาในกิจการต่างประเทศ เช่น การที่อังกฤษขอตั้งผู้ช่วยกงสุลที่เชียงใหม่ พ.ศ. 2420 การส่งทูตไทยไปอังกฤษเมื่อเกิดคดีพระปริชาลการ ตลอดจนการชำระโจรผู้ร้ายในเมืองราชบุรี เป็นต้น

³ กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่ 165 เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์

การตั้งขุนนางในกรมพระกลาโหม¹ และช่วยคัดสรรคนคือความหัวเมืองบางเรื่องที่สำคัญ² ท่านยังได้ดำเนินการจักราชการในหัวเมืองภาคใต้บางเรื่อง โดยที่เจ้าพระยาสุรวงศ-ไวยวัฒน์ก็ต้องยอมตาม แม้ว่าบางครั้งท่านจะไม่เข้าใจนัก หรือไม่เห็นด้วย ก็คือการจัดทำสำมะโนครัวแบบใหม่แทนการทำบัญชีสักเลกไพร่ในหัวเมืองภาคใต้ วิธีการทำสำมะโน-ครัวนี้ เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ไม่รู้เรื่องเลย ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศท่านถือเป็นธุระของท่านผู้เดียว ไม่ใคร่ยอมอธิบายให้ฟัง³ ส่วนการสร้างเมืองครึ่งเป็นที่อยู่ของข้าหลวงใหญ่ประจำหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก เพื่อดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศก็จัดการแต่ลำพัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าว่า "ท่านไม่ยอมให้ผู้ใดแทรกแซงเกี่ยวข้อง จะไต่ถามหรือหารือประการใด ไม่ฟังเสียและไม่ยอมพูดด้วยเลย . . . ที่สุดจนลูกท่านเอง (เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ - ผู้เขียน) ก็ไม่ได้รู้ทางความคิดว่าจะจัดอย่างไรและเกลียดการเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง"⁴

การที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศมีอำนาจและอิทธิพลอยู่เป็นเวลานานในแง่หนึ่งมีผลคือต่อเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ ด้วยบารมีของสมเด็จพระยาบรมมหา-

¹ กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 125 เจ้าพระยาสุรวงศา กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 4 7 6 มโรงโทศก 1242 และ กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 20 เลขที่ 38 จ.ก. 1241 ว่าด้วยให้พระอมรวิไลยสรเกษออก ไปเปลี่ยนพระยามนตรีสุริยวงษา

² กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 84 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศถึงเจ้าพระยาสุรวงษา 4 7 12 ปี 1242

³ กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 107 เจ้าพระยาสุรวงศา กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู (พระนคร : องค์การตำราสาร, 2506), หน้า 168.

ศรีสุริยวงศ์ ได้ช่วยปกป้องคุ้มครองท่านด้วย คงจะเห็นได้ว่า อำนาจทางการภาษีผูก
 ขาดของสมุหพระกลาโหมไม่ได้ถูกแตะต้องเลย ระหว่างที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรี-
 สุริยวงศ์ยังมีชีวิตอยู่ ภายหลังจากที่ท่านถึงแก่พิราลัยแล้ว ภาษีในกรมพระกลาโหมหลาย
 ชนิดจึงถูกดึงไปจากอำนาจของเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ พ.ศ. 2426 โปรดให้โอนภาษี
 น้ำตาล อากรหม้อตาล 8 เมือง ไปประมูลผูกขาดที่หอรัษฎากรพิพัฒน์ ให้ส่งเงินงวดต่อ
 เจ้าพนักงานที่หอ นั้นโดยตรง¹ ปีต่อมาโปรดฯ ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)
 เป็นผู้บัญชาการภาษีร้อยชักสามแทนเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์² ส่วนภาษีฝิ่น แม้จะยัง
 อยู่ในกรมพระกลาโหม แต่โปรดให้พระยาเทพประชัน (พุ่ม ศรีไชยันต์) ปลัดทูลฉลอง
 กรมพระกลาโหม เป็นผู้จัดการแทน³ ส่วนภาษีสุราก้โปรดให้โอนไปขึ้นหอรัษฎากรพิพัฒน์

แต่ในอีกแง่หนึ่ง การที่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มีอำนาจและมี
 ชีวิตยืนยาวนี้ ก็ยังผลให้เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ เปรียบเหมือนต้นไม้เล็กที่ขึ้นอยู่ใน
 ร่มเงาของต้นไม้ต้นใหญ่ที่มีกิ่งก้านสาขาแผ่ไปไกล ยากที่ต้นไม้เล็กนั้นจะเติบโตสูงใหญ่
 และเป็นสิ่งที่สังเกตเห็นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

¹ กจข. ร.5 ค. 13/3 เจ้าพระยาสุรวงค์ฯ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แรม 4 ค่ำ เดือน 10 ปีชวด สัมฤทธิศก

² กจข. ร.5 ค. 14/4 เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ กราบบังคมทูลพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 108, กรมหมื่นนราธิปฯ กราบบัง
 คมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 13 พฤศจิกายน ร.ศ. 110.

³ Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset eds., The Political Economy of Siam 1851-1910. (Bangkok: The Social Science Association of Thailand 1981), p. 322. และ วัชรวิณี สุทธิสังกราม, 27 เจ้าพระยา, หน้า 773 - 775.

เป็นผู้มีบุคลิกเข้มแข็ง กล้าแสดงความคิดเห็น มีความสามารถสูง และทำราชการประสบความสำเร็จมาเกือบตลอดชีวิต ย่อมจะข่ม เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ซึ่งมีบุคลิกและความสามารถเป็นรองอยู่ในที่

2. ขาดบุคลิกความเป็นผู้นำและความสามารถที่เด่นกว่าผู้อื่น เมื่อเจ้าพระยาสุรวงศ์เป็นที่จมีนไวยวรรณและพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ในรัชกาลที่ 4 ท่านไม่ได้แสดงลักษณะเป็นผู้นำ หรือความสามารถเด่น เป็นพิเศษในทางหนึ่งทางใด งานที่ท่านรับผิดชอบส่วนใหญ่ เป็นการดูแลกิจการต่าง ๆ ที่ปู่และบิดาช่วยกันปูลากฐานไว้แล้วให้ดำเนินต่อไป เช่น ดูแลการต่อเรือกลไฟ การบังคับบัญชาทหารหน้า ไม่ปรากฏว่าท่านมีงานริเริ่มทำเองแต่อย่างใด และไม่ปรากฏว่าท่านเป็น "มันสมอง" ให้กับบิดาเลย¹ เมื่อเป็นราชทูตไปกรุงปารีสใน พ.ศ. 2409 เพื่อเจรจาทำสัญญาเรื่องเขมร และเรื่องสุรราชต่างประเทศที่เข้ามาจำหน่ายมาก จนทำให้อากรสุรราชตกต่ำลงนั้น ก็ไม่ได้ผลสำเร็จนัก ไทยต้องยอมลงนามในสัญญาที่รับรองว่า เขมรส่วนนอกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส และสัญญาเรื่องสุราก็ไม่ได้ช่วยให้สถานการณ์อากรสุรราชตกต่ำดีขึ้นเท่าใดนัก ดังจะเห็นว่าต่อมารัฐบาลไทยก็ต้องหาทางเจรจากับประเทศอื่น ๆ อีก²

เมื่อท่านได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหมแล้ว งานที่อยู่ในความรับผิดชอบของท่านก็มีขอบกว้างให้เป็นที่ตำหนิได้ เช่น อากรสุรารุงเทพา

ต่างจากสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อย่างยิ่ง เพราะเมื่อครั้งเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ในปลายรัชกาลที่ 3 ก็เป็นที่ปรึกษาของเจ้าพระยาพระคลังที่สมุหพระกลาโหมผู้มีคาได้แล้ว

² กษ. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 5 มัดที่ 169 เล่ม 12 พระราชหัตถ์ถึงคุณสุรวงษ์ เรื่องอากรสุรารตกต่ำ จ.ศ. 1238, มัดที่ 12 เล่ม 1 พระราชหัตถ์ถึงท่านกรมท่า เรื่องส่ง ม.จ. ปฤษฎางค์, มัดที่ 12 เล่ม 3 แจ้งความเรื่องส่งราชทูตไปเจริญพระราชมโนตรี, เล่ม 8 สัญญาเรื่องสุราระหว่างสยามกับอิตาลี

และหัวเมืองที่ท่านดูแลจัดการเป็นภาคอเวอแวนั้น ในปี พ.ศ. 2421 ตกถึง 10,000 ซึ่ง¹ การทำสายโทรเลขซึ่งโปรดให้ท่านเป็นผู้ดำเนินการนั้น เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ก็ไม่ได้เอาใจใส่สัก คั้งจะเห็นได้ว่า ชาวอังกฤษจะทำสายโทรเลขจากทวายไปปิ้ง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อไทยที่จะเชื่อมสายโทรเลขไปยังดินแดนต่าง ๆ นั้น เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง กลับไม่ทราบเรื่องเลย จนสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพำนักอยู่ที่ราชบุรี มีจดหมายส่วนตัวมาบอกข่าวและตักเตือนให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์รีบจัดการติดต่อกับอังกฤษโดยเร็ว²

เหตุการณ์หนึ่งที่แสดงให้เห็นอุปนิสัยที่ขาดความเป็นผู้นำ ความเด็ดขาด และความเชื่อมั่นในตัวเอง กล่าวแสดงความคิดเห็นของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ คือ การตั้งเจ้าเมืองไทรบุรี พ.ศ. 2424 ป็นันพระยาไทรบุรี (ตนกูไชนารชิต) ถึงแก่อสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้พระเสด็จมรณภพธิราชรามูคา (ตนกูอามิต) น้องชายพระยาไทรบุรีเป็นเจ้าเมืองสืบแทน แต่ยังมีพระยาพุทธการโกศลและพระยาสุรพลพิพิธ อาชของพระยาไทรบุรี ซึ่งมีสิทธิจะไต่เป็นเจ้าเมืองเช่นกัน พระองค์ได้พระราชทานเรื่องนี้ให้ที่ประชุมเสนาบดีพิจารณา และทรงปรึกษาคำเห็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย

ไม่พบหลักฐานโดยตรงว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์กราบบังคมทูลตอบความเห็นเช่นใด แต่ในพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์

¹ กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่ 303 หน้า 374 - 376 จดหมายสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์

² ปิยนาด มุณนาค, "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง มุณนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 178 - 179.

3 7 2 กำนัน แสดงว่า สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และรัชกาลที่ 5 มีความคิดเห็นบางอย่างขัดแย้งกัน ส่วนเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์คงจะไม่ยอมแสดงความคิดเห็นของท่าน จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

เพราะฉะนั้นเธอ (เจ้าพระยาสุรวงค์ - ผู้เขียน) เป็นบังคับกับการหัวเมืองนี้ เป็นผู้จะรักษาราชการต่อไป จะเห็นการออกไปอีกอย่างไรอย่างหนึ่ง ซึ่งจะรักษาการไต่ตามคำที่ท่าน (สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ - ผู้เขียน) สั่งเธอมาให้ทำก็เห็นนั้น ก็ขอให้ชี้แจงความเห็นให้ฉันทราบ

การเรื่องนี้ฉันก็ได้บอกเธอแต่เดิมแล้วว่า ไม่ได้คิดจะเป็นการมานะคือตั้งอันใดเลย ขอเอาแต่ราชการเป็นประมาท ซึ่งเธอจะถือว่าเป็นการไต่ตามเจ้าแผ่นดินจะไม่พอนั้น ขอรออย่าให้ถือ คอยเธอก็เป็นเสนาบดี จะช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินต่อไป ท่องว่าตามความเห็นของตน ไม่ตองคัดสินถ้อยคำของผู้อื่นว่าใครว่าชอบผิดอย่างไร ขอเอาแต่ความเห็นของตัวเองเท่านั้น¹

ในที่สุดที่ประชุมเสนาบดีมีมติเห็นควรให้พระเสถียรทรงฤทธิ รายนามุคา (ตนกุฮามิค) เป็นพระยาไทรบุรี ซึ่งเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ก็อยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย แต่ต่อมาเมื่อพระยาอุทการโกศลทำหนังสือยื่นเรื่องร้องเรียนไม่ยอมประนีประนอมกับพระยาสุรพลพิพิธ อาอีกคนหนึ่งของพระยาไทรบุรี ในเรื่องผลประโยชน์ที่จะแบ่งกันนั้น เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์กลับมีจดหมายกราบบังคมทูลถามอีกว่า จะให้ใครเป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงงุนงมมาก ว่าเหตุใดจึงต้องถามเรื่องนี้เข้ามาอีก ไม่ทรงเข้าพระทัยเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์เลย²

อุปนิสัยของเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ที่ขาดความเข้มแข็ง และไม่มีความสามารถพิเศษนี้ น่าจะเป็นที่ตระหนักกันอยู่ในหมู่ขุนนางข้าราชการตลอดจนกงสุลชาว

¹ กจข. ร.5 บ.1.2 ปีก 4 ร.ที่ 251/43 พระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยาสุรวงค์ฯ วัน 3 7 2 คำ จ.ศ. 1243

² กจข. ร.5 บ.1.2 ปีก 4 ร.ที่ 346/43 พระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยาสุรวงค์ฯ 6 7 3 คำ ปี 1243

ต่างประเทศทั้งหลาย ก็จะได้เห็นว่า นายเซอร์เนสต์ ซาเคา กงสุลอังกฤษไกรรายงาน ไปยังเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2428 ตอนหนึ่งว่า "สมุหพระกลาโหมคนปัจจุบันนี้ เป็นคนที่ไม่มีความสามารถพิเศษหรือบุคลิกที่เข้มแข็ง ซึ่งความไม่เหมาะสมของผู้นี้ที่จะรักษาวารมีของพวกสุริยวงศ์ (หมายถึงตระกูลขุนนาง - ผู้เขียน) นั้น เป็นเหตุแห่งความกลัดกลุ้มอันไม่ปกปิดของอดีตนายกรัฐมนตรี" ¹

3. ความไม่ปรองดองในหมู่ญาติพี่น้องตระกูลขุนนาง ในสมัยสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ท่านต่างมีญาติพี่น้องลูกหลานเป็นกำลังสำคัญในการทำราชการต่าง ๆ และช่วยสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สร้างอำนาจและอิทธิพลของตระกูลให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง แต่ในสมัยเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ท่านประสบปัญหาที่ตนภายในตระกูลขุนนาง โดยเฉพาะบุตรหลานสายสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์กลับไม่ปรองดองกันเอง

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม) เสนาบดีกรมท่าระหว่าง พ.ศ. 2412 - 2428 ผู้เป็นบุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ แต่ต่างมารดากับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้น บาดหมางกับเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ผู้มีศักดิ์เป็นหลาน ² และมีลักษณะแข่งขันกันอยู่ในที่ ³

¹Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, eds., The Political Economy..., p. 322.

²เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มีศักดิ์เป็นอาภักดิ์จริง แต่ก่อนกว่าเจ้าพระยาสุรวงศ์ 2 ปี ท่านเกิด พ.ศ. 2373 ส่วนเจ้าพระยาสุรวงศ์ เกิด พ.ศ. 2371

³จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน อังคาร ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 ปีชวด สัมฤทธิศก 1240 อ้างถึงใน อนุรักษ์ สุธงษิสงคราม, สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, 2 : 1337 - 1338 รัชกาลที่ 5 ทรงเล่าว่าเหตุหนึ่งที่ท่านทั้งสองบาดหมางกันเป็นเพราะเจ้าพระยาสุรวงศ์ จับคนที่ฝากตัวกับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ หลายครั้ง โดยไม่ไว้วางใจท่านเลย

ส่วนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร) บุตรอีกคนหนึ่งของสมเด็จพระยาบรมมหา
 ประยูรวงศ์ แยกทางมารดากับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ก็ไม่ถูกกับพระยา
 ประภากรวงศ์ (ชาย) และพระอมรวิไลยสรเกษ (โต) บุตรเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
 ที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน¹

เจ้าพระยาภาณุวงศ์ และเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ทั้งสองท่านนี้ต่างเป็น
 กำลังสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการรวบรวมพระราช
 อำนาจคืนแก่กษัตริย์กาล² ในบรรดาสมาชิกกลุ่มสยามหนุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่

¹ จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการ..., 1 : 66.

² ในพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ 3 ๓ 5 ปีชวด ยังเป็นสัปตศก
 1237 (พ.ศ. 2418) รัชกาลที่ 5 ทรงคอมเจ้าพระยาภาณุวงศ์ที่เสียใจที่พระองค์ทรง
 ตัดเงินสิบลตก็ได้จากว่าภาษีข้าวให้ลดลงว่า

ทุกวันนี้ฉันมีศัตรูรอบตัว เธอก็มีศัตรูรอบตัวเหมือนกัน การสู้ใจก็ทราบ
 อยู่กับใจ เธอหวังสิ้น ซึ่งฉันโคจจุกการสิ่งไรสำเร็จไปโคจนมีอำนาจบ้างใดถึงเพียง
 นั้น เธอก็โคชวยออกหนามาแตกอนทั้งนั้น ฉันโคระลึกทรงจำไว้โคเสมอไม่ลืม
 อนึ่งการทุกวันนี้โลกก็เป็นกนเป็นเหล่า เธอคงตกอยู่ในพวกฉันทปรากฏแกคน
 ทั้งปวงเป็นอันมาก . . . ถ้าฉันจะเีให้เธอยับเป็นเสียก็เหมือนตักกำลังของตัว
 เองเหมือนกัน

การซึ่งตักสิบลตครั้งนี้ก็เพราะจะกันปากเจ้าคุณ (น่าจะหมายถึง สมเด็จพระยา
 บรมมหาศรีสุริยวงศ์ - ผู้เขียน) หนีความร่ำกาญเท่านั้น ก็และส่วนวนความคิด
 ร่ายกาจอย่างไร เธอก็ยอมทราบอยู่แก่ใจแล้ว

ที่สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 อย่างแข็งขัน เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็เป็นผู้หนึ่งในกลุ่มสยามหนุ่ม ซึ่งเขียนบทความลงพิมพ์ในหนังสือครุโศวาท สนับสนุนพระบรมราโชบายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 และโจมตีขุนนางเก่าที่ครองอำนาจมานานแล้วอยู่เสมอ ๆ¹ ต่อมาจึงได้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (เคาน์ซิลออฟสเตต) สถาบันทางการเมืองที่สนับสนุนการต่อสู้เพื่อรวมอำนาจของรัชกาลที่ 5 อีกด้วย²

โดยนัยนี้แทนที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์จะได้พื่อนที่เป็นขุนนางในตำแหน่งสำคัญ ๆ เป็นกำลังคอยช่วยเหลือสนับสนุนท่าน ก็กลับไม่มี ความไม่ปรองดองในหมู่ญาติพื่อนนี้ นอกจากจะมีผลเสียต่อเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์แล้ว ยังเป็นตัวเร่งให้อำนาจและอิทธิพลของตระกูลขุนนางคลดลงอีกด้วย

4. สภาพการเมืองในสมัยนั้นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาสามารถและทรงรวบรวมพระราชอำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ได้สำเร็จ สภาพการเมืองในตอนต้นรัชกาลที่ 5 นั้น อำนาจทางการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจการคลังล้วนตกอยู่กับสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่ทั้งสิ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์แต่เพียงในนามเท่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนม์แล้ว จึงได้ทรงหาทางรวบรวมพระราชอำนาจกลับคืนมา³

¹ ขจร สุขพานิช, ครุโศวาท หนังสือพิมพ์ฉบับแรกของคนไทย (พระนคร : แพร่การช่าง, 2512), หน้า 18 - 23.

² ชัยอนันต์ สมุทรวณิช และ ชัคคิยา กรรณสูต รวบรวม, เอกสารทางการเมืองการปกครองไทย (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราฯ สมาคมสังคมนักการศึกษแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 19, 13.

³ "พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247" และ "พระบรมราโชวาทถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ฌัมปีที่ 2," เอกสารการเมือง-การปกครองไทย, หน้า 76 - 77, 130 - 131.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มต้นด้วยการรวบรวมพระราชอำนาจทางการเมืองการนิติบัญญัติ ออกกฎหมายต่าง ๆ แล้วจึงค่อย ๆ ทรง "แทรกมือ"¹ ในกิจการราชการทั่ว ๆ ไป เช่น ตั้งกระทรวงการพิเศษชำระโจรผู้ร้ายชุกชุม นอกจากนี้ยังทรงสร้างฐานอำนาจทางการเมืองของพระองค์ ในการปรับปรุงหน่วยทหารต่าง ๆ หลายหน่วย ให้เป็นแบบตะวันตกขั้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ทรงตั้งโรงเรียนในพระบรมมหาราชวังอบรมสั่งสอนการศึกษาแบบใหม่แก่เจ้านายและบุตรหลานข้าราชการ ฝึกฝนคนรุ่นใหม่ที่มีความกตัญญูในการพัฒนาประเทศสอดคล้องกับแนวพระราชดำริ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงประเทศของพระองค์ในเวลาต่อมา และทรงเปลี่ยนแปลงวิธีจัดเก็บรายได้แผ่นดิน จนทำให้ฐานะทางการเงินของพระองค์ดีขึ้นมาก²

การรวบรวมพระราชอำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์นี้ ในระยะหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป และทรงหลีกเลี่ยงที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในหมู่ข้าราชการ อย่างไรก็ตาม การพยายามสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์นี้ ก็มีมีส่วนสร้างความแตกแยกแบ่งพรรคแบ่งพวกในหมู่ขุนนางข้าราชการ คือ พวกที่สนับสนุนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 พวกขุนนางผู้ใหญ่ที่จะทอสูญเสียด่านอำนาจที่มีอยู่ และพวกที่เป็นกลางคอยเข้าฝ่ายที่ชนะ³ เจ้าพระยาสุรวงศวิไลวัฒน์ท่านเป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และยังเป็นขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งที่ยังครองอำนาจอยู่ในเวลานั้น จึงยอมจะตกอยู่ในฝ่ายที่จะทอสูญเสียด่านอำนาจเมื่อมีการเปลี่ยนแปลง

¹ เป็นสำนวนของพระองค์เอง อยู่ใน "พระราชดำรัสตอบความเห็น...", หน้า 78.

² Wira Wimoniti, "Historical Patterns of Tax Administration...", p. 112.

³ "พระบรมราชาโฆวาทถึงเจ้าฟ้ามหาศรีนหิต ฉบับที่ 2," เอกสารการเมืองการปกครองไทย, หน้า 132.

ลำพังแต่ขอบบพร่อง ส่วนตัวของท่านที่ขาดความเป็นผู้นำ ความเข้มแข็ง เกิดขาดความสามารถที่เด่นเป็นพิเศษ และการอุทธรณ์ของเครือญาติ ก็ทำให้เจ้าพระยาสุรวงค์ ไวยวัฒน์ไม่พร้อมที่จะเสริมสร้างอำนาจและอิทธิพลได้แล้ว เมื่อประสบกับการดำเนินพระบรมราโชบายในอันที่จะรวบรวมพระราชอำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงชาญฉลาดและสุขุมรอบคอบ ก็ยังผลให้เจ้าพระยาสุรวงค์ ไวยวัฒน์สิ้นอำนาจเร็วยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม การที่เจ้าพระยาสุรวงค์ ไวยวัฒน์มีลักษณะโอนอ่อนผ่อนตามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ ทั้งยังเป็นบิดาของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ) พระสนมเอก มีส่วนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาสุรวงค์ ไวยวัฒน์ ไม่ได้อยู่ในสภาพ "ป็นเกลียว" กัน แต่ควยวียที่แตกต่างกันมาก¹ ย่อมมีผลทำให้ความคิดแตกต่างกันควย เจ้าพระยาสุรวงค์ ไวยวัฒน์เป็นขุนนางที่เติบโตในระบบการปกครองแบบเก่า จึงไม่อาจจะตามแนวพระราชดำริในการพัฒนาประเทศให้เป็นไปในทำนองชาติตะวันตกได้ทัน เพราะฉะนั้นเมื่อถึงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรวบรวมพระราชอำนาจได้สำเร็จโดยสมบูรณ์² และทรงเริ่มจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการบริหารแผ่นดิน ตลอดจน

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชสมภพใน พ.ศ. 2396 อ่อนวัยกว่าเจ้าพระยาสุรวงค์ฯ ถึง 25 ปี

²กล่าวได้ว่าประมาณ พ.ศ. 2428 พระองค์ทรงได้พระราชอำนาจโดยสมบูรณ์แล้ว ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้ที่จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247 และจากรายงานของทั้งกงสุลฝรั่งเศสและอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ที่ส่งไปถึงรัฐบาลของตนในต้นปี พ.ศ. 2428 ว่า รัชกาลที่ 5 ทรงรวบรวมพระราชอำนาจได้สำเร็จ ดู Noel Alfred Battye, "The Military, Government...", p.268.

และ Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, eds., The Political Economy..., pp. 320-323.

การพัฒนาบ้านเมืองในค่านต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง พระองค์จึงทรงสนับสนุนพระเจ้า
 น้อยยาเธอ เจ้านาย และขุนนางรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาคามแนวความกึกแบบตะวันตก
 ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินยิ่งขึ้น เช่น พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่น
 เทววงศ์โรปการ ทรงเป็นเสนาบดีว่าการกรมท่าใน พ.ศ. 2428 สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรม
 พระจักรพรรดิพงศ์ ทรงเป็นอธิบดีกรมพระคลังมหาสมบัติใน พ.ศ. 2429 และหลังจากที่
 เจ้านายและขุนนางรุ่นใหม่มีอำนาจเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ก็ลาพัก
 ราชการใน พ.ศ. 2430¹ การที่ท่านลาพักราชการนี้ สาเหตุหนึ่งน่าจะเป็นอย่างที่ถึงสุด
 ฝรั่งเศสเขียนไว้ว่า เป็นเพราะกรมหมื่นเทววงศ์โรปการ เสนาบดีกรมท่าทรงมีอำนาจ
 เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนทำให้ฐานะของท่านที่เป็น "เสนาบดีคนที่ 1" นั้น เป็นไปได้อย่าง
 ยากลำบาก²

บทบาทของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ในหัวข้อนี้จำเป็นต้องเน้นหนักเฉพาะ
 บทบาททางด้านการเมืองของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เนื่องจากบทบาทในส่วนที่เกี่ยว
 กับด้านเศรษฐกิจการคลัง และการพัฒนาประเทศในค่านต่าง ๆ นั้น ขาดความสมบูรณ์
 ของข้อมูล จึงไม่อาจจะกล่าวโดยละเอียดได้ เท่าที่ทราบ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
 มีส่วนในการจัดเก็บภาษีสุราเป็นของรัฐบาล³ และหาทางป้องกันไม่ให้สุราต่างประเทศ
 เข้ามาตีตลาดสุรากลั่นภายในประเทศ⁴ จัดทำพระราชบัญญัติรูปพรรณโคกระบือ โดยมี

¹ กข. ร.5 กท. เล่มที่ 67 เลขที่ 10 จ.ศ. 1249 ก่อนหน้านี้ เจ้าพระยา
 ภาณุวงศ์ ก็ได้กราบบังคมทูลลาออก ตั้งแต่ พ.ศ. 2428 แล้ว

² Noel Alfred Battye, "The Military, Government....,"
 p. 276.

³ กข. จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 169 เล่มที่ 12 พระราชหัตถ์ถึงคุณสุรวงษ์
 เรื่องอากรสุราตกต่ำ

⁴ กข. จดหมายเหตุนครบาลที่ 5 มัคที่ 12 เล่มที่ 3 แจ้งความเรื่องส่งราชทูต
 ไปเจริญพระราชไมตรี

หวังที่จะแก้ปัญหากลักลอบขโมยโคกระบือ เอาไปซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน¹ กูแลการวางสายโทรเลขในตอนต้นรัชกาล² และเอาใจใส่กิจการตั้งขอมบังคับศาลกลาโหมเพื่อชำระความให้แล้วโดยเร็ว³ งานของท่านเหล่านี้ ในเรื่องการศาลกลาโหมนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี แต่ในเรื่องอื่น ๆ นั้น ปรากฏว่ายังไม่สำเร็จสมดังความมุ่งหมายเท่าใดนัก

ส่วนบทบาททางด้านการเมืองของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ กล่าวได้ว่าท่านอยู่ในร่มเงาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เกือบตลอดเวลา แม้ว่าในปลายรัชกาลที่ 4 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงมีรับสั่งหาเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เมื่อยังเป็นพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ จางวางมหาดเล็กเข้าไปเฝ้าและทรงฝากฝังราชการ อย่างที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้หาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เมื่อเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็กไปฝากฝังราชการก็ตาม⁴ แต่ตามความเป็นจริงแล้ว ในเวลานั้นพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ไม่ได้

¹ กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 16 เลขที่ 52 จ.ศ. 1238 และ เล่มที่ 18 เลขที่ 19 จ.ศ. 1240 ประกาศให้ตั้งศาลทหารประพันซื้อขายช้างม้าโคกระบือ เมืองชั้นนอกชั้นใน และพระราชหัตถเลขาพระราชทานคุณสุรวงษ์ ¹⁰ 7 1 6 คำปี่ชาน สัมฤทธิ์ศก 1240

² กทข. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 100 เล่มที่ 1 เจ้าพระยาสุรวงศ์ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ให้ทอขอมใจคอเวอนแมนคือนเตียในการที่จะช่วยเอาใจใส่กูแลการเคสิกราฟ, เล่มที่ 5 จดหมายเรื่องทำสายเคสิกราฟทีกตอสิงคโปร์และฝรั่งเตสในเขมร

³ กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 16 เลขที่ 35 จ.ศ. 1239 และ กทข. จดหมายเทศุรัชกาลที่ 5 มัคที่ 20 เล่ม 2 ขอมบังคับสำหรับศาลกลาโหม 8 ข้อ เพื่อชำระความให้แล้วโดยเร็ว

⁴ "ประชุมพงศาวดารภาคที่ 52," ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ,

มีความสำคัญเท่ากับพระยาศรีสุริยวงศ์เลย ถึงพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์จะไล่เลื่อนเป็นเจ้าพระยาที่สมุหพระกลาโหม แต่ท่านก็ยังอยู่ที่ตึกอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ผู้บิดาอยู่เช่นเดิม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการรวบรวมพระราชอำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ระหว่าง พ.ศ. 2416 - 2428 โดยทรงรวบรวมกลุ่มเจ้านายและขุนนางที่สนับสนุนพระองค์ จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบการบริหารการคลังพยายามรวบรวมอำนาจทางนิติบัญญัติเข้าไปในพระองค์ และถึงกำลังทหารมาอยู่ภายใต้พระราชอำนาจนั้น ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้ "ออกหน้า" แสดงความไม่พอใจต่อการเปลี่ยนแปลงระเบียบการคลัง การภาษีอากร และการจัดการทหารที่กระทบกระเทือนไปถึงฐานอำนาจของท่าน ส่วนใหญ่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ไม่ได้แสดงความไม่พอใจโดยเปิดเผย ดังเช่น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งที่ปรึกษาราชการในพระองค์ (ปรีวีเคาน์ซิล) ใน พ.ศ. 2417 ทรงเชิญให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นสมาชิกปรีวีเคาน์ซิลด้วย แต่ท่านทั้งสองทูลขอปฏิเสธ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ให้เหตุผลว่า ท่านไม่อาจถอนน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นครั้งที่ 2 และไม่อาจรับคำสาบานเหมือนคนทั้งหลาย ส่วนเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์อ้างว่าท่านมีราชการอื่นมาก เกรงว่าจะทำหน้าที่สมาชิกปรีวีเคาน์ซิลไม่ได้เต็มที่

ในปีเดียวกันนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ จะให้ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (เคาน์ซิลออฟสเตต) ออกพระราชบัญญัติสำหรับภาษีเงินใหม่นั้น เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์แสดงความไม่พอใจ ถึงกับกราบบังคมทูลขอคืนภาษีเงินที่ท่านเป็นผู้ดูแลมาแต่ก่อน ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงระงับเรื่องนี้ไว้ก่อน¹

¹ กช. จกหมายเหตุการณ์ที่ 5 มัคที่ 169 เล่มที่ 13 พระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เรื่องภาษีเงิน, มัคที่ 169 เล่มที่ 4 เรื่องภาษีเงิน ให้เจ้าพนักงานทำบัญชีเงินคืบเงินสุก

นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2422 สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ยังมีหนังสือถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ แสดงความเห็นคัดค้านการตั้งธรรมเนียมให้ข้าราชการทำงานประมาณเบิกจ่าย ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มให้มีขึ้น ท่านเห็นว่า การงานดังกล่าวไปทุกหนแห่ง ก็เพราะการทำงานประมาณ อนุญาตก็ทำงานประมาณขอเงินหลวงไปใช้ไต่ถาม คนที่ทำไม่เป็นก็ไม่ได้เงินจะใช้ทำราชการ ในจดหมายฉบับเดียวกันนี้ ท่านยังกำหนัดการใช้จ่ายเงินแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 ว่า การใช้จ่ายเพิ่มขึ้นเป็นเพราะมีการสร้างสิ่งสวยงามและสร้างพระราชวัง ประกอบก็เกียรติยศพระเจ้าแผ่นดินขึ้นมาก การสร้างนั้นก็ใช้วิธีอย่างยุโรปแทนการเกณฑ์แรงไพร่ ทำให้ต้องเสียเงินมาก ทั้งยังวิจารณ์ว่าการทำนุบำรุงแผ่นดินให้เป็นประโยชน์แก่พสกนิกรที่เคยกะไว้ นั้น ก็ไม่ได้ทำ สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์สรุปว่า "ถ้าทรงพระราชดำริห์ ลดหย่อนผ่อนการเก็บกกุลแต่ผู้เกี่ยวลงเสียบ้าง เงินทองที่เหลือออกก็จะพอใช้ กิจการที่จะเป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน แลลูกคาวาณิชอาณาประชาราษฎร์ให้เป็นที่ยินยิดแล้ว กิจการที่พิทักษ์ก็ควรที่จะฟังเฟื่องไป แก่นานาประเทศ โดยจะมีถ้อยความสิ่งใดขึ้นก็พุดง่าย"¹

ส่วนเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าท่านจะวิพากษ์วิจารณ์หรือแสดงความไม่พอใจต่อพระราชดำริและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยตรงแต่อย่างใด ส่วนใหญ่แล้วท่านจะทำหน้าที่เป็นคนกลาง นำความคิดของสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ขึ้นกราบบังคมทูล หรือนำพระราชดำริไปแจ้งให้สมเด็จพระยาฯ ทราบ หรือขอคำปรึกษา จนถึง พ.ศ. 2423 เมื่อเกิดปัญหาลาวทรงคำสมักรทหารหน้า เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์จึงแสดงท่าทีว่า ท่านมีความจงรักภักดีและไม่ประสงค์ที่จะมีความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับรัชกาลที่ 5

¹ กจข. ๕.5 พศ. เล่มที่ 13 เลขที่ 303 หน้า 374 - 376 จดหมายสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์

ใน พ.ศ. 2423 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะเพิ่มจำนวนทหารในกรมทหารหน้า จึงทรงมีพระบรมราชโองการประกาศให้คนแขนขา (หมายถึงชายฉกรรจ์ที่ยังไม่ได้สัก) เข้ารับราชการทหาร โดยจะได้รับพระราชทานเงินคนละ 4 บาท ใ้เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย และไม่ต้อถูกสัก เมื่อรับราชการทหารไปชั่วระยะเวลาหนึ่งที่กำหนดไว้แล้ว ก็จะได้พระราชทานหว่าร์ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานอีกต่อไป ปรากฏว่ามีคนมาสมัครถึง 5,000 คน โดยมากเป็นพวกเขมรและลาวจากราชบุรีและเพชรบุรี¹ ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของพวกมุนนาค อยู่ในกรปกครองของกรมพระกลาโหมและยังเป็นถิ่นพำนักของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์หลังจากที่ท่านพ้นจากหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแล้วด้วย

ระหว่างที่มีการสมัครทหารหน้านั้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปสักเลขที่หัวเมืองชายทะเลตะวันตก เมื่อท่านกลับมาถึงราชบุรี พบว่าลาวทรงคำที่เคยอยู่ในความดูแลของท่าน ทำราชการเมืองราชบุรี พากันไปเป็นทหารหน้าเป็นจำนวนมาก จึงไม่มีคนมาใช้ราชการอย่างแต่ก่อน สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้มีหนังสือถึงเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบทว่าไพร่ลาวทรงคำระส่ำระสายเข้ากรุงเทพฯ ขอให้กลับไปอยู่ตามหมู่เหล่าเดิม² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงผ่านเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ว่า ลาวทรงคำที่สมัครทหารหน้าเป็นเพราะถูกเบียดเบียนได้รับความเดือดร้อนและไม่มีที่พำนักหากิน ถ้าบังคับให้กลับไปอยู่คงเดิม ก็เหมือนไม่เห็นความทุกข์ของไพร่ พระองค์จึงขอระงับการเรื่องนี้ แต่จะส่งเฉพาะคนที่สักข้อมือแล้ว ซึ่งมีจำนวนน้อยกลับคืนไป เพราะตาม

¹จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการ..., 1 : 98 - 102.

²กจธ. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 หน้า 308 - 309 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ 3 9 11 คำ ปีมโรงโทศก 1242

หมายประกาศว่า จะรับคนซื้อมือขาว ถ้าส่งคืนไปทั้งหมดก็ เหมือนกับว่าหมายประกาศ
ไม่จริง¹

การเรื่องนี้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไม่พอใจและน้อยใจอย่างยิ่ง
มีจดหมายมาถึง เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ ว่าจะถอนตัวไม่เกี่ยวข้องในราชการอีกต่อไป²
เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์นั้นตกอยู่ในฐานะลำบาก เพราะต้องเป็นคนกลางระหว่าง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ท่านได้แต่มี
จดหมายปลอบประโลมให้ท่านบิดาทำราชการต่อไป ประจวบกับในเวลานั้นสมเด็จพระ
ยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้รับมอบหมายให้ชำระโจรผู้ร้ายแขวงเมืองราชบุรี สมุทรสงคราม
อยู่ด้วย เมื่อโจรผู้ร้ายนั้นเข้ามากรุงเทพา ท่านมีจดหมายรายชื่อเข้ามาแล้ว แต่ไม่มี
ผู้ใดเอาใจใส่สืบและจับตัวส่งให้ จึงยิ่งทำให้ท่านน้อยใจมากขึ้น ท่านมีจดหมายมายัง
เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ 2 ฉบับ ฉบับหนึ่งมีคัดไว้ในสมุดพิเศษ เนื้อความคัดพอต่อว่า
ที่ไม่มีผู้ใดเป็นใจช่วยท่านจับโจรผู้ร้าย มีตอนหนึ่งกระทบกระเทียบเปรียบเปรยถึงพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า การที่ท่านปราบโจรผู้ร้ายก็เพราะเห็นแก่ประโยชน์
ของราษฎร ได้รับความเดือดร้อน "จึงได้รับชำระโดยความกตัญญูต่อสมเด็จพระเจ้า

¹ กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 หน้า 311 - 312 พระราชหัตถเลขาถึงคุณสุรวงศา
3 11 คำ ปีโรงโทศก 1242 ความเรื่องไพร่ถูกรังแกนี้ เจ้าพระยาสุรวงศา ใน
ฐานะที่เป็นสมุหพระกลาโหมดูแลเมืองเพชรบุรี ราชบุรี ท่านถือว่าท่านต้องรับผิดชอบทุกข
สุขราษฎร จึงกราบบังคมทูลว่าจะมีห้องคราหาตัวพระยาเพชรบุรีมาชำระ แต่รัชกาลที่ 5
ไม่ทรงถือว่าพวกลาวทรงคำมาร้องนั้นเป็นฎีกากล่าวโทษเจ้าเมืองหรือเจ้ากระทรวง
แต่ทรงให้มีการไต่สวนได้ เจ้าพระยาสุรวงศา จึงมีตราให้สมเด็จพระยา ซึ่งได้บังคับ
ไพร่ลาวเขมรเมืองเพชรบุรี ราชบุรี โดยตรง เป็นผู้ไต่สวนชำระ

² กจช. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 หน้า 327 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ถึงเจ้าพระยาสุรวงศ 7 11 คำ ปี 1242

อยู่หัวเพื่อระงับเสี้ยนหนามแผ่นดิน ก็เป็นไปได้แต่ใจเรายู่เดียว จะไม่ต้องพระราชกระแส
คอกกระมัง จึงไม่โปรดให้ผู้ใดเป็นธุระจับผู้ร้ายที่หลบหนีเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ"¹
อีกฉบับหนึ่งนั้น ไม่ได้คัดลอกไว้ในสมุคพิเศษ แต่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ กราบบังคม
ทูลว่า "ว่ามากความเรียวแรงนัก"

บริยายภาศิในเวลานั้นคงจะต้องถึงเกรียคอย่างยิ่ง คงจะเห็นได้ว่า นาย
วิลเลียม พอลเกรฟ กงสุลอังกฤษคนใหม่ถึงกับขอเรือปืนมัวร์เฮน (Moorhen) เข้ามา
กรุงเทพฯ เมื่อเกิดวิกฤตการณ์การเมืองครั้งสำคัญ ตามจดหมายของนาย วิลเลียม
พอลเกรฟ ที่มีไปถึงลอร์ดแกรนวิลล์ วันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1880 (พ.ศ. 2423)
กล่าวว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประกาศให้สมัครทหารหน้านั้น สมเด็จพระเจ้า
พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ขุนเคืองใจอย่างยิ่ง ท่านได้มีจดหมายถึง สมุหพระกลาโหม
บุตรชายท่าน ในทำนองชักชวนให้ก่อการกบฏ (ซึ่งน่าจะหมายถึง จดหมายฉบับที่เจ้าพระยา
สุรวงศ์ไวยวัฒน์กล่าวว่า ข้อความแรงนัก ฉบับนั้น) สมุหพระกลาโหมซึ่งแท้จริงแล้วก็
ไม่พอใจพระราชบัญญัติฉบับนั้น แต่ภายนอกยอมรับพระราชบัญญัตินั้นด้วยก็ ดูเหมือนว่า
จะลังเลใจอยู่ว่าควรจะเลือกทางใดก็ ในที่สุดก็ตัดสินใจนำจดหมายขึ้นกราบบังคมทูล
และยืนยันความจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว²

จากหลักฐานทางฝ่ายไทยสรุปได้ว่า หลังจากที่เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
ได้รับจดหมายที่มีเนื้อความรุนแรงของท่านบิดาแล้ว ท่านได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และนำร่างจดหมายที่ท่านจะมีไปถึงบิดา ซึ่งเนื้อความใน

¹ กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 หน้า 338 - 340 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา-
ศรีสุริยวงศ์ - เจ้าพระยาสุรวงษ์ 6 7 11 คำ ปีมโรง โทศก 1242

² Noel Alfred Battye, "The Military, Government....,"
p. 230. แต่ตามสมุคพิเศษ ว่าไม่ได้นำจดหมายขึ้นกราบบังคมทูล ดู กจข. พศ.
เล่มที่ 20 หน้า 340 - 342.

จดหมายแสดงความกตัญญูเห็นใน เรื่อง การปฏิบัติตัวของ เสนาบดี ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทอดพระเนตร เมื่อทอดพระเนตรแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 มีพระราชกระแสว่า "ฉันไม่ทราบต้นหนังสือ (หมายถึง จดหมายของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ - ผู้เขียน) แต่เห็นว่าคำที่ว่านี้ เธอเป็นผู้ใหญ่จะช่วยทำนุบำรุงแผ่นดินต่อไปแล้ว"¹

ในร่างจดหมายของเจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์นั้น แสดงอย่างชัดเจนว่า ท่านมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยอมรับว่าพระองค์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุด และตัวท่านเองไม่ต้องการให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์บิณฑกของท่านแตกร้างกัน

ท่านแสดงความกตัญญูเห็นของท่านให้สมเด็จพระยา ทรพาวว่า

ข้าพระพุทธเจ้าถือว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชบัญญัติประการใดหนึ่งเป็นข้าทูลลอองธุลีพระบาทของถือแล้วทำตาม โดยตำแหน่งเสนาบดี เห็นความไม่ตรงกับพระราชบัญญัติก็ต้อง เรียงความความเห็นแลราชการแผ่นดินทูลเกล้าฯ ถวาย ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตามสมควรแก่ราชการ

แต่การซึ่งจะผ่อนปรนการหนักเบาประการใด ก็สุดแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แก่ไซ้พระราชบัญญัติเก่าใหม่อยู่ในพระองค์จงจะใด เสนาบดีจะตั้งวางลบล้างพระราชบัญญัติไม่ใด ข้าพระพุทธเจ้าถืออยู่อย่างนี้²

เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์ได้แนะนำสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ให้ทำหนังสือกราบบังคมทูลเป็นภาวส่วนพระองค์ชี้แจงเรื่องราวมาตรง ๆ และถือว่า ข้อที่ท่านกล่าวถึง "ความแผ่นดินตาก" นั้น "ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าแรงนักไม่ควรพูด

¹ กจร. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 หน้า 342.

² เรื่องเดียวกัน.

ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานเสียเถิก"¹

นอกจากนี้ท่านยังได้แสดงความในใจของตนเองว่า ท่านเคยบัญญัติไว้ในใจว่า เห็นการสิ่งใดในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว "ที่เรียวแรง" ก็ไม่กราบเรียนสมเด็จพระยามรมมหาศรีสุริยวงศ์ ถ้าเห็นการสิ่งใดในสมเด็จพระยา "เรียวแรง" ก็ไม่กราบบังคมทูล "เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้เท่าพระกรุณาเจ้าก็เป็นบิดา ไม่หยากให้เป็นการแตกร้าง"²

ท้ายที่สุดท่านขอให้บิดาคำสั่งถึงการในอู่ที่ตและภายในหน้า ไม่ให้กระทำการรุนแรงใด ๆ "พระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงตระกูลของเราได้ตั้งเป็นบิดาแผนมานานแล้ว การภายในอู่ที่ต อย่าให้เป็นที่รำคาญพระราชฤไทยพระเจ้าแผ่นดินแลให้ตระกูลได้อยู่เย็นเป็นสุขได้ ความดีแลความเมตตาการุณาของใต้เท้าพระกรุณาเจ้า ก็คงจะติดอยู่กับตระกูล"³

เมื่อเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ แสดงว่าท่านจงรักภักดีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นนี้ เรื่องลาวทรงคำก็สงบไป เหตุการณ์ร้ายแรงที่กล่าวว่าจะเกิดขึ้น เป็นอันยุติลง หลังจากนั้นเมื่อสมเด็จพระยามรมมหาศรีสุริยวงศ์กราบบังคมทูลขอตั้งกองสักเลกไพร่ที่ราชบุรีไว้ในในราชการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

ศูนย์วิทยพัชกร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹เรื่องเดียวกัน. "ความแผ่นดินตก" นั้น คงหมายถึง เหตุการณ์ยุ่งยากปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งก่อให้เกิดการจลาจลเพื่อล้มล้างอำนาจของพระองค์ สมเด็จพระยามรมมหาศรีสุริยวงศ์ คงจะยกเรื่องนั้นขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์

²กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 หน้า 340 - 342.

³เรื่องเดียวกัน.

ก็พระราชทานพระบรมราชานุญาต โดยให้พระอมรวิไลยสรเกษ (โต) เป็นแม่กอง¹

สาเหตุที่เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์เข้าข้างรัชกาลที่ 5 ครั้งนี้ อาจจะเป็นเนื่องจากความรู้สึกของท่านที่เชื่อในเรื่องพระราชอำนาจสูงสุดของพระเจ้าแผ่นดิน จริงตามที่ท่านชี้แจงให้สมเด็จพระเจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์ฟัง หรืออาจจะเป็นเพราะท่านพิจารณาแล้ว เห็นว่าพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีมาก จนท่านไม่กล้าขัดขวางพระองค์ และท่านคงจะทราบดีว่ากษัตริย์ชาติตะวันตกประจำกรุงเทพฯ ไม่ชอบท่านและพวกตระกูลขุนนาง² คงจะไม่ให้การสนับสนุนเป็นแน่ นอกจากนี้ท่านก็คงจะไม่มีข้ออ้างใด ๆ ในการล้มล้างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะตามหนังสือส่งอังกฤษรายงานไปยังรัฐบาลของตนนั้น กล่าววาทกรรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงแสดงพระองค์อยู่เนื่อง ๆ ว่าทรงจงรักภักดีรัชกาลที่ 5 และทรงรังเกียจแผนการที่จะใช้พระองค์

¹จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการ..., 1 : 114. ประมาณปี พ.ศ. 2425 หลังจากงานพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ฯ เกิดอหิวาตกโรค ทหารหน้าค่ายหลายร้อยคน ที่เหลือจึงแตกตื่นหนีกลับบ้านไป โปรดเกล้าฯ ให้ตามกลับมา พวกที่หนีไปอยู่ราชบุรีนั้น พระอมรวิไลยสรเกษ แม่กองเล็กได้ออกประกาศเกลี้ยกล่อมให้มาสังกัดเป็นเลิกใหม่ ไม่ทันนึกว่าชักพระบรมราชโองการที่ออกหมายประกาศ พ.ศ. 2423 ว่า คนเป็นทหารไม่ต้องสังกัดแขนงอีกต่อไป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบเรื่อง จึงให้ส่งตัวหลานชายของท่านเข้ามาให้ เจ้าพระยาสุรวงค์ไวยวัฒน์นำตัวถวายรัชกาลที่ 5 เพื่อลงพระราชอาญาละเมิดพระบรมราชโองการ แต่พระราชทานยกโทษภาคทัณฑ์ไว้ เพราะทรงเห็นแก่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นแก่คุณที่แสดงให้กันทั้งหลาย เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชอำนาจเพิ่มพูนยิ่งขึ้น แม้แต่หลายชายแท้ ๆ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ไม่อาจจะช่วยได้

²Chattip Nartsupha and Suthy Prasartset, eds., The Political Economy..., p. 322.

เป็นข้ออ้างกระทำการใด ๆ¹ ด้วยเหตุต่าง ๆ เหล่านี้จึงน่าจะทำให้เจ้าพระยาสุรวงศ-
ไวยวัฒน์คัดสินใจเป็นอิสระจากความคิดของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

การกระทำของเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ครั้งนี้ ยังผลให้ท่านกับสมเด็จพระเจ้า
พระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์บาดหมางใจกันอยู่ในหนังสือที่สมเด็จพระเจ้าพระยา มีถึงเจ้า
พระยาสุรวงศไวยวัฒน์บุตรชายของท่านในวันที่ 4 ๗ 12 ค่ำ ปีเดียวกันนั้น ท่านใช้สรรพ-
นามเรียกเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์อย่างห่างเหินว่า "พญา ที่สมุหพระกลาโหม" และ
กล่าวอย่างน้อยใจว่า ท่านจะมีหนังสือลงตราของท่านเอง ไปสั่งราชการ เรื่องคัดสินความ
เจ้าเมืองสงขลา ก็ไม่ควร เพราะ "สิ้นอำนาจเราแล้ว ขอให้พญา ที่สมุหพระกลา-
โหมตรวจดูเรื่องราว แล้วมีหนังสือบังคับออกไปตามควรแก่การนั้นเถิด"²

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2425
อำนาจของเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ก็เริ่มถูกลดทอนไปเรื่อย ๆ ประกอบกับสุขภาพของ
ท่านเองก็ไม่ค่อยแข็งแรง ต้องให้พระยาเทพประฐน (พุ่ม) ราชปลัดทูลฉลองกรมพระ
กลาโหมว่าการแทนเป็นครั้งเป็นคราว เช่นในปลาย พ.ศ. 2425 และใน พ.ศ. 2428
เมื่อเจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ไปพักรักษาตัวที่ยุโรป³ ในที่สุดเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2430
เจ้าพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ก็ขอพระราชทานพักผ่อนราชการไปเที่ยวพักรักษาตัว จึงโปรด

¹Noel Alfred Battye, "The Military, Government....,
p. 230.

²กจข. ร.5 พศ. เล่มที่ 20 เลขที่ 84 สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
ถึงเจ้าพระยาสุรวงศา 4 ๗ 12 ค่ำ จ.ศ. 1242

³กทข. จดหมายเหตุการณ์ที่ 5 เลขที่ 164 (มัตที่ 5/12) เจ้าพระยาภาณุ-
วงศ์ กรามเวียน พญา ที่สมุหพระกลาโหม, ฉบับที่ 18 แจ้งความมายังพระยาเทพประฐน
ราชปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม 1 ๗ 8 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1245 และ อนุรักษ์
สิทธิสงคราม, 27 เจ้าพระยา, 809 - 810.

ให้เจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม) ซึ่งเคยเป็นปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม ทราบบารุชานาญ อยู่แล้ว มาว่าราชการแทน พม่า สมุหพระกลาโหม¹ เมื่อเจ้าพระยาสุรวงศไวยวชิรณังแก อสัญกรรมในปีต่อมา โปรดให้เจ้าพระยาพลเทพเป็นที่สมุหพระกลาโหม ระหว่างที่เจ้าพระยาพลเทพอยู่ในตำแหน่งสมุหพระกลาโหมตั้งแต่ พ.ศ. 2430 เป็นต้นไปจนถึง พ.ศ. 2435 นั้น เป็นช่วงระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปการปกครอง ซึ่งจะมีผลทำให้ ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมถูกยกเลิกไปในที่สุด

จากการศึกษาบทบาทของสมุหพระกลาโหมท่านต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์ สรุปได้ว่า ผู้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมนั้น ไม่ใช่จะมีบทบาทสำคัญทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจหรือสังคมในสมัยของตนเท่าเทียมกันทุกคน การที่สมุหพระกลาโหมท่านหนึ่งท่านใดจะสร้างสมอำนาจ อิทธิพลและมีบทบาทอย่างกว้างขวางได้นั้น ขึ้นอยู่กับบุคลิก ความสามารถ พื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจ รวมทั้งสถานการณ์สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยว่ามีมากน้อยเพียงใด

จะเห็นได้ว่าในระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373 สมุหพระกลาโหม 7 ท่านแรกยังไม่มียุทธศาสตร์สำคัญเท่าใดนัก เนื่องจากยังมีการแบ่งแยกอำนาจของสมุหพระกลาโหมเอง และมีการถ่วงดุลย์อำนาจในหมู่เจ้านายและขุนนาง เป็นอย่างดี

สมุหพระกลาโหมที่เริ่มมีบทบาทสำคัญอย่างเด่นชัด คือ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ว่าที่สมุหพระกลาโหม ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกเหนือจากความสามารถในการบริหารราชการ ประกอบด้วยพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจอันมั่นคงของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมแล้ว สถานการณ์ก่อนปลายรัชกาล ก็มีผลสำคัญที่เอื้ออำนวยให้ท่านเสริมสร้างอำนาจได้มากยิ่งขึ้น เนื่อง

¹ กจข. ร.5 กท. เล่มที่ 67 เลขที่ 10 จ.ศ. 1249 พระยาเทพประชุน ได้เลื่อนเป็น เจ้าพระยาพลเทพ ใน พ.ศ. 2429.

จากในปลายรัชกาล มีเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่คนสำคัญสิ้นพระชนม์และถึงอสัญกรรมในเวลาใดเรียกกัน ท่านจึงเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่สุดคนหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ขณะนั้น นอกจากนี้ความหวาดกลัวภัยรุกรานจากชาติยุโรป ทำให้เจ้านายและขุนนางตระหนักถึงความสำคัญ of เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมากขึ้น ค้ำยันท่านเป็นผู้มีความรอบรู้ ชำนาญการติดต่อกับต่างประเทศ และท้ายที่สุดในเวลานั้นยังมีปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติซึ่งเปิดทางให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมมีโอกาส "ตั้งเจ้าแผ่นดิน" ได้ การอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎขึ้นทรงราชสมบัติครั้งนี้ ส่งเสริมให้อำนาจและอิทธิพลของท่านและตระกูลขุนนางของท่านเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) สมุหพระกลาโหมท่านต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมุหพระกลาโหมที่มีอำนาจและบทบาทสำคัญที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ บุคลิก ความเป็นผู้นำ ประกอบกับความสามารถในด้านการปกครอง การต่างประเทศ และการคลัง ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เจ้านายและขุนนางทั้งปวงยอมรับนับถือ ทำให้ท่านมีอำนาจและอิทธิพลมั่นคงยิ่งขึ้น จนในที่สุดก็ได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ส่วนเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร) ผู้รับตำแหน่งสมุหพระกลาโหมต่อจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กลับมิได้สืบทอดบุคลิกอันเข้มแข็งจากบิดา ทั้งท่านเองก็ไม่ได้มีความสามารถในทางหนึ่งทางใดเป็นพิเศษ นอกจากนั้นสถานการณ์แวดล้อมในตอนกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้เกื้อหนุนเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ เพราะอยู่ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการรวมพระราชอำนาจสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งการนี้ย่อมมีผลกระทบกระเทือนต่อสถานภาพและอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนี้ความเชื่อของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ในเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุด ก็มีผลทำให้ท่านไม่มีปฏิกริยาต่อต้านการรวมพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างรุนแรง และยอมรับการดึงอำนาจไปจากตำแหน่งสมุหพระกลาโหม การยกเลิกตำแหน่งนี้ ในเวลาต่อมาจึงทำได้โดยสะดวกยิ่งขึ้น